

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Inzsöl Richárd Péter OPraem.:

A Csornai Premontrei Kanonokrend belső élete a 19. század második felében

A Csornai Premontrei Kanonokrend több, mint 800 éves történetét egy részletes és összefoglaló munkában – ahogy a Pannonhalmi Szent Benedek-Rend (Magyar Bencés Kongregáció) esetében[1] – mindmáig nem dolgozták fel. Azonban néhány rövidebb korszak kivételével bőven találunk több-kevesebb tudományos igényű megírt tanulmányt, amelyek az 1180 körüli alapítástól kezdve egészen az 1848–49-es forradalom és szabadságharc koráig feldolgozták a csornai, majd az 1802 után vele egyesített türjei, horpácsi és jánoshidai premontrei prépostságok történetét. Ezek közül történeti sorrendben az első munkák Belitzky János és Matics Döme nevéhez fűződnek.[2] Majd Horváth Tibor Antal OPraem igényes tanulmányai egy-egy újabb fejezettel bővítették rendtörténeti ismeretünket.[3] Az ezután következő évszázadok rendtörténetének feldolgozása, viszont ha részben megtörtént is, kiadásra nem került. Azonban a kéziratban megmaradt szakdolgozatokkal – így Horváth Antal Miklós OPraem és Fleck Imre Sebő OPraem[4] munkáival együtt – egészen 1820-ig feldolgozottnak mondhatjuk a csornai prépostság történetét. (Illetve a teljesség kedvéért meg kell még említenünk egy részletes és kitűnő tanulmányt, amelyből a rend működésének II. József császár általi betiltása előtti szerzetesi életére következtethetünk.[5] Gyöngyössi Pál prépostságának az idejéből (1820. augusztus 31. – 1857. március 18.) csak az 1848–49-es forradalom és szabadságharcnak a csornai rendtagok életére való hatásáról van birtokunkban egy előadás szövege,[6] a 19. század második felének történetéből pedig egyetlen rövid tanulmány, a korszak nemes emlékű prépostjáról, Simon Vincéről.[7] Így a Csornai Premontrei Kanonokrend történetének utolsó 170-180 éve jócskán mutat feldolgozásra váró korszakokat, melyek eseményei viszont a rendelkezésre álló levéltári anyagok segítségével, könnyen közkinccsé tehetőek.

Jelen dolgozattal a 19. század második felének rendtörténeti anyagát igyekszünk feldolgozni, különös tekintettel a csornai anyaházban, illetve az egyes fiókházakban folyó szerzetesi életre, célunk a kiemelkedő jelentőségű rendtörténeti események bemutatása, és azok hatásainak vizsgálata, egy külső, politikai történés (az 1848–49-es forradalom és szabadságharc) által kiváltott reformtörekvések, valamint az 1853. szeptember 29 – október 4. közötti apostoli vizitáció, annak következményeivel együtt, valamint egy belülről induló, a szerzetesi képzés megújítását szolgáló, és ezen a téren páratlan értékű esemény határai között. (Utóbbi alatt értve Erdőssy Kálmán rendtagnak 1900. december 29-én novíciusmesterré történt kinevezését, s az ő működése által a rendi növendékek szerzetesi képzésének megújítását.)

Dolgozatunkban nem törekedhettünk a legteljesebb kép kialakítására, hiszen ehhez a rendtagok legnagyobb részének foglalkozása – a gimnáziumi tanítás – mikéntjére, stílusára, s az ezekből levonható következtetésekre is ki kellene részletesen térnünk, ez azonban a rendelkezésünkre álló, csupán adatszerű információkkal nem lehetséges. Ugyanígy nagyrészt nem számolhattunk a plébániák (Türje, Jánoshida) melletti rendházak életének a maradéktalan ismertetésével, hiszen ehhez levéltári forrásaink sincsenek. Így leginkább a legjelentősebb események részletesebb bemutatására és egy általánosabb kép kialakítására törekszünk, azt remélve, hogy az egyes, talán csak futólag érintett rendtörténeti, kortörténeti esemény részletes feldolgozására kedvet adunk az utánunk jövőknek, s kismértékben hozzájárulunk egy későbbi szisztematikus rendtörténeti mű anyagához.

A csornai és a vele egyesített türjei, horpácsi és jánoshidai prépostságok rövid története

A Szent Mihály arkangyalról nevezett csornai Premontrei Prépostságot[8] az Osl nemzetség alapította, birtokainak jelentős részét is ettől kapta, melyek első összeírása 1230-ból való, de birtokállományát újabb adományok később is gyarapították. Alapító oklevele nem maradt fenn, de a hagyomány az alapítás évét 1180-ra teszi, mivel azonban Csorna első ismert említése 1228-ból maradt fenn, sokan az alapítást az 1220-as évek elejére teszik. Az első premontreiek Hatvanból jöttek Csornára, amely prépostság az első magyarországi monostornak, az 1130-as években közvetlenül Prémontreből alapított Váradhegyfoknak volt a fiúja. A prépostság Sopron vármegyében, a győri egyházmegye területén található. Története során fontos hiteleshelyi munkát végzett egészen 1874-ig. Az általa kiállított legrégebb ismert függőpecsétetes oklevél 1247-ből való. A 13. században igen népes csornai konvent alapította a türjei prépostságot 1184-ben, és a rajkit 1239-ben. Ám a hanyatlást Csorna sem kerülhette el. 1542-től megszűnt a premontrei élet a monostorban, birtokait 150 évig világi papok kapták kommandaként.

A szerzetesi élet 1702-től indult újra Csornán előbb osztrák, majd morvaországi premontreiek segítségével, ez azonban 1786-ban II. József rendeletével félbeszakadt. Majd 1802-től a Türjével és Jánoshidával egyesített prépostság tagjai, leginkább „tanítórendi” munkát vállalva, pontosabban arra kötelezve folytathatták működésüket a csornai anyaházban, a szombathelyi és a keszthelyi gimnáziumokban, valamint a türjei és jánoshidai plébániákon.

A türjei premontrei prépostságot[9] 1184-ben Lambert de Tyrle, Szent László király nővérének, Zsófiának a fia alapította a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Dienes de S. Gerardo szentgróti bán IV. Béla király idejében, 1241-ben jelentékeny birtokkal gazdagította. Hiteleshelyi munkát a monostor a 13. század második felétől mintegy 70-80 éven át végzett. A mohácsi vész és a reformáció után kegyurai közül többen a hitújítókhoz csatlakoztak, ezért a prépostság sokszor állott hadban például a szentgróti Hagymásyakkal. 1567-től 1610-ig a veszprémi püspökök voltak a kommandátorai, majd a Batthyány család birtokába került. 1703-ban Schöllingen Ferenc perneggi és csornai prépost szerezte vissza a rend számára, végül 1741-ben néhány évtizedes perneggi kormányzás után Csornával egyesítették. 1767-ben egy rövid időre újra önálló lett, mígnem 1785-ben II. József betiltó rendelete el nem törölte. Az 1802-es visszaállításkor újra egyesítették Csornával, s attól kezdve kis számú konventjével rendi plébániaként működött, s majd látni fogjuk birtokainak a rend gazdasági életében való jelentős szerepét.

A Szent Péter és Pál apostolokról nevezett horpácsi prépostság[10] valószínűleg az ágoston-rendi kanonokoké volt, azonban egy 1226-ban kelt okirat István csornai prépostot egyben horpácsi prépostnak is mondja, amiből a történészek sokáig arra következtettek, hogy a horpácsi prépostság már a 13. században létezett, sőt Csorna alapítása volt. Majd 1702-ben Schöllingen Ferenc perneggi és csornai prépost egyszer s mindenkorra a csornai prépostsághoz csatolta, s azóta címét és javainak egy csekély részét együtt adományozták a csornai prépostsággal.

A Keresztelő Szent Jánosról nevezett jánoshidai prépostságnak[11] sem alapítóit, sem kegyurait nem ismerjük, alapító oklevele nem maradt fenn, de a hagyomány szerint alapítása 1186-ban történt a kökényesi monostorból. A török időkben teljesen elpusztult, azután viszont morvaországi premontreiek által új életre támadt, akik vállalták a hely lelkipásztori ellátását is. Így birtokai is a zabrdovici apátságához kerültek. Az e korból fennmaradt anyakönyvek virágzó hitéletről tanúskodnak, ami magyarázza azt is, hogy egészen 1790-es feloszlásig premontreiek voltak a plébánosok Jánoshidán. 1802-ben szintén Csornához csatolták és ugyanúgy, mint Türje, rendi plébániaként működött. S ugyancsak látjuk majd fontos szerepét a rend gazdasági életében, a közelében lévő kegyúri plébániákkal együtt.

A Premontrei Rend helyzete 1850-ben[12]

A Premontrei Rend összes apátságainak a jegyzéke – a Catalogus Ordinis – számos kódexben maradt fenn. Több közülük nyomtatásban is megjelent. Legfontosabb ezek közül az 1320 körüli általános káptalannak az összeírása,^[13] amely akkor az egész rendet 30 tartományra, ún. *cirkáriára* osztotta, melyek közül a magyar cirkária a huszonötödik volt. (A tartományok neve a latin „circa” = „őrzés” szóból eredeztethető.)

A 18. században a rend fokozatos megszüntetése Európában II. József említett rendeleteivel kezdődött. A francia forradalom minden monostort felszámolt, nemcsak Franciaországban, hanem Itáliában és Belgiumban is, amelyek francia alapítások voltak, így végül az egész rendben mindössze 9 monostor került el a teljes eltörlést. A 19. században a függetlenné vált Belgiumból indult el a rendi újjászületés. Averbode, Grimbergen, Park, Postel, Tongerlo apátságainak erősen monasztikus beállítottságú közössége azonban nem talált kapcsolatot az eredeti életformától nagyban elszakadt osztrák-magyar kanóniákkal. Így a 19. században különféle irányzatú csoportok jöttek létre, melyek közül a két legfőbb: a szigorúbb, kontemplatív jellegű brabantiak (Belgium, Hollandia) és a tevékeny, lelkipásztorkodásban és főleg tanításban elkötelezett osztrák, cseh és magyar apátságok. Nemcsak a generális apát hiányával összefüggő jogi egység hiányzott, de a lelki egység is sok-sok kívánnivalót hagyott maga után.

A 19. század közepére megnőtt a jelentősége a főleg Belgiumot magában foglaló *brabanti cirkáriának*, amelyhez a francia forradalom által eltörölt, de 1834-ben visszaállított Averbode és Grimbergen, a két évvel később felélesztett Park és Postel, valamint az 1838-ban újraindult Tongerlo apátságok tartoztak. Ezekben a rendtagok legnagyobbbrészt plébániai lelkipásztorkodással foglalkoztak, illetve a visszaállításától fogva Tongerloban végezték teológiai tanulmányaikat az összes belga apátságok növendékei. Ezek az apátságok 1850-ig – mivel generális apát nem volt – egy Brüsszelben élő apostoli vizitátor, bizonyos Mgr. Thomas François Corselis joghatósága alatt közvetlenül a Szentszéknek voltak alárendelve.

A Habsburg Birodalmon belüli valójában egy, de nyelvterületek szerint mégis tagozódó cirkáriák jöttek létre. A *cseh cirkária* az egész Rendben legnagyobb létszámú apátságaival rendelkezett. Kiemelkedett Strahov (93 rendtaggal), ahol 1627-től őrizték az alapító, Szent Norbert földi maradványait, s mely óriási könyvtárával és képtárával a tudomány művelésének jelentős központja, 24 plébániájával pedig a lelkipásztori tevékenységnek kiemelkedő példája volt. Másik központnak Teplá számított (103 rendtag), mely ugyancsak hatalmas könyvtáráról, régiségtani múzeumáról és virágzó ipartelepeiről volt híres, de igen említésre méltó a teplái apátság által fenntartott német tannyelvű gimnázium is Pilsen-ben, valamint ez az apátság építette és fejlesztette ki nagy áldozatokkal a világhírű Marienbad és Karlsbad (Karlovy Vary) gyógyfürdőket is. Ide tartozott még két kisebb létszámú közösség: Želív (36 rendtag) és Nova Říše (15 rendtag), ahol buzgó konventi élet és lelkipásztorkodás folyt. Ezek a cseh apátságok egészen 1845-től végig a 19. század második felén nagyon fontos szerepet játszottak a Premontrei Rend egységének újbóli létrejöttében. Az *osztrák cirkária* apátságai közül ebben az időben a legnépesebb *Wilten* (Innsbruck mellett, 45 rendtaggal), amely a nagy hírű innsbrucki teológiai fakultás mintegy fiók-internátusaként is működött, fiatal rendtagjait elsőrendű szemináriumi nevelésben és teológiai képzésben részesítve. Azután fontos volt *Schlägl* (32 rendtaggal), melynek tagjai nagyrészt lelkipásztorkodással, teológiai tanítással és hitoktatással foglalkoztak, emellett a monostor szintén igen gazdag könyvtárral rendelkezett, amelyben közel 200 ősnymtatvány és több unicum (vagyis egyetlen példány) létezett, gazdasági élete pedig egész Felső-Ausztriában híres volt faiparáról, komlótermeléséről és sörgyártásáról. Ide tartozott még a lelkipásztorkodással foglalkozó *Geras* (33 rendtaggal) is. A *magyar cirkária* két apátságból állt: *Jászó* (86 rendtaggal) és *Csorna* (39 rendtaggal). A teljesség kedvéért megemlíjtük az egyetlen premontrei apácamonostort a lengyelországi *Zwierzyniec*-ben (Krakkó mellett), ahol 1850-ben 37 apáca élt, és saját leányinternátusukban tanítottak és neveltek.

A 19. század második fele az az időszak, mely alatt újjáéledt a premontrei szerzetesség a rend bölcsőjében, Franciaországban is, s melyben létrejön újra, közel száz évnyi szétszakadás után, csaknem maradéktalanul, a rend egysége, amely nem kis hatást gyakorolt az egyes közösségek, így a csornai prépostság életére is.

A csornai prépostság 1850-ben, illetve Gyöngyössy Pál prépostságának utolsó éveiben

Ahhoz, hogy a csornai prépostságban 1850-ben fennálló körülményeket megértsük, röviden tekintsük át, az akkori prépost, Gyöngyössy Pál életútját is, s hogy mi történt a csornai konventben az 1848–49-es forradalmi események hatására.

Gyöngyössy (keresztnevén: József) Pál 1779. július 20-án született az Ung megyei Darma községben, nemes szülőktől, akik rokoni kapcsolatban álltak a néhai Gyöngyössy István költővel. Gimnáziumi tanulmányait Ungváron végezte, s ott is tett érettségét 1797-ben, majd bölcséletet és jogot tanult a pesti egyetemen, s az 1802-ben visszaállított premontrei rend csornai prépostságának tagjai közé lépett 1804. október 14-én Türjén, mivel a visszaállítás után hat évig még Türjén éltek, amíg az 1790-es évek végén leégett csornai monostort újjá nem építették. 1805. október 20-án tett fogadalmat, és 1806. december 25-én Veszprémben szentelték pappá. 1806-tól konventtag Türjén, majd 1808-tól a keszthelyi gimnázium igazgatója, házfőnök, tanár és hitszónok egyben. Később a Gróf Festetics György által alapított magán líceumban is tanított, a történelmet adta elő. 1812-15 között a csornai levéltárnál, mint olvasókanonok működött. 1815-ben a szombathelyi gimnázium igazgatója, tanára és hitszónoka lett, valamint a rendház főnöke. A Buday Ágoston prépost halálát követő négy éves interregnum után I. Ferenc császár 1820. augusztus 28-án nevezte ki csornai préposttá, és 1821. január 1-jén herceg Schwarzenberg Ernő győri püspök apáttá benedikálta Csornán.

Gyöngyössy Pál prépost a szabadságharc alatt, és különösen azután Scitovszky János esztergomi érsek irányvonalához csatlakozott a forradalom eseményeinek megítélésében. A konventben lezajlott eseményeket például így értékelte: **„1848. év ápr.[ilis] 13kán kiütvén a Csornai Konventben a forradalom a zajosan öszve sereglett szerzetesek által. Professorok által nékem aláírásra egy néhány pontokból álló szerkeszetet terjesztettek előmbe, melly pontok miatt a Konvent már Prépostnak választásomkor Displificentiam Casarea Regiam [= császári és királyi nemtetszést] vont magára 1818-1819. évben. Én ezen pontokat, mivel a pártosok által fenyegettettem, s veszélybe forogván, aláírtam. Ezen pontok által mind préposti hivatalom a személyzet kormányzására nézve semmisítetett. De a préposti vagyonok, jószágok igazgatása is tőlem a királyi diplomáim ellenére erőszakosan elvétellett, s mindentül megfosztattam. A cassák elfoglaltattak.”**[14]

Az említett „néhány pontokból álló szerkeszet”-et szintén megőrizte a rend levéltára.[15] Gyöngyössy Pál csornai prépost az alábbi záradék mellett aláírásával látta el a pontokat: „A rendtagok által hozzájárulás végett elem terjesztett mindezen pontokat elfogadom, helybenhagyom s aláírásommal megerősítem.” **Ebbe a határozatba azonban aligha nyugodhatott bele, valódi érzéseit maga fogalmazta meg, amikor** szignóját azzal indokolta, hogy „a pártosok által fenyegettetve” veszélyben forgott. Személyi kérdésekben a szombathelyi rendház tagjaival állhatott leginkább ellentétben, akik szerinte „mindenlél kényelmesen ellátva, és így minden elegendő ok nélkül revolutionális lélekkel” viselkedtek iránta, és leveleikben „gyalázatos kifejezésekkel” illették őt. Különösen sérelmezte, hogy az említett levelek aláírói között ott látta a mindössze 28 éves Nagy Bálint nevét is, akit a szolnoki esperes elmarasztaló jelentései szerinti illetlen magaviselete miatt, két évvel korábban Jánoshidáról Szombathelyre kellett helyeznie.

A káptalani határozat is jórészt a szombathelyi tanárok (s csak részben a keszthelyiek) indítványjaiból állhatott össze, hiszen amikor – a valószínűleg hozzá személyesen, vagy elveiben közel álló – Molnár Ferenc jánoshidai jószágkormányzó elmozdítását kívánták, a prépost a türjei, jánoshidai és keszthelyi házakról azt mondta, hogy azok „igazi szerzetes szellemmel bírnak”. Ezért számára ők a tanúk amellet, hogy Molnár „törvényes előjárójához professiója szerint mindenkor hív maradott”, „jó moralitású”, és „azon a vidéken jeles gazda”. De mivel a rend tagjainak nagyobbik része által aláírt jegyzőkönyv, s a saját kezűleg aláírt káptalani határozat kötelezte, nem térhetett ki a jánoshidai jószágkormányzóság munkájának a felülvizsgálata alól, csak azt kérte rendtársaitól, hogy ezt az ellenőrzést ne rendtagok, hanem a váci egyházmegye részéről kiküldendő biztos végezze, aki ezt részrehajlás nélkül teheti.

1849 szeptemberében azonban megkísérelte, hogy Scitovszky Jánostól, az újonnan kinevezett esztergomi érsektől az április 13-i káptalani határozat hatályon kívül helyezését kérje. Ez nem történt meg, így egy évvel később, 1850 nyarán már nem látott más kiutat a maga számára, mint hogy a lehető legmesszebb Csornától, Jánoshidára költözzön. A jánoshidai „kényszertartózkodás” viszont Gyöngyössy szempontjából azért volt jó taktika, mert Csornáról való távolléte idején a rendfőnököknek fenntartott döntéseket más nem hozhatta meg, vagyis a prépostság gazdasági, valamint az utánpótlásban mutatkozó csődje kifelé részben palástolható volt. (Ekkor ugyanis már 9 éve nem vettek fel új novíciusokat.) Taktikája azonban egyre nagyobb elégedetlenséget szülve a rendtársak körében.

Az első, préposti jogkörbe tartozó, elodázhatatlan döntés fél évvel Gyöngyössynek Jánoshidára való távozása után állt elő, amelynek a kérdése aztán utat nyitott az elégedetlen, a rendfőnököt felelősségre vonni akaró szerzetesek szunnyadó indulatainak. Szenczy Imrét „az idő rövidsége, az ügy szorgossága, s a prépost távolléte miatt a rend becsülete s a köznevelés érdekében önszerűleg, a prépost előleges jóváhagyása nélkül”^[16] a perjel és a konvent az 1850/51-es tanévtől Szombathelyre küldött igazgatónak 1851. február 9-én levélben fordult Dézsenyi Evermód perjelhez s rajta keresztül a csornai konventhez. Megírta, hogy Sterne Ferdinánd OCist királyi tankerületi főigazgató január 28. és február 5. között hivatalos látogatást tett az iskolában, amelynek során előkerült a jövőd tanároknak az új középiskolai tanári vizsga szigorúbb követelményei szerinti megmérettetése, s hogy Nagy Bálint fiatal rendtag a tanerőhiány folytán felmenthető lenne-e ez alól. Nagy egyébként ekkor nem tartózkodott Szombathelyen, mert a fentiekben említett okok miatt Gyöngyössy valószínűleg elhelyezte Szombathelyről, hiszen a továbbiakban Szenczy azt írja, hogy Sterne szerint a felmentés csak akkor lenne lehetséges, „ha őt (ti. Nagyot) most mindjárt valami szín alatt, mint szépírás tanítót és helyettest, Szombathelyre hoznák”.^[17] Ezért Szenczy igen kívánatosnak mondta, hogy Nagy Bálint még a húsvét után kezdődő második félév előtt Szombathelyre kerüljön, csak hogy a diszponálás a prépost jogkörébe tartozó intézkedés, s ezt az ő távollétében elvileg más nem hozhatta meg. Néhány nappal később, február 15-én Dézsenyi és Kopits Ignác alperjel levelet írtak a prépostnak Jánoshidára,^[18] melyben hangot adtak annak a „már többször érintett s szintannyiszor közlött szükségnek, hogy a rend főnöke a prépostság székhelyén, nem pedig olly tetemes távolságra eső fiókházában tartsa lakását”. Majd előhozták Nagy Bálint ügyét, aki még mindig nem nyugodott bele a prépost részéről 1849-ben őt ért sérelembe. A Nagy illetve a jánoshidai jószágkormányzó, Molnár Ferenc közötti viszályok kivizsgálását ugyanis a prépost eltussolta, valamint a lajosmizsei birtokok felügyeletét később is egy olyan emberre bízta, aki egyszer már lemondott a rend szolgálatáról, sőt „a rendet a legnagyobb megvetéssel páros tiszteletlen kifejezésekkel is sértegette”. Kifejezve az eset feletti fájdalomukat és szolidaritásukat Nagy Bálint mellett, Dézsenyiék közölték a préposttal, hogy remélt jóváhagyásával február 18-i hatállyal Nagyot Szombathelyre küldik, amit Szenczy igazgató mellett az egész tanári kar és Uzsay Ágoston házfőnök is igen szorgalmazott. Ezek után pedig a prépost hazatérésére vonatkozó további indokként megemléstették, hogy Sterne főfelügyelő március végén Csornára kíván jönni, s a szombathelyi főgimnázium tanári karának a csornai rendből küldendő újabb tanárokkal való kiegészítése, valamint a keszthelyi gimnázium eltörlése ügyében tárgyalásokat akar folytatni, amely megkívánja a prépost személyes jelenlétét. Ha ezen alkalomra a prépost nem jönne haza, az igen nagy illetlenségnek számítana, minthogy más okból ugyan, de már a főfelügyelő előző körútja során sem tudtak találkozni. Végül pedig biztosították arról, hogy ők a saját jogaikat szerető és a prépost jogait tisztelni tudó szerzetesek, akik igen vágnak már arra, hogy főnöküket az anyaházban láthassák.

Gyöngyössy azonban nem tett eleget a kérésnek és továbbra is Jánoshidán maradt. A következő írásos dokumentumot a csornai konvent és a prépost közti kapcsolatról 1851. április 19-i keltezéssel találjuk, melyben Pintér Endre rendtag és a csornai gazdasági választmány jegyzője nem kevésbé felelősségre vonó hangnemben közölték a préposttal a választmányi ülés határozatait. Ebből fény derül a prépostság tragikus anyagi helyzetére, amely nem kétséges, hogy részben a prépost rossz gazdasági ténykedésének is köszönhető. Hiszen, amikor április 15-i dátummal Gyöngyössy megküldte Csornára az „Átadási Jegyzékek”-et, csak a jánoshidai és a csornai gyapjú eladása kapcsán is már 1000 pengő forint hiány mutatkozott az elszámolásban, pedig Gyöngyössy meggyőződéssel írta az adósságokról és hitelekéről szóló leirat végére, hogy „ezzel, ki csak részletes pénzkezelő voltam mindeneket tisztán, világosan kimutattam”.^[19] Pintérék szoltak még a csornai

posta ügyéről is, amely „legfölsőbb helyről, valamint az összes prépostságok, úgy az is a prépost nevére adatott”, de arról is meg voltak győződve, hogy ami a prépostnak, mint rendfőnöknek adományoztatott, az egyúttal a konventnek is. Ebből tehát kiderül, hogy a csornai posta felügyelete a prépost és a konvent joghatósága alá tartozott, s abból is jövedelemmel bírt. A gazdasági választmány mégis azt az ajánlatot tette Gyöngyössynek, hogy bár „legkisebb szándéka sincs a prépost póstamesteri hivatalát alacsonyítani, vagy körülírni, sőt kész ezt az annyira »tulajdon személyére átadott és felelőssége alatt ellátandó« minden póstajövedelmet a prépostnak, mint congruát, ha egyedül ezzel megelégszik, átengedni”. A választmány ugyanakkor fenntartotta magának a jogot „ezen jövedelem és a postalovak feletti intézkedésre”, s döntését azzal indokolta, hogy elkerülhető legyen az előző évben megtörtént eset. Ekkor „a Választmány utasításul adott határozata ellenébe, ugyan a póstakiadónak rögtönözte rendeletét, de a postalovakat, olly csúf és vesztegetett áron, egyedül csak kocsisával értekezve, eladta Nagy Csütörtökön, midőn mások, a legeggyűjűebb keresztények is a katolikus vallás legfölségesebb titkai emlékéit ülik”. E postalovak árát „természetesen” nem tette be a közpénztárba, amiért is a választmány kilátásba helyezte, hogy ha ezt továbbra sem teszi meg, úgy a konvent ezt az „őnagysága méltósága és fényes állásával semmiképp meg nem egyeztethető eladást [tulajdonképpen elidegenítést] megsemmisíti és a lovakat tüstént visszahajtatja a vevőtől”.

Fentiekből is kitűnik: Gyöngyössy jellemére nézve sem büszkélkedhetett nemes vonásokkal, hiszen konventjének a megkárosítása mellett a saját zsebére és kénye-kedve szerint gazdálkodott, amely e korban – amikor a rend fennmaradása leginkább anyagi megélhetésétől függött – nem volt megengedhető, illetve soha nem szerzetesi, rendfőnöki magatartás. Gyöngyössytől a Gazdasági Választmány megkeresésére sem érkezett válasz, s a rendtársak türelme egyre fogyott, elégedetlenkedése egyre nőtt.

Ennek egyik jele Szenczy Imre szombathelyi igazgató levele a csornai konventhez 1851. május 2-án.[20] Tarthatatlannak mondta az aktuális állapotokat, Gyöngyössy viselkedését pedig minősíthetetlennek, s amint írta: „előjárónk makacs külöködése miatt több egyházi és világi személyek nemtetszésébe estünk”. Kérte a konventet, hogy mivel a prépost – bár már Szent Márton napjára (1850. november 11.), s utóbb március végére ígerte – még mindig nem tért vissza Csornára, saját jogkörében intézkedjen újoncok felvételéről, amit az iskolák 1850-ben életbe lépett, Thun-féle új szervezeti feltételei, és a közeljövőben a szombathelyi gimnáziumnak teljesen a csornai rendre háramló ellátási terhe égetően szükségessé tesznek. (Addig ugyanis a szentgotthárdi, majd a szentkereszt – ma: Heiligenkreuz, Ausztria – ciszterci apátok fizették a líceum négy világi pap tanárának az eltartását évi 2000 forinttal.) Kérte a konventet, „szólítsa föl a Prépost Urat egész tisztelettel, de erélyesen még egyszer, hogy e’ félrevonulási botránynak véget vetvén velök együtt előrelátással működni hivatalának tartsa”. Legvégül pedig kilátásba helyezte, hogy ha a prépost ezen utolsó felszólításra sem térne haza, legalábbis a szombathelyi tanárok kénytelenek lesznek előbb az egyházi, majd a legfőbb világi hatalomnál is, új rendfőnök kinevezéséért folyamodni.

Ami a novíciusok felvételét illeti, Szenczy – bizonyára mások által is megfogalmazott – követelése megvalósult, amikor is 11 (!) év után először, újra volt újonc felvétel, méghozzá egyszerre öten öltöztek be 1851. augusztus 19-én: Preszner Mihály, Holub Bernát, Sailer Hermann, Sztraka Gábor és Schimpöck Benedek. Az ő felvételük már minden bizonnyal Gyöngyössy tudtával és intézkedésére történt Csornán az iskolai év végén. Májusban viszont, amint láttuk, még nem tartózkodott az anyaházban.

Dézsényi Evermód perjel sietve továbbította a Szenczy Imre által képviselt szombathelyi tanárok kérését a prépostnak hazahívása tárgyában, s amint néhány hónappal korábban is tette, most is csatolt egy éppen aktuális és konkrét okot is Gyöngyössynek a csornai tartózkodására.[21] Értesítette például Bárány Hauer Sopron megyei főispán május végén esedékes csornai látogatásának tervéről, s a főispán kifejezett szándékáról, mely szerint személyesen is szeretett volna találkozni a rendfőnökkel. Ennek rögzítése után rövid jellemzést adott az akkori időjárásról illetve a várható termésről: **„Üdő járásunk e vidéken a legkedvezőbb, már Ápril hó végével, úgy Májusnak majd minden napjaiban szép esseink vannak. A természet legbájában mutatkozik mindenben. Őszi vetéseink sássában már le borulnak, azért is ezeket sássolni**

kelletik. A rozsok fejeiket ki hánták, kukoriczák kelnek, kaszálóink jó reményt mutatnak, ló hert, luczernát javába kaszálthatjuk zöld takarmánynak, gyümölcsfáink telvék virágokkal, azért is a gabonák árokban csökkennek. Birkáink igen jó karban vannak.”

Gyöngyössy prépostnak a csornai konventtől való eltávolodását és az ennek következtében keletkező bonyodalmakat – más személyes problémákkal együtt – jól összefoglalta Szenczy Imrének a „préposthoz intézett paprikás levele”, [22] melyet Gyöngyössy már Csornán kapott kézhez, ahová – úgy látszik engedve a többszöri felszólításoknak – 1851 májusának végére visszatért.

Sajnos Gyöngyössy válaszlevelei közül egy sem maradt ránk, így csak közvetve tudjuk, hogy ő maga többször is válaszolt mind a konventnek, mind a szombathelyi tanároknak, akiknek a leveleit „gyakori fölszólításoknak” mondván, saját nyugalmát zavarva érezte általuk. Ezzel viszont ellentmondásba keveredett, mivel utóbb pedig azt sérelmezte, hogy a konvent vele minden „correspondentiá”-t megszüntetett. Ennek okát Szenczy abban látta, hogy bár ő ugyan írt egy személyes levelet Gyöngyössynek abban az ügyben, hogy szombathelyi igazgatói kinevezése mellé ne kapjon más – még az evvel általában együtt járó házfőnöki – kinevezést se, második, hivatalos levelét Nagy Bálint ügyében – melyet a csornai perjelen keresztül küldött meg a prépostnak – viszont már rossz néven vette, mondván: „directionális dolgait maga végezze”! De a közelmúltban is, amikor Szenczy 1843-46 között a keszthelyi gimnázium igazgatója volt, a prépost soha nem kért tőle semmiféle információt a tanárok felkészültségéről, munkájáról. Ezek után Szenczy már nem óhajtott Gyöngyössyvel semminemű kapcsolattartást, mert úgy érezte – mint sokan mások a rendből –, hogy a prépost abban látja a rend bajainak az orvoslását, hogy semmit sem tesz, mindent az időre bíz, és önmaga számára nyugodtabb körülményeket keresve Jánoshidára költözik. Mindebben valahol azt is sejthetjük, hogy Gyöngyössy egyszerűen nem tudott mit kezdeni az új szabadságeszmék térhódításával, s minden személye ellen irányuló kritikát ennek jeleként értelmezett. Passzívítása nemcsak konzervatív reakció volt, hanem ő maga is érezte, hogy a rendi közösség belső életét rosszul irányította. Talán le is mondott volna hivataláról – amely abban az időben csak igen ritka esetben történhetett meg –, de félt, hogy még életében meg kell látnia utódai kormányzását, s azok által saját hibáit, mulasztásait. Gyöngyössy 72 éves volt ekkor, és 31 éve prépost, már csak energiájából sem tellett többre.

Szenczy leveléből megtudjuk továbbá, hogy a levelek mellett, vagy épp azok kézbesítőiként személyesen is jártak rendtagok a prépostnál Jánoshidán, hogy kik, azt nem tudjuk, csak annyit, hogy a céljuk ez volt: „tisztelettel megkérni őt: adjon a rend helyzetéről fölvilágosítást, és tanácskozzék a rendtagokkal a közügyről közösen”. Újabb adalék Gyöngyössy jelleméhez a reakciója, mely „szép és szende volt, de nem sokára kisült, hogy az vagy csupán színlelt volt, vagy hogy azt megbánta, elgondolván: hogy ennyi pénzzel mint eddig, kénye szerint tán nem rendelkezhetik, és előbbi módja szerint (mit nem szükséges jellemezni, mert ő maga úgysis legjobban tudja azt) ezután nem kormányozhat”.

Szenczy levelének célja végül is újra csak az volt, amit jó két évvel korábban, akkor különösen is a szombathelyi tanárok – de nyilván a velük szimpatizáló, 1849-ben viszont csornai hiteleshelyi tagként működő Szenczy is osztott – követeltek: a prépost hívjon össze Csornára rendi nagykáptalant, amelyen a prépostság, a gimnáziumok és az egyes rendtagok ügyeit nyíltan megtárgyalhatják. Ennél nehezebbet viszont talán nem is kérhettek volna Gyöngyössytől, aki már 1849-ben is kijelentette: „Én káptalanokat eddig nem tartottam, mert ama súlyos Displientia Caesareo-Regia, mely ezelőtt 28 évvel Rendünket érte, tilalmazta a Káptalan tartását a püspök jóváhagyása nélkül, sőt jelenléte nélkül. Én hozzájuk járni kelni koldulni nem akartam, de mindamellét békességben élünk, ellenünk panasz nem volt.” Vagyis Gyöngyössy, hosszú rendfőnöksége ideje alatt, saját kezdeményezésére egyetlen egyszer sem hívott össze káptalant. Attól félt-e jobban, hogy őt magát felelősségre vonják, ha a tiltás ellenére tanácskozást hív össze, vagy hogy ezzel a saját hatalma szenved csorbát, nem tudjuk eldönteni, mindenesetre ekkor már oly nagy volt az elégedetlenség a rendtársak részéről, hogy Gyöngyössy már csak bajosan húzhatta tovább az időt. A feszültség annál is inkább nőtt, hogy bár Gyöngyössy az 1849. április 13-i reformkáptalan határozatait aláírta, azok megvalósítását nem vitte véghez, sőt Csornáról való távozásával csak rontott a helyzeten.

De Gyöngyössy nemcsak saját rendjén belül nem ismerte fel a változások jeleit, a reformok elkerülhetetlenségét, hanem a többi, hasonló helyzetben lévő „tanítórend” példája sem bírta jobb belátásra. Pedig ekkor már javában cikkeztek a *Religio*-ban a szerzetesrendekről, Villax Ferdinánd zirci ciszterci apátról például nyíltan megírták, hogy sem megfelelő számú rendtagja, sem elégséges gazdasági jövedelme nincs három gimnáziumuk fenntartására, működtetésére. Richter Alajos jászói prépost, szintén hasonlóképpen megkapta a magáét. Gyöngyössy – tudva, hogy a csornai prépostság, bár az arányokkal is számolva – sokkal rosszabb helyzetben van mind személyzetét, mind gazdasági állapotát tekintve, mint az imént említett másik két apátság, mégis csak ennyit válaszolt Szenczy aggodalmaira: „semmit se tartsanak, meg fogok én felelni”. Egy mondat erejéig ugyan ő is kitér a rendi utánpótlás kérdésére, de mintha egészen természetesnek tartaná, hogy a jelentkezők a prépostnak a gimnáziumi igazgatókon keresztüli egyszeri felszólítására „csapatostul” fognak a rendbe jelentkezni. Szenczynek ki kellett ábrándítania azzal, hogy tudomása szerint az aktuális szombathelyi nyolcadik osztályban esetleg, ha ketten gondoltak arra, hogy szerzetesek legyenek, de amint mondta: „azok sem a legauthenticusabbak”. Szenczy szerint inkább a Csornához közeli Győrben kellene érdeklődők után nézni, de valójában ebben se nagyon bízott maga sem, hiszen Rimely Mihály pannonhalmi bencés főapát is Szombathelyre írt felszólítást, hogy a 6., 7. és 8. osztályosok közül a bencés rendbe lépni kívánók nála jelentkezzenek. Szenczy világosabban látta az 1848–49 utáni változásokat, s így összegzett: „Nem is egykönnyen fogja valaki magát ezután tanító rendi szerzetesnek szánni; hitvány igen, de ilyen most nem kell senkinek.” Érdekes kitétele a levélnek Gyöngyössy sorainak idézése, amit Szenczy bizonyára kesernyés mosollyal fogadhatott. A prépost ezt írta: „Egymástól nem vagyunk messze, csak a pesti lánczhíd választ bennünket”. Egy egy lapos postai levél viszont Szombathely és Jánoshida között nem ment el 24 pengő krajcárnál kevesebért. Majd Szenczy igen korrekt módon így búcsúzott a préposttól: **„Egyébiránt miket itt majdnem egész levelemben, mint közös érzelmeket csupán nevem aláírásával (a’ sok aláírásos levél, mint látjuk nem kedves) Nagyságodnak írtam, ne vegye rossz néven. A’ nyíltszívűség jobb, mint a’ leplezgető modor és félrendsabályok. Bajaink orvoslására első lépés azoknak tisztába hozása. Más tanácsot adhat ugyan a’ szenvedély, mást az, ki önérdeteket legyezve hízeleg; de ki higgadtan számot vet magával, azt találandja jobb embernek, ki az igazságot előtte felfödi.”**

Ezután már csak egyetlen levelet találunk a prépost és a szombathelyi ház hivatalos érintkezéséből 1851. július 27-i dátummal, melyben a szombathelyi tanárok megköszönték neki a náluk tett látogatását, azzal együtt, hogy kifejtették: a prépostnak a jánoshidai gazdaság állapotáról adott beszámolója nem győzte meg őket, mert más forrásból pedig úgy tudják, hogy az elmúlt évben például 25 mázsával kevesebb gyapjút szolgáltatott be Jánoshida, mint amennyit jó gazdálkodás mellett várni lehetett. Ha ez így lett volna, azt igen aggasztónak tartanák, mert ez egy újabb példája lenne a rend gazdasági süllyedésének. Végül immár megszokott módon, de lankadást nem ismerve kérték a rendfőnököt, hogy „a’ Conventtel, meghíván oda néhányat a’ külhábbeliekből is, a’ következő szünnapokban a’ Rend közügyeiről értekezletet tartani ne terheltecsék”.

Érdeemes röviden összehasonlítani Richter Alajos jászói premontrei prépost és Gyöngyössy Pál csornai prépost személyiségét, hogy még tisztább képünk legyen a rövidesen apostoli vizitáció és rendi nagykáptalan előtt álló magyar premontrei prépostságok helyzetéről. Richter Gyöngyössynél csak négy évvel volt fiatalabb, 1802-ben az első között öltözött be Jászón, és 1804-ben, amikor Gyöngyössy belépett a csornai prépostságba, ő már fogadalmat tett, de pappá később szentelték, éppen abban az évben (1808), amikor Gyöngyössyt már keszthelyi gimnáziumi igazgatóvá és házfőnökké nevezték ki. Richter előbb cirkátor és teológiai tanár Jászón, 1814-től alperjel. Ebben a tisztségében már 1816-ban jelölték (második helyen) Zásió András prépost utódjaként, akkor azonban a kassai konviktus régense és gimnáziumi igazgatója, Bernáth Miksa lett a prépost, Richterről viszont ezt a jellemzést olvashatjuk már ekkor: „Nyílt ész, világos áttekintés, szervező munkaerő, szívós, erélyes akarat és szigorú kötelességtudás tette tiszteltté rendtársai előtt.”^[23] Később 1819-től a kassai királyi konviktus kormányzója, majd 1830-ban jászói préposttá nevezik ki, amikor Csornán már 10 éve Gyöngyössy volt a rendfőnök. Richtert – csak az érdekesség kedvéért – az a Scitovszky János, akkor rozsnói püspök iktatta be préposti hivatalába, aki majd 1853-ban esztergomi érsekként lemondásra bírta, hogy keresztfiát, Répássy Józsefet ültesse a helyébe.

Richter prépost, kormányzásának az első hat évét teljesen arra fordította, hogy a rend belső ügyeit rendezze, s gazdaságát fellendítse. Erkölcsi-fegyelmi szempontból sokat számított a saját szigorú példája, buzdítása és személyválogatást nem ismerő igazságszeretete. Emellett tudta rendtársainak arra érdemes munkáját kellőképpen méltányolni, s ez „az erők régi zsibbadtságát csakhamar élénk tevékenységre változtatta”, nem utolsósorban pedig volt tapintata ahhoz is, hogy részt adjon nekik a kormányzás munkájából. Ezek láttán tehát azt mondhatjuk, hogy Richter – legalábbis prépostságának az első éveiben – Gyöngyösyétől egészen különböző, nyílt, „haladó” stílusban kormányzott, minden évben tartott káptalant (ugyan nem minden rendtag, hanem csak a rendi előjárók, a házfőnökök és egy-egy rendházi képviselő jelenlétével). Összehívott továbbá házi tanácskozásokat is, a prépostság gazdasági ügyeinek gondos felügyeletére rendtagokat képeztetett ki, vagy a bizalmát élvező világi gazdászokra bízta őket, de ugyanígy a rendi növendékek és tanárjelöltek képzésére is nagy gondot fordított, mellyel megnyerte magának a rendtagok színe-javának a tetszését. S mindez több, mint másfél évtizedig így folyt, Richter kivívta mind az egyházi, mind a világi feljebbvalók elismerését, ennek jeleként V. Ferdinánd 1836-ban kassai királyi tankerületi főigazgatóvá nevezte ki, amely tisztét 1850-ig látta el.

1848 eszméi viszont – akárcsak Gyöngyösyben – félelmet keltettek Richterben is. A március 15. után hozzá érkező rendházi leveleket – amelyek a csornaiakéhoz hasonló követelésekkel, de mindenekelőtt nagykáptalan tartásának az igényével álltak elő – gyanakvással fogadta, s leginkább „halogatás által akarta élet venni a tagoknak a rend ügyei iránt való szokatlan érdeklődésének”. Választ nem adott leveleikre, amivel csak fokozta a vele szembeni rossz hangulatot. 1848. július 19-én Jászón is megtörtént a forradalmi nagykáptalan, amin a prépost nem vett részt, s annak határozatait ugyanúgy, mint Gyöngyösy, csak a rendtagok nyomására fogadta el. Ezek az események azonban igen megviselték, folytonos rettegésben élt, tetterejének, munkakedvének, rugalmasságának vége szakadt. Teljesen megváltozott: betegeskedni kezdett és sokszor esett mély depresszióba, amit Gyöngyössynél is gyaníthatunk.

E két idős és lelkiileg megviselt rendfőnök kormányzása alatt érkeztek el a magyar premonstreiekre az 1852–53-as esztendő, a Szentszék által kezdeményezett, és Magyarországon Scitovszky János esztergomi érsek által lefolytatott apostoli vizitáció ideje. A Jászói Prépostság vizitációjának történetét Farkas Róbert idézett munkájában[24] megtaláljuk – a nagy érdemű Richter prépost méltatlan félreállításával együtt –, a Csornai Prépostság 1853. évi apostoli vizitációjának az anyaga, valamint következményei és hatása eddig feldolgozatlan.

A Csornai Premontrei Kanonokrend 1853. évi apostoli vizitációja

A 19. század egyháztörténelmében járatos szakemberek előtt nem ismeretlen a tény, hogy a magyarországi tanítórendeket – a bencéseket, cisztercieket és premonstreieket – a század közepéig, sőt azon túl is, igen vékony szálak fűzték a római Szentszékhez. E szálak között a legerősebb volt talán a rendi konstitúció, ha ilyen egyáltalán létezett. A jozefinizmus szelleme nagyon erős nyomokat hagyott ebből a szempontból is a magyar szerzetesrendek életében. Azon rendekben, amelyeket I. Ferenc 1802-ben visszaállított, a régi konstitúció legtöbbször már nem élelt fel, újat nem alkottak,[25] s az élet „folyt magától” a nagy politikai és vallási hullámzások közepette, esetleg amikor már egy-egy rendnek az egzisztenciája volt veszélyben, vagy életmódjuk, tevékenységük folytatása szabályzat híján csaknem lehetetlenné vált, akkor adott az anyaház egyházmegyéjének a püspöke – állami tekintéllyel megerősítve – valamilyen szabályzatot.[26]

Adatok hiányában nem tudjuk biztosan, hogy ez a magyar premonstreieknél – akik a rend sok évszázados struktúrája szerint szabályzatukat mindig a prémontréi főmonostorból kapták – hogyan történt, de feltételezhetjük: ha ebben az időben használták egyáltalán, akkor minden bizonnyal az utolsó előtti prémontréi generális apát (F. Manoury) által kiadott, és XIV. Kelemen pápa által 1770-ben jóváhagyott konstitúciók (régi nevén statútumok) voltak érvényben.[27] Ez a konstitúció, s általában a régi szabályzatok azonban még nem

ismerték a középiskolákat, így természetesen nem tértek ki a gimnáziumok mellett működő rezidenciák életére, a szerzetesek kettős munkakörére nem tartalmaztak semmiféle intézkedést. Így joggal gondolhatjuk, hogy 19. század első felében a csornai premonstreiek életében gyakorlatilag a prépost akarata és rendelkezései szolgáltak szabályzatul. Ezt azonban sem Rómából nem nézték jó szemmel, sem a császári-királyi hatalom, és különösen nem a rendtagok, akik a század közepére érezhetően szenvedő alanyaivá váltak ennek a hiánynak. Az apostoli vizitáció ezen állapotok megszüntetését célozta.

A magyarországi szerzetesrendek szóban forgó apostoli vizitációjának konkrét kiindulópontját a bencéseknek kell keresnünk. Legelőször 1851-ben merül fel az osztrák püspöki kar ülésén – minden bizonnyal a bécsi kormány intenciója szerint is – a bencés monostoroknak a birodalmon belüli szerzetesstartományba, kongregációba tömörítésének a szándéka. Ezt a közeledést magyar részről Rimely Mihály pannonhalmi főapát lelki szempontból örömdetesnek tartotta, de jogilag megvalósíthatatlannak vélte, s különösen az egyes monostorok önállóságát látta veszélyeztetve általa. Nyolc osztrák bencés apátság képviselője azonban 1851. július 4-én összeült és egy reformtervezetet dolgozott ki, amelyhez később még három másik apátság is hozzájárult. Ezzel a tervvel aztán a bécsi nunciuson keresztül Rómához folyamodtak, s ebben általánosságban megemlégték az összes magyar szerzetesrendek fegyelmi problémáit. Róma figyelme így terelődött a magyarországi szerzetesekre is. Ennek a következménye lett, hogy alig egy éven belül – 1852. június 25-én kelt brevével – IX. Pius pápa az összes magyar szerzetesrendek apostoli vizitátorává Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érseket, az osztrák kolostorok hivatalos látogatójává pedig Friedrich Schwarzenberg bíboros, prágai hercegérseket nevezte ki három évre szóló megbízással.

A pápa rendelkezése szerint a fővizitátorok választhattak maguknak ún. „convisitator”-okat, akik hivatalosan delegálva végezheték például Scitovszky helyett a kijelölt szerzetesházak meglátogatását. A csornai prépostsághoz tartozó házak esetében rendszerint a megyéspüspököt bízta meg azzal, hogy a fiókprépostságok és rezidenciák vizitációját elvégezzék. Emellett a sok papírmunka oroszlánrésze a vizitátorok titkárára esett, Scitovszky esetében Márkfi Sámuel bencés szerzetes, egyetemi tanár.^[28] A vizitátorok, mint apostoli delegátusok, teljhatalommal rendelkeztek: elrendelheték nagykáptalanok összehívását, előjárókat nevezhettek ki, szükség esetén szétválaszthatták a konzervatívokat a progresszívektől, diszpozíciókat foganatosíthattak. A pápai utasítások – amelynek másolatát 1852. szeptember 15-i dátummal Csornára is megküldték – előterjesztette a kérdéseket és minden fontosabb vizsgálati szempontot is. Ezek alapján Márkfi – Scitovszky nevében – már 1852 őszén beszámolót kért az egyes püspököktől az egyházmegyéjük területén lévő összes szerzetesházakról, s miután ez az adatgyűjtés megtörtént, az új egyházi év kezdetén, advent első vasárnapján a prímás körlevelet intézett a szerzetesrendekhez, amelyben a vizitáció célkitűzéseivel foglalkozik. E körlevélhez csatoltak egy 50 pontból álló kérdőívet is, melynek alapján teljes felmérést készíthettek az egyes rendek állapotáról. A kérdőívre adott válaszokat Gyöngyössy 1852. december 20-án hitelesítette aláírásával.^[29]

A monostorokkal foglalkozó 1. fejezetben először az öt szerzetesház (Csorna, Jánoshida, Keszthely, Szombathely, Túrje) felsorolása, majd ebben a sorrendben az egyes házak földrajzi fekvésének, politikai beosztás szerinti hovatartozásának a leírása található, továbbá adatok alapításukról, kegyuraikról, birtokszerzeményeikről. (Csornánál a tudományosan máig vitatott alapítási dátumot – itt nyilvánvalóan csak a hagyományra támaszkodva – 1180-ra tették.) A csornai monostornál leírták, hogy az 100 m hosszú és 56 m széles, 36 cella, 3 refektórium, 2 konyha, 3 fürdőhelyiség és 3 illemhely található benne. Az 1817-ben megépült jánoshidai rezidenciában 12 cella, 2 refektórium, 1 konyha, és 2-2 fürdő- illetve illemhelyiség volt. Az 1703-ban elkészült tūrjei monostorban ez idő szerint 22 cella, 3 refektórium, 2 konyha, és 2-2 fürdő- és illemhely található. Keszthelyen a ferencesek egykori kolostorában, amit 1808-ban vettek át a premonstreiek 20 cellát, 1 refektóriumot, 1 konyhát és 2-2 fürdő- és mellékhelyiséget, Szombathelyen pedig 19 cellát, 1 refektóriumot, 1 konyhát és 2-2 fürdő- illetve illemhelyet vettek számba.

A 2. fejezet a templomról szól, a válaszadók az első csornai templomnak Szűz Mária tiszteletére történt felszentelését 1280 körüli időre tették. A jelenlegi templom 1722-38 között Barthodeiszky Zsigmond és

Wratzlavszky Richárd prépostok idején épült, majd 1806/7-ben Buday Ágoston kormányzása alatt kibővítették. A templom alatt dupla kriptá volt: egy terem a prelátusoknak, egy a kanonokoknak. A templomot használták az egyházmegyes papok is, de nem plébániatemplom. Majd következett a templomi kellékek és a misefelszerelések leírása, a szertartáskönyvek felsorolása:

kellék	db.	kellék	db	kellék	db	kellék	db
Alba	21	gremiálé	2	stóla	37	ev. könyv	12
monstrancia	2	kehely	9	cibórium	1	lavatórium	1
Karing	14	szandál	1	manipulus	37	cingulus	11
korporálé	35	tunicella	4	burza	37	dalmatika	14
kehelykendő	18	vállkendő	16	infula	4	baldachin	1
misekönyv	12	palla	37	kazula	37	szentsír	1
antifonálé	8	b.ell. bur.	1	manipulus	37	burza	37
turibulum	3	infula	4	palást	9	stóla	37

A fentiek leírása Jánoshida és Túrje esetében még részletesebb.

Ezután pedig a liturgikus szolgálatok rendjének a leírása következik. Eszerint ünnepeken 10 órakor van énekes mise, 9 órakor mondott mise, a matutinum egész héten 6 órakor van, a lorettói litániát minden vasár- és ünnepnapon a helyi egyházmegyes plébános vezeti és az egész konvent részt vesz rajta, a védőszent(ek) ünnep(ei)n szentségimádás van, húsvét és vízkereszt nyolcadában pedig a vigíliát a lorettói litániával együtt mondják, miközben a cibórium a partikulákkal az oltáron van, majd körmenetet tartanak az oltár körül.

A templomban – mivel nem plébánia – nincsen adminisztráció. Található a házon kívül egy Nepumuki Szent János kápolna, amit a rend lát el, mióta 1725-ben Richárd prépost megépíttette. Ebben a védőszent ünnepén van litánia, amikor szent énekeket énekelve az Oltáriszentséget is körbeviszik. Az istentiszteleti rend a plébániákon Jánoshidán és Túrjén a helyi adottságok és hagyományok szerint alakult, s még inkább jelen vannak a korabeli devóciók gyakorlatai.

A rendtagokról szóló 3. fejezet felsorolta a Csornán élő örökfogadalmas és pappá szentelt kanonokokat, életkoruk megjelölésével és rendi beosztásuk megnevezésével, szám szerint tízet:

sz.	Név	életkor	rendi beosztás
1.	Gyöngyössi Pál	73	prelátus és prépost
2.	Dézsenyi Evermód	69	perjel és jószágkormányzó
3.	Kopits Ignác	63	Alperjel
4.	Münich Ferdinánd	69	rendnagy
5.	Hatos László	64	ny. gimnáziumi tanár
6.	Drinóczy György	65	ny. jószágfelügyelő
7.	Goda Kelemen	62	ny. gimnáziumi tanár
8.	Árvay Gergely	62	preposti titkár
9.	Leska Károly	60	novíciusmester és könyvtáros
10.	Göncz István	44	levéltáros

Az egész prépostság létszáma általában: 40 fő, a beszámoló megírásakor: 39.[30] A novíciátus Csornán van, de ez idő szerint nincs novícius, viszont két növendék: Sailer Hermann (23) és Schimpöck Benedek (21) (feltehetően német származásuk miatt is) a bécsi egyetemen végezték teológiai tanulmányaikat, s közben a skót bencéseknel laktak, míg a másik három teológus: Preszner Mihály (24), Holub Bernát (24) és Sztraka Gábor (22) a szombathelyi püspöki szemináriumban tanulnak. A beszámoló hozzátézi: „A közösségi élet elveit mindenkin szigorúan számon kérik.”

A 4. fejezetben a klauzúráról azt mondja, hogy a konventi helyiségek elosztása miatt nem tudták az egész szerzetesi lakórészt klauzúra alatt tartani, de a cellákat úgy tekintették, hogy oda a konventhez nem tartozó egyén, főleg pedig nő, nem léphetett be. Itt említette a közösségeken kívül élő két rendtagot: Sebessy Kálmánt (36) és Laky Demetert (34), akik kiszabott várfogságukat töltötték, akkor éppen Josephstadtban.

A szerzetesi elvekről szóló 5. fejezetben olvassuk, hogy a rendi statútumokat és Szent Ágoston Reguláját egész év folyamán újra és újra ismertették, azokat különösen a novíciusoknak kellett ismerniük, és amint azt a statútumok is előírják: a Regulát szó szerint kívülről is meg kell tanulniuk. Szem előtt tartották a kanonoki lelkiségnek igen fontos részét, az állandó bűnbánattartást és megtérést, ezeken kívül pedig a kanonoki zsoltosma recitálását rendszerben végezték. A napirend ebben az időben így alakult: ½ 6-kor keltek fel, a novíciusokat külön keltik egy közös jeladással. 6-kor elmondták a matutinumot, majd egy kijelölt lelki könyvből lelkiolvasmányt végeztek. 7 órakor a novíciusok a magiszter vezetésével elmondták a három kis órát (prima, tertia, sexta), valamint Szűz Mária kis officiumát, továbbá leírták az aznapi elmélkedésüket, azt követően pedig reggeliztek. Vasár- és ünnepnapokon 7 órától szabadidő volt. Hétköznapokon 9-kor, ünnepeken ½10-kor énekelték a templomban a nonát (előtte rövid kurzus a jó zsolnározásról) processioval, amelyen nagyobb ünnepek alkalmával egy novícius ministrált. 10 órakor összejöttek az oratoriumban, majd a magiszter a szerzetesi étellel kapcsolatban mondott valamit, vagy a Mezber-féle áldások könyvéből olvasott fel (hétfőn, kedden, szerdán és pénteken latinul, szombaton német nyelven), vagy a keresztény éberségről szólt. ½12-kor visszavonult mindenki a saját szobájába elmélkedni, illetve ismételni. 12-kor ebéd, alatta felolvasás a Szentírásból, vagy Kempis: Krisztus követése c. könyvéből, esetleg egy olyan könyvből, amit a perjel kijelölt. Pénteken és szombaton felolvasták a Regulát, illetve Szent Norbert beszédét. Délután 2-kor elmondták a vesperást és a kompletoriumot, valamint a halottakról való kötelező megemlékezést. 3-kor a rendi előírások szerint: pénteken recitálták a rózsafüzért a titkokkal magyarul (szerdán németül), szombaton pedig a lorettói litániát mondták el a templomban. (Hétfőn és szerdán 4-kor ismétlésre került sor.) Pihenést követően 6-kor az oratoriumban elmondták a laudest, melyben az olvasmány után elmélkedési pontokat is kaptak. Nyári időben ugyanúgy az oratoriumban elvégezték még a Szűz Mária litániát a megfelelő antifónával, majd ettől kezdve teljes csend van a konventben. A novíciusok napirendje kiegészült még a következőkkel: kedden és csütörtökön 8 és 9 között gyakorolták a gregorián éneket az ünnepi misékre; hétfőn, szerdán, pénteken és szombaton voltak tanítási napok, ekkor tanulták meg recitálni a zsolozsmát, a helyi rendtörténetet, valamint a Regulát és a rendi statútumokat. Kedden és csütörtökön kóruséneket és görög nyelvet, hétfőn, szerdán, pénteken és szombaton aritmetikát és metafizikát tanultak.

A szerzetesi viseletet így írta le a vizitáció: „talár, skapuláré, cingulussal megkötve, amit változó módokon viselnek, de a színe mindig fehér”. Majd végül a vagyonszűkösség fontosságát hangsúlyozta, s még megjegyezte: „apostata, hitehagyó, vagy szigorúbb életre vágyó nem nincs”. [31]

A következő fejezetben összefoglalt fogadalmak közül különösen is a szegénységi fogadalom betartásáról írtak, amelyet a szerzetesi cella egyszerűsége fejezett ki a legjobban. Az engedelmisség fogalmáról szóló részt a 34. pontra később írhatták be, másnak az írásával található. A kanonokok általában évente egyszer, leginkább húsvétra gyóntak meg, a nagyhéten többet elmélkedtek is, húsvéti időben pedig magánajtatosságokat végeztek. A szerzetesek ellátásáról készült 7. fejezetből kiderült: betegszoba külön nincsen. Ennél érdekesebb a következő, szerzetesi iskolákról készült fejezet. A prépostság tagjai tanítottak a keszthelyi 4 osztályos gimnáziumban, ahol az 1852/53-as tanévben összesen 59 tanulójuk volt, továbbá a szombathelyi 8 osztályos gimnáziumban, az adott tanévben 235 volt a tanulólétszám. Konviktusuk egyik

helyen sem volt.

Az utolsó, a szerzetesek kormányzásáról készült részben leírták, hogy tartományi káptalanokat nem tartottak, a cirkáriának definitóriumja sem volt. A konvent rendelkezett egy közös könyvtárral Leska Károly vezetése alatt, amelyben a legfontosabb szerzetesi könyvek megtalálhatók. Harmadrend nem volt.

A beérkezett adatszolgáltatások számbavételét követően elkezdődhetett az egyes szerzetesrendek házainak a meglátogatása, ami nagyjából ugyanazon rend szerint történt minden esetben. A legelső, s így az adott rend esetében talán az összes között is legnagyobb változást hozó hivatalos látogatás a Jászói Premontrei Prépostságban történt, többszöri időpont-módosítás után végül is 1853. augusztus 14-18. között. Ennek legszembeűnőbb eredménye az idős, fentebb már említett Richter prépost nyugalomba helyezése, és Répássy József koadjutorrá való kinevezése volt. A jászói vizitáció dátumának sokszori változtatása miatt, Scitovszky már július 11-én írt levelében^[32] közölte Gyöngyössyvel a lebonyolítás módját, hogy ezzel a közvetlenül utána következő csornai hivatalos látogatására is példát mutasson.

1853. szeptember 8-i dátummal aztán megérkezik Csornára is Scitovszkynak a látogatást megelőző nyomtatott, latin nyelvű körlevele,^[33] amelyre Gyöngyössy szeptember 10-én még válaszolt is. Scitovszky figyelmeztetett, hogy lelkiismeretvizsgálat, lelki gyakorlatok és szentgyónás által, lelkiekben is készüljenek fel a vizitációra, amelynek az időpontját az 1853. szeptember 29 – október 4. közötti napokra határozta meg, valamint küldte a vizitáció ideje alatti (önkéntesen meghatározott) istentiszteleti- és napirendet is.^[34]

Ez utóbbi szerint a prímás szeptember 28-án délután 2 óra körül érkezik Győrből Csornára, ahol a templom bejárata előtt a prépost és a konvent tagjai kórusruhában (karingben és kanonoki gallérban) várják, s a nép jelenlétében a prépost üdvözli, majd a templomba kísérik, ahol az ő vezetésével recitálják a lorettói litániát. Majd a számára előkészített 3 szobás lakosztályba vezetik. A vacsorát az érsek a konventtel együtt költi el, mialatt a Krisztus követése 21-23. fejezeteit olvassák fel.

29-én, amely a prépostság védőszentjének, Szent Mihály arkangyalnak a főünnepé, a prímás celebrálja reggel 8 órakor az ünnepi misét, s aznap részt vesz minden imaórán is. Másnap (és attól kezdve három napon keresztül) megtartják a nagykáptalani üléseket délelőtt 10-től és délután 3-tól, amelyeken a prépostság megjelent tagjain kívül részt vett még Karner Antal győri püspök, Deáky Zsigmond caesaropolisi felszentelt püspök, Jaross Vince esztergomi kanonok, Stokinger Ágoston, a győri püspök másodtitkára, Gróf Nyáry Rudolf az érsek protokollistája és Márkfi Sámuel OSB vizitációs titkár. A nagykáptalan jegyzőjéül Szenczy Imrét választották. A hat nagykáptalani ülés témái néhány szóban a következők voltak:

1. A vizitáció céljának ismertetése és jelenlévők számbavétele. Buzdítás a pápához és az egyházi hagyományokhoz való hűségre.
2. A rendi képzés kérdése: a Prímás szorgalmazza, hogy a jászói prépostsággal fűzzék szorosabbra a kapcsolatot, amit leginkább a közös noviciátus felállításával lehetne előmozdítani. Ezen kívül szó esik a házi előljárók, különösen a cirkátor feladatairól.
3. A rend gazdasági helyzetéről, teendőiről beszélnek.
4. A rendtagok lelki életéről, szentségekről: gyónás és gyóntatás, misézés, a haldoklóknak a szentkenet feladása.
5. A gimnáziumokban tanító rendtagok fegyelméről, s újra Csorna és Jászó kapcsolatáról.^[35]
6. A (talán előre megírt) új statútumok felolvasása, és elfogadtatása. Ez az új rendszabály^[36] – vázlatosan – a következőképpen nézett ki:

Bevezetés: a jelen statútum megalkotásának és előzményeinek a leírása.^[37]

1. fejezet: a novíciusok felvételéről, beöltözéséről és fogadalomtételéről.

1. rész: 14 pontban felsorolja a noviciátusba való felvétel feltételeit.

2. rész: 6 pontban ír a fogadalomra bocsátásról.

2. fejezet: a fogadalmakról.

A pont: A szegénységről.

B pont: A tisztaságról.

C pont: Az engedelmességről.

3. fejezet: A prelátusról.

4. fejezet: A káptalanokról.

5. fejezet: A Rómával való kapcsolattartásról.

6. fejezet: Az „ideigvalók” kormányzásáról.

7. fejezet: A tanárok képzéséről.

8. fejezet: A napirendről.

9. fejezet: A „correctio fraterna”-ról.

10. fejezet: Instrukciók az előljáróknak.

Arról, hogy a rendtagoknak mi volt a véleménye az új szabályzatról, s hogy egyáltalán hogyan viselkedtek a nagykáptalan ideje alatt, mi volt a benyomásuk, nem találtunk adatot a csornai illetve az esztergomi levéltárakban. A pannonhalmi Bencés Kézirattárban viszont közvetetten értesülünk a vizitáció utáni csornai hangulatról. Pethő Damján 1853. november 6-án ezeket írja pápai rendtársának Weber Dénesnek Márkfi vizitációs titkári ténykedésével kapcsolatban: „A csornai atyafiak már tudják miben áll a reformatio. Valérián [Ramóczy Valérián soproni házfőnök] Szombathelyen náluk szállván hallotta tőlük a történeteket. Igen nyughatatlanok, bosszankodnak [Márkfi] Samura, kit az egész reform kovácsolójának tartanak, ki szerintök a feledékeny [Scitovszky] János herczegnek a káptalanban is kánonokat súgott: azt mondják, hogy a kész pontokat felolvastatta, és csak alig szólhattak”. Majd az néhány új, szigorú rendszabályt említett meg: „Ketten-ketten tartoznak kimenni, csak ezüst órát szabad tartani, ezüst pixis tiltva van. A pénzre nézve, melyet eddig igazságos, böcsületes úton szereztek, az a határozat: szeptemberig jó célra odaadhatják, de azután semmi pénzt sem szabad maguknál tartani, a szerzetnél leszen mindegyik számára depositum 40 pengő forint, melyből a Superior adhat, ha szükségét a tag megmondja.”^[38] A csornai rendtagok – bizonyára legnagyobb része – nemtetszéssel, sőt felháborodással fogadta tehát Scitovszky intézkedéseit, s egyáltalán az események stílusát. De ennél több – legnagyobb sajnálatunkra – nem derül ki a későbbiekben sem, sőt az egészen tárgyalt

korszakunk végéig, 1900-ig nem találunk még csak a legkisebb visszautalást sem az 1853-as apostoli vizitáció visszhangjára.

Mindenesetre ettől kezdve Gyöngyössy maradéktalanul begyűjtötte az egyes házakból és a felsőbbség felé tőle megszokott szolgálalkúséggel megküldte Esztergomba a kötelező jelentéseket,[39] válaszolt például az efféle kérdésekre: Szorgalmasan vesz-e részt a közös imán? Milyen időközönként végez szentgyónást? Gyakran és illő módon misézik-e? Eleget tesz-e a depositummal kapcsolatos rendelkezéseknek? Engedelmes-e előljárójával szemben és tiszteli-e kellőképpen? Szerzetes számára nem illendő helyekre jár-e? Hordja-e a szerzetesruhát? Volt-e már része correctio-ban, és hogyan viselte azt?[40]

Ezekből a csornai és a hozzá tartozó házakból való „posztvizitációs” jelentésekből a következők maradtak fenn a Prímási Levéltárban:

1853. november 20. (Tudósítás a legelső „reformlépésekről”.)

1854. július 5. (Gyöngyössy saját kezűleg írt kísérőlevele az egyes házak jelentéseiről. A csornai konvent lelki életéről, liturgikus rendjéről, ez utóbbiról különös részletességgel Dézsényi Evermód perjel számolt be, május 31-i dátummal. A keszthelyi ház részéről Zupponits Arnold május 29-i keltezéssel küldött jelentést, míg a jánoshidai összefoglalást, amely lényegesen rövidebb szintén a csornai perjel tollából olvashatjuk. Tűrjéről Hatos László, Szombathelyről Szenczy Imre számoltak be, mindketten május 30-i dátummal.)

1854. december 10. (Már a szombathelyi vizitáció megjegyzéseit is tartalmazza.)

A csornai levéltárban pedig egyetlen válaszlevél maradt fenn,[41] amit Scitovszky az első jelentésekre írt, s amelyben további buzgóságra és lankadatlan kitartásra biztatott.

Ezek után röviden összefoglaljuk még az egyes fiókházakban történt vizitációkat is. Az egyes fiókházak hivatalos meglátogatását Scitovszky a megyéspüspököknek delegálta, így a premonstreiek szombathelyi rendházában azt Szenczy Ferenc megyéspüspök – az igazgató, Szenczy Imre bátyja – végezte a primás 1854. július 4-én kelt megbízásával. A vizitáció jegyzőkönyve[42] szerint az esemény július 30-án reggel hét órakor a püspöki magánkápolnában elimádkozott matutinummal kezdődött, ahonnan a rendtagok átkísérték a püspököt a néhány száz méterre lévő rendházba. Itt a püspök felolvasta a megbízatását és a csornai státútumok bevezető részét az egész mostani látogatás céljáról. Majd annak pontjaiból kiindulva kifejtette a véleményét a szombathelyi rendtagok életmódjának a megváltoztatásával kapcsolatban: itt megemlítette például, hogy gyakran látni egy-egy rendtagot nyilvános helyen civil ruhában megjelenni, ami igen helyteleníthető, nem kevésbé az, hogy tanítványaikat saját celláikban fogadják, éppen ezért a klauzúra bevezetését és szigorú megtartását szorgalmazta. Majd pedig ajánlotta, hogy a rendházban mielőbb alakítsanak ki kápolnát, ahol az ő engedélyével őrizhetnék az Oltáriszentséget, és pap vendégeik ott misézhetnének. A refektóriumban étkezések alatt a Krisztus követéséből és a Szentírásból váltakozva kellett felolvasniuk. Végül pedig a rendtagok személyesen is beszélhettek a vizitátorral. Július 31-én a házfőnök kíséretében minden rendtag celláját és a közös helyiségeket is meglátogatta a püspök.

A türjei vizitáció protokollumának[43] tanúsága szerint az ottani hivatalos látogató Ranolder János veszprémi püspök volt, az eseményre pedig 1854. szeptember 6-án került sor. Maga a jegyzőkönyv semmi konkrétumot nem árul el: azon kívül, hogy a püspök megtekintette a templomot és a rendházat, csak a vizitáció már-már szlogenszerű célkitűzéseiről olvashatunk. Megkísért bennünket a gondolat, hogy egy előre megírt jelentéssel van dolgunk. (Más forrásból később megtudjuk, hogy Ihász Gilbert rendtag, aki a vizitáció idején a türjei ház tagja, mivel nem fogadta el a vizitációs nagykáptalan határozatait 1 évre beosztás nélküli állapotba került.) Ismeretforrásunk terjedelme egyre szűkül, mert a keszthelyi vizitációról már csak annyit tudunk, hogy 1855. november 11-én történt és szintén Ranolder János veszprémi püspök végezte. Jánoshidáról pedig – egyelőre – semmilyen információ nincs a birtokunkban, ha egyáltalán történt ott hivatalos látogatás, annak az anyaga sem

a csornai, sem a primási levéltárban nincs meg.

A Scitovszky János primás nevével fémjelzett 1852-59 közötti magyarországi szerzetesi apostoli vizitációkról általánosságban elmondhatjuk, hogy e látogatások következményeként 1853-ban Scitovszkynak sikerült visszahozni a jezsuitákat Nagyszombatba. Az 1850-ben egy császári biztos által kihalásra ítélt piaristák ügyében kijárta, hogy mint vizitátor a rendi káptalant összehívhatta, amelyen a forradalom előtt kinevezett rendfőnököt helyezte vissza és új rendszabályokat adott, valamint négy új nővéreközösség (a Notre Dame Női Kanonokrend, az Angolkisasszonyok Boldogságos Szűz Mária Intézete, az Irgalmas Nővérek – Páli Szent Vince Szeretleányai – Kongregációja, valamint a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek Társulata) magyarországi letelepedését is elősegítette.

A pozitívumok mellett reálisan kell elmondani, hogy a Scitovszky által adott új rendszabályok a premontreiek esetében sem Jászón, sem Csornán, a bencéseknel pedig Pannonhalmán nem hoztak számottevő eredményt, leginkább talán azért, mert Jászó is, Pannonhalma is (s a teljesség kedvéért Zirc is) készséggel elfogadtak volna önmaguk által eszközölt javításokat. (Csorna esetében a prépostság tagjai által előterjesztett státútum-tervezet nyomaira nem bukkantunk.) Ez utóbbi esetben még talán valami eredményt is láthattunk volna, a primás intézkedéseitől azonban joggal idegenkedtek a rendtagok, mert azok valójában még erősen az abszolutista államhatalom támogatásával és stílusában születtek meg.

A szerzetesrendek – belső fegyelmi életük tekintetében – valójában nem kívántak egészen radikális reformokat, éppen csak a – több-kevesebb belső nyomással – demokratikussá átalakított rendi kereteket akarták szentesíttetni és fenntartani, esetleg hangoztatni a „rendi jó szellem” szükségességét, de az eredeti monasztikus vagy kanonoki életformához való visszatérésre – „természetesen” – szinte senki nem gondolt. Nem mintha nem lett volna példa Európában csak a premontreiek esetében is a valóban gyökeres reformra, az eredeti szellemben életre hívott alapításokra.[44] Hanem azért, mert erre az időre a „tanítórendeknél” már általánossá vált többek között az ún. „peculium” – ez a szegénységi fogadalommal a korábbi századok felfogása szerint össze nem egyeztethető – pénzbeli ellátás. Továbbá fél évszázad során eddigre már kifejlődött az a tipikusan magyar „szerzetes-pap-tanár” típus, aki csak az iskolának él, ott is elsősorban tanít, lelkipásztori teendőkkal nem, vagy csak a kevés számú rendi plébániák egyikén foglalkozik, de csak ha már előregedett, a tanításba belefáradt, vagy fegyelmi kihágásai miatt büntetésből került oda. A tüzes hazafias nevelés mellett azonban a magyar ifjúság igen jelentékeny része mégiscsak jó vallásos szellemet kapott a szerzetesi iskolákban, s talán nem kétséges, hogy ha a forradalom és az utána következő évek alatt véres egyházüldöző – értsd: a papokat és szerzeteseket, papi vagy szerzetesi mivoltjuk miatt támadó – kilengések nem fordultak elő, az – álláspontunk szerint – részben ezen iskolák hatásának is tulajdonítható.[45] Ahhoz azonban, hogy – például a Csornai Prépostság esetében – a belső, szerzetesi életre vonatkozó, valóban kézzelfogható változást, fejlődést lássunk, el kell telni csaknem újabb fél évszázadnak, hogy egy új generáció belülről, nem külső kényszer alatt elinduló megújulásának biztató jeleit láthassuk.

Így ezek után Scitovszky szerepéről, és személyén keresztül a szóban forgó vizitációról nehéz objektív véleményt alkotni, azt azonban joggal vélhetjük, hogy a primás – egyéb bokros teendőit is figyelembe véve – kétszer három éves megbízatásának a vége felé már maga is csak puszta formáságnak tekintette a hivatalos látogatásokat, s főleg az utánuk következő jelentések elbírálásait. 1859. augusztus 6-án hat éves ciklusának a lejártát követően bizonyára megnyugvással vette a szentszéki felmentést vizitátori kötelezettségei alól.

A csornai vizitáció szomorú következménye, hogy – mivel annak rendelkezéseit még csak elvi szinten sem tudta magáévá tenni, főleg az eleinte még a mindennapi életben is megmutatózó gyakorlati változtatásait sem tudta elfogadni – Sülley Máté fiatal, 36 éves rendtag 1855. november 21-én Gyöngyössynek írt megható levelében a rendből való távozását és a győri egyházmegyébe való átengedésének a kieszközölését kéri.[46] Ezt a kérvényt a prépost 1855. december 7-én továbbította a primásnak,[47] hozzátéve, hogy ő ehhez nem adja

beleegyezését. Sülley ügyének a végére majd csak Szenczy Imre prépost tett pontot, amikor 1859. február 13-án írt levelével a rendből az egyházmegyébe elbocsátotta Sülleyt.[48]

Gyöngyössy Pál prépost életének az utolsó éveiről nem sokat tudunk. Kora és az átélt, emberpróbáló idők bizonyára igen megviselték, és betegen halt meg 1857. március 18-án Csornán, életének 78. évében. Halálával lezárulni látszik egy olyan korszak, melyben a szerzetesrendek, így a premontreiek, eredeti alkotmánya szerinti „demokratizmus” szinte teljességgel korlátozva volt a közösségben, nemcsak az uralkodó és az akkori politikai szellem által, hanem az idős és rugalmatlan felfogású prépost személyének a megváltoztathatatlansága miatt is. Gyöngyössy, aki „a prépostságban lévő templomokat és rendházakat, úgyszólván romjaikból emelte ki, Csornán 10000 kötetből álló csinos könyvtárt alkotott, az őslévtárt sajátkezűleg rendezte s a gondjai alatt állott két gymnasiumot szakbeli könyvekkel felszerelte”, [49] ifjúkorának – a 19. század első negyedének – a gyermeke, aki egy megrögzült előljárói ideált hozott és hordozott magával egész életében, s amelyen haláláig nem tudott változtatni. Halálakor – 1857-ben, vele együtt – 39 tagja volt a csornai prépostságnak, akik közül 26-an Gyöngyössy rendfőnöksége alatt léptek a rendbe, s akik a legidősebb rendtagként elhunyt prépost után joggal várhattak egyfajta változást, új és lendületes rendi élet elindulását.

Szenczy Imre prépostsága (1858-1860)

Szenczy Imre rendfőnöksége idejéből, annak rövideje miatt, kevés levéltári és egyéb forrásunk van. Jellemére, működésére, személyiségére a fentiekből könnyen következtethetünk, így csak röviden utalunk a két éves prépostsága alatti belső rendi életre.

Szenczy (keresztnevé: József) Imre 1798. július 8-án született Szombathelyen. Középiskolai tanulmányait szülővárosa premontrei gimnáziumának első osztályában végezte 1809-14 között, majd 1814. október 16-án lépett be a Csornai Premontrei Kanonokrend tagjai közé, utolsóként az 1816-1820-as interregnum és Gyöngyössy Pál prépostsága előtt, még Buday Ágoston prépost életében. Tanulmányait ezután részben Csornán, a teológiát pedig Pest-Budán végezte. 1819. november 7-én tett fogadalmat, majd 1821. szeptember 8-án szentelték pappá. Ezt követően Keszthelyen lett tanár. Fiatalkori önéletrajzi feljegyzései szerint „1823-ban, prépostja, Gyöngyössy Pál Csornára vitte, hogy, amire semmi hivatása nem volt, pincére, refektóriumra és inasokra ügyeljen.” [50] Gyöngyössyvel való későbbi ellentétének a gyökereit talán ez utóbbiban is kereshetjük. 1825-től aztán ismét Keszthelyen van, 1829-ben pedig Szombathelyre kerül, ahol retorikát tanít. Jelentős írói és fordítói tevékenységéért 1838-ban a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választják. 1840-ben megbízatást kap a *Religio és Nevelés*, valamint a *Fasciculi ecclesiastico-litterarii* című folyóiratok segédszerkesztői állására, ekkor Pestre költözik. 1843-46. között a keszthelyi gimnázium igazgatója, majd azt követően 1850-ig a csornai konventben „hites tag” és „titoknok”. 1850-től a fent említett körülmények folytán a szombathelyi gimnázium igazgatója lett három évre. Scitovszky intézkedése folytán 1853-tól pedig – 1858-ban történt préposttá való kinevezéséig – a szombathelyi rendház főnöke és gimnáziumi tanár.

A prépost-jelölő káptalan Gyöngyössy halála után csaknem ¾ évvel, 1857. december 26-án ült össze Simor János győri püspök elnöklete alatt, amelynek a lefolyásáról és eredményéről Leska Károly perjel másnap írt levelében tájékoztatta Scitovszkyt. [51] A jelölés első felterjesztésének legnagyobb érdekessége, hogy az összesített eredmény szerint a 32 szavazati joggal rendelkező rendtag által az első helyre Laky Demeter került 17 szavazattal, második helyre 7 szavazattal Árvay Gergely, Szenczy Imre pedig – csupán 4 rendtag támogatásával – harmadikként jelöltetett a préposti székre. Rajtuk kívül 3 szavazatot kapott még Novák Atanáz és 1-et Simon Vince. A Szenczyt jelölő 4 rendtag – név szerint: Csóthy Norbert, Molnár Ferenc, Sebesy Kálmán és Schimpöck Benedek – ekkor még csak a rendtagok 1/8-ának az akaratát képviselték. [52] Ránk maradtak még azok a rövid levelek, amelyekben egyes rendtagok szavazati joguknak valaki másra való

átruházását hivatalosan megtették.[53]

Az uralkodó ezt az első felterjesztést nem fogadta el, aminek az okait a következőkben kereshetjük: az első helyen és döntő többséggel jelölt Laky Demeter elvetését – aki a maga 39 évével messze a legfiatalabb volt a jelöltek között –, könnyen megérthetjük, ismerve Lakynak a 1848–49-es forradalom és szabadságharcban való igen tevékeny részvételét. Árvay esetében pedig arra gondolhatunk, hogy vagy előrehaladott, 69 éves kora, vagy szintén politikai beállítottsága vonta meg tőle Ferenc József bizalmát. Az 59 éves Szenczy, aki a forradalom idején a csornai konvent tagjaként nem volt olyan helyzetben, mint a szombathelyi vagy keszthelyi tanárok, akik diákjaikból katonákat toborozhattak a haza védelmére – s talán személyisége sem vitte arra, hogy maradéktalanul azonosuljon 1848 eszméivel – ugyanakkor tudós irodalmár, klasszika-filológus és botanikus hírében állott, egyedül számíthatott a császári kinevezésre.[54] Ezt igazolta a jelöltek második felterjesztése, amikor első helyre döntő többséggel ugyan Simon Vincét jelölték, s másodikként Szenczyt, de a császár – ekkor még – nem választhatta a szabadságharcos tábori lelkesi múlttal rendelkező Simont.

Így tehát az uralkodó – a február 27-28-án megtartott második prépost-jelölő káptalan után – 1858. április 2-án Szenczyt nevezte ki csornai préposttá, és ez év június 29-én – csaknem 38 év óta először – apátbenedikálásra került sor Csornán, amelyet az új prépost öccse, Szenczy Ferenc szombathelyi püspök végzett. Ide vonatkozóan fennmaradt Szenczynek a beiktatásakor mondott latin nyelvű beszéde.[55] De ezen kívül már csak mindössze néhány dokumentuma, így egy 1858. szeptember 23-i dátummal írt levél a kormányhoz, melyben a szerzetesrendek részére egy önálló tanárképző intézet felállítását javasolják.[56] valamint ugyanazon keltezéssel Ramóczy Valérián soproni bencés házfőnök és igazgatónak a rövid kísérőlevele, a következő tartalommal: „Ezennel bátorkodom Nagyságodat arról tudósítani, mikép a soproni tanári karnak ide mellékelt aggodalmát figyelemgerjesztés végett a mélt. főapát úrral közöltem, ha talán e tárgy megpendítésére az esztergomi sz. zsinatban alkalom kínálkoznék.” Az említett „aggodalom” azonban nem maradt fenn, így nem derül ki, hogy jelen esetben mit kívántak az esztergomi zsinat elé terjeszteni. Majd két szomorú hír: az egyik Szenczy már említett levele Sülley Máténak és – az időközben hozzá társult – Schimpöck Benedeknek, melyben a rendből való távozásukhoz beleegyezését adta, a másik pedig a fentiek ügyében, 1859. február 14-i dátummal Scitovszkynak írt levele,[57] mely ugyanazt közli a primással is.

Szenczy rövid rendfőnöksége idejéről azonban a legfontosabb dokumentum a birodalmi premonstreieknek 1859. április 6-16. között a Prága melletti Strahov apátságban tartott káptalanának jegyzőkönyve, az ezen alkalommal elfogadott dokumentum: Statuta Congregationis Canonicorum Regularium sacri candidi Ordinis Praemonstratensis in Imperio Austriae.[58] Ezen a – Friedrich Schwarzenberg bíboros, prágai hercegérsek elnöklete alatt megtartott – káptalanon Árvay Gergely rendtag kíséretében Szenczy prépost is részt vett, és aláírásával ő is elfogadta a fenti statútumot. A gyűlés résztvevői voltak: Hieronymus Josephus Zeidler strahov-i apát, Dominicus Antonius Lebschy schlägl-i apát, Marianus Heintl teplá-i apát, Joannes Ev. Freninger wilten-i apát, Fridericus Franz nová říše-i apát, Répássy József jászói apát, Norbertus Sychrava želív-i apát, Szenczy Imre csornai apát és Joannes N. David perjel, a geras-i apát képviselőként. Magyar részről jelen volt még Árvay Gergely csornai könyvtáros és Stockinger Lénárd királyhelmei plébános, jászói rendtag.[59]

Szenczy életének 1858-60 közé eső szakaszáról egyelőre semmilyen más forrásunk nincsen.[60] A gyöngé alakú és egész életében betegeskedő prépost halálának a körülményeiről ennyit tudunk meg Vass László akadémiai tag búcsúztatójából: „négy évtől fogva tetemesen gyöngélkedve, de tanítói hivatalát a mellett szakadatlanul folytatva, mult hónap’ 2kán minden rendü barátai köz bánatjára bélgörcs és idegguta következtében élni megszűnt”. [61] Ő volt az utolsó prépost, akit még a templom kriptájába temettek el.

Rövid két éves kormányzása nem hozhatta meg azt az eredményt, amit Gyöngyössy után – mint új rendfőnöktől – várhattak tőle, így csak fokozódott a rendtagok igénye immár egy határozott, erőskező, s mindenekelőtt jó gazdasági érzékkel rendelkező prépost iránt. Reményük Simon Vince kormányzása alatt vált

valóra.

Simon Vince prépostsága (1860-1884)

Simon (keresztnevéen: [Keresztelő] János) Vince 1813. július 14-én született Keszthelyen, kézműves szülők gyermekeként. Tanulmányait Keszthelyen kezdte, majd Veszprémben folytatta. „Érettségi vizsgálat”-ot a szombathelyi premontrei gimnáziumban tett. 1832. szeptember 25-én lépett be a Csornai Premontrei Prépostság tagjai közé. 1836. augusztus 15-én tett fogadalmat, majd a következő év július 6-án szentelték pappá. Rendi szolgálatát Csornán kezdte, majd először Keszthelyre, 1840-ben pedig Szombathelyre került tanárnak. Az 1848–49-es forradalom idején „első között sietett a haza védelmére lelkesítő, bátorító beszédeivel és a táborigyelmeztető szolgálat vállalásával”[62]. A szabadságharcban való részvétele miatt a későbbiekben egyébként sok zaklatásban részesült, de mivel fegyveres szolgálatot nem teljesített, így nem került börtönbe, s 1850-től ismét taníthatott a szombathelyi gimnáziumban. 1856-tól viszont a rend összes birtokainak a kezelését, vagyis a gazdálkodás irányítását bízták rá. Ezt nagy hozzáértéssel, és a rendtagok elismerését rövidesen kivívva végezte.

Az 1860. március 2-án elhunyt Szenczy prépost utódjául tehát – szinte magától értetődő módon – rendtársai elsőként Simon Vince nevét terjesztették fel ismét, s ezúttal a császár már nem tehetette meg, hogy figyelmen kívül hagyja a konvent akaratát. 1860. október 13-án ki is nevezte csornai préposttá.[63] Simor János győri püspök pedig 1861. január 1-jén apáttá benedikálta Csornán. Alábbiakban szerzeágazó gazdasági, tanügyi és teológusi működésének részletezését jórészt mellőzve inkább rendfőnöki portréját igyekszünk megrajzolni, személyes kapcsolataira, szerzetesi életére – s rajta keresztül a konvent belső életére – tekintettel.

Prépostságának első évében, az iskolai nyári szünet alatt 1861. augusztus 4-5-ére mindjárt össze is hívta Csornára a rendi nagykáptalant, melynek beszámolója az 1850-es években történt, vagy folyamatban lévő, a prépostságot érintő, főleg gazdasági természetű eseményeket sorolja fel, határozataiban pedig máris felfedezhetjük az új prépost szigorúbb, de a jövőbe tekintő intézkedéseit.[64] A Simon Vince prépostságának első évtizede alatti rendi gazdálkodásról készült számos jószágkormányzói jelentés, kimutatás[65] kétségtelenné teszi, hogy kormányzása idején a csornai prépostság gazdasága az egész Rábaközben példaértékűnek számított, és meghozta a várt eredményt: a növekvő bevételek folytán a rend kiemelkedett a korábbi, csaknem gazdasági csődből, s így lehetővé vált, hogy a rend iskoláinak a korszerű fejlesztésére gondoljanak.

1861. május 17-én a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Minisztérium felszólította Simon prépostot – bizonyára a többi „tanítórendi” elöljáróval együtt – tanügyi reformtervezet megalkotására. Erre ő elkészítette a „Gymnasium” című tanulmányát, melyet a keszthelyi gimnázium 1861. évi „leczketervével” együtt elküldött a minisztériumba.[66] Az 1863. április 9-i konventgyűlés határozata értelmében, a Keszthelyen ez időben felállított gazdasági tanintézetnél a csornai rend egy tanszéket alapított, amelynek professzorává a prépost Soós Mihály rendtagot nevezte ki.[67] 1864. október 12-én Scitovszky primás levélben szólította fel Simont, hogy „a nagyszombati főgymnasiumnál néhány tanszéket foglalna el a csornai szerzet”.[68] De, amint tudjuk ebből a későbbiekben nem lett semmi. Báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter 1867. december 31-én írt levelében – újévi jókívánságai mellett – hosszan méltatta és dicsérte Simonnak a kiegyezés utáni tanüggyel kapcsolatban tett nyilatkozatát.[69] E méltatlanul kevés példa is érzékelteti, hogy Simon prépost mérvadó egyénisége a magyar oktatásügynek, csaknem negyedszázados rendfőnöksége alatt az általa vezetett és felügyelt gimnáziumok, tanító-nevelő munkájukkal az egész nemzet szellemi gyarapodásához is nagyban hozzájárultak.

Szerzetesi vonásairól, s ezzel együtt az 1860–70-es éveknek a rend belső életéről az első dokumentum a prépostnak az 1864. szeptember 4-i nagykáptalanon mondott beszéde.[70] Bár még nagyobb részt gazdasági

kérdésekkel foglalkozott, mint ahogy a későbbi évtizedekben is főleg anyagi természeti dolgokról esik szó ezeken a rendi gyűléseken, Simon stílusa, nyitottsága, korrektsége szembetűnő. Annál is inkább, mert a szóban forgó káptalan már a második Simon prépostsága alatt, és így háromévenként mindig össze is hívja a rend minden tagját közös tanácskozássra, ezzel is csak rendtársainak az elismerését növelve. Elsőként a vadkertpusztai és tótkeresztúri parasztlakoknak és a hozzájuk tartozó birtoknak a – császár és a Szentszék engedélyével – „b. emlékezetű Imre prépost” kormányzása alatt történt eladásából befolyt összeggel számolt el, amit rögtön átutalt a Közpénztárnak.[71] Majd ezután értesülünk a jánoshidai aszályról és a gyarmati tűzvészről, amelyek nagy károkat és súlyos bevételi kieséseket okoztak, de az 1862–63. évi marha- és birkavész is jócskán éreztették hatásukat anyagi téren. A csornai és horpácsi prépostságok birtokait egyébként Simon ez idő szerint saját maga kormányozta, hogy a még tagosítatlan birtokokat tagosítsa, Hövejen felépítse az új majort, és Bánthegyen, valamint a csornai szőlőben „egy tisztességes épületet” hozzon létre. Majd hozzátette: „Ezekről részletes kimutatást tevén a tisztelt Káptalan elé teszem a számvevői vizsgám általi számadásaimat.” Vagyis amit első nagykáptalanán, 1861-ben előírt, elvárva a pontos és rendszeres számadást a jószágkormányzóktól, példamutatóan ő is teljesítette. Ezután következtek a rendi hivatalokra való megválasztások és más a belső életet érintő kérdések, amelyek részleteire nem tér ki e beszédében, csupán csak a rendtagok „férfias türelmére és ildomos viseletére” számít, ha a gyűlés időben nagyon elhúzódna. Bevezető felszólalását pedig így zárja: „Óhajtom, hogy szerzetem e szép alkotmányos jogát a legtágasb mérvben élvezze, mihez a tagoknak kölcsönös kihallgatása s az ildomos tanácskozás és részrehajlatlan testvéries nyilatkozat nyújtandának legbiztosb kezességét.” Fentiek kétségtelenül – a legjobb és keresztény értelemben vett – haladó szellemre vallanak.

Igen érdekes az a levelezés, amelyet Simon Zsigmond akkori pannonhalmi perjellel folytatott.[72] Sajnos csak két levélváltásuk maradt fenn,[73] bár bizonyára gyakoribb kapcsolatban lehettek, soraik hangneméből ugyanis úgy tűnik, igen közeli, baráti viszonyban állhattak egymással. A perjel két leveléből kitűnik, a csornai prépost ugyanabban a helyzetben volt – az egyszerű és ünnepélyes fogadalmak megítélésében – mint a bencések, de talán az ő nagyobb befolyásuk miatt Pannonhalmáról kért segítséget és példát, hogy ott miként jártak el. A fogadalomtételek ideje egyébként a csornai rendben nem mutat nagy eltéréseket, legalábbis ha 1850-től nézzük azokat. (Bár kétségtelen, hogy korábban színesebb képet mutattak.) Az 1864. évre kiadott csornai rendi névtár szerint az 1850. után beöltözött 20 csornai rendtag közül 8-an 3 év után, 1-1 rendtag pedig 4, illetve 6 év után tett fogadalmat, 10-en pedig még nem fogadalmasok.[74] A kérdés viszont adott – Pannonhalmán és Csornán egyaránt –, hiszen míg a császári rendelkezés nem tartotta szükségesnek egyszerű fogadalom letételét, sőt gyakorlatilag eltörölte, addig a pápai dekrétum kötelezőnek tartotta, sőt hiányát következményekkel járónak mondta. Az ügy megoldását a második levélben olvashatjuk, és biztosak lehetünk abban, hogy később Csornán is a második pápai irat szerinti gyakorlatot követték, vagyis 1864. után az egy éves noviciátus után először egy évre egyszerű fogadalmat tettek, majd három évvel rá következett az ünnepélyes professzió.[75]

1866. október 19-én elhunyt Scitovszky érsek, akinek – ahhoz képest, hogy Gyöngyössyvel csaknem havonta, de volt hogy kéthetente rendszeresen váltottak (persze legnagyobb részt hivatalos tárgyú) levelet – Simon prépostsága óta szinte semmilyen kapcsolata nem volt Csornával, legalábbis írásos bizonyítékot a prépostsági levéltárban nem találtunk rá.[76] De talán ez is annak jelzése, hogy Simon Vince kormányzásával valóban egy „újfajta” stílus vette kezdetét, amely Scitovszkyéval nem talált túl sok közös nevezőt... Scitovszky halála után Simor János – addigi győri püspök – került a primási székbe, akinek a beiktatásán Simon személyesen is részt vett. Az egész csornai rend pedig „a Kegyelet koszorúja című külön versezettel” üdvözölte az új esztergomi érseket, melyet Simor 1867. május 28-án írt köszönőleveléből tudunk meg.[77]

Visszatérve a csornai prépostság belső életéről tanúskodó dokumentumokhoz, Simon prépost 1868. január 9-én saját maga állította össze a csornai préposti „mis-tárlatot”:

„a., sárga ornátus: 2 casula, 2 pluviale, 4 dalmatica, 1 gremiale, 1 infula, 2 válkendő, és a 4 dalmaticához arany bakló

b., 4 fehér casula aranyra, 1 vörös aranyra és egy vörös ezüstre, 1 kék ezüstre, 1 fekete ezüstre

c., 2 db ezüst kehely aranyozva

d., bor és víztartó és tányér csengettyűvel ezüstből

e., mosdó tál ezüsttel futtatva

f., 1 vörös és 1 fehér tunicella, 1 fekete selyem, ezen kívül két sárga és

vörös régiebb tunicella

g., infula: 3

h., 4 pár selyem kesztyű

i., 2 db selyem átkötő

j., 2 ünneplő alba, és 2 köznapi, és 4 humerale

k., 9 corporale, 6 purificatorium, 4 kéztörlő

l., 3 fehér oltár terítő és felső

m., 2 missale, 1 pontificale és 1 requiemes misemondó könyv”

Valamint későbbi bejegyzésekkel még hozzátette:

„1868ik évben szereztem egy egész ornátust Bécsből: 2 casula, 4 dalmatica, 3 pluviale, 1 gremiale és két vánkossal.”

„1869. A csornai oratorium részére szereztem kánontáblákat.”

A következő esemény ezen a téren Uzsay Ágoston rendtag, nyugalmazott szombathelyi gimnáziumi igazgató nevéhez kapcsolódik, aki 35 éves tanári működéséért 1868. szeptember 29-én Kádas Rudolf győri tankerületi királyi főigazgató (egyébként premontrei kanonok, a jászói prépostság tagja) közvetítésével magas kitüntetésben részesült a Vallás- és Közoktatási Minisztériumtól. Majd egy rövid, hírszerű levélből értesülünk arról, hogy Zalka János győri püspök 1869. június 15-én benedikálta a csornai prépostság újraaranyozott cibóriumát, s már ismét egy látszólag inkább a tanügyhöz kapcsolódó nyilatkozattal találkozunk, de számunkra itt most igen érdekes az a korszellem teremtette körülmény is, melyben $\frac{3}{4}$ évszázad után ismét a szerzetesrendek működésének a betiltása vetődött fel egy magyarországi vármegye részéről.[78] (A levéltárba Vas megye Liptó indítványát támogató határozata került, mely szerint „polgáriasult századunk szabad elvű irányával a polgári élettől elzárkózott zárdák fennállása össze nem egyeztethető, annál is inkább, mert azok nagy része eredeti rendeltetésének többé meg nem felel, s az általuk kitűzött cél hasonló polgári egyletek által inkább elérhető, végre, miután a zárdarendszer sem a mai szabadabb életiránynak, sem a jogegyenlőség elvén alapuló újabb kori alkotmányunk szellemének meg nem felel”.) S végül Simon Vince prépostságának első évtizedéből még egy szerzetesi

vonatközású dokumentumunk maradt fenn: Kaczvinszky Viktor jászói prépost jelentésének a másolata, amelyet a magyar premontrei cirkária helyzetéről írt az I. Vatikáni Zsinatra Rómába.[79]

Az 1870-es évekből aztán már több személyes jellegű levéllel, a rendtagok egzisztenciális helyzetébe betekintést nyújtó esettel találkozunk. Itt van mindjárt 1871 elején az a néhány levélváltás, ami első pillanatra meglepő, ismerve Simon prépost szakmai és erkölcsi téren egyaránt mintaszerű gazdálkodását, mivel – érveik szerint jogosnak tűnő – követelésekkel találjuk szembe magunkat a tanító rendtagok részéről. A szombathelyi rendház tagjai 1871. január 15-én Simonnak írt levelükben először is elismerték a prépost vitathatatlan fáradozásait a rend gazdasági helyzetének a jobbítására, azonban kénytelenek tudomására hozni, hogy az az ellátás, amit az aktuális gazdálkodás mellett kaptak, az állásuk megkövetelte igényeket nem elégítette ki. A rendtagok számára – bizonyára jóval korábban már – 252 forintnyi honoráriumot határoztak meg, amit akkor azon szükségleti cikkek árának az összeadásából állapítottak meg. Ezt a rendnek központilag kellett, bizonyos rendszerességgel a rendtagok számára kiutalni. Ezen szükségleti cikkek drágulásával a prépostságnak viszont még megmaradt a kötelezettsége azok kiszolgáltatására, vagyis egész egyszerűen: pénzügyi megemelését kérték. Kérésük alátámasztására pontos listát írtak arról, hogy mik azok a cikkek, amelyekre szükségük van, s azok mennyibe kerültek akkor. Mindezt pedig tanári állásukra való tekintettel is kérték, mint akik a nyugalomban élő, vagy más területen dolgozó rendtársaknál nagyobb kiadásokkal és igényekkel bírtak. Ezután konkrét kérésükkel a képesített tanárok számára 450 Ft-ot, a nem képesítettek számára pedig 300 Ft-ot kértek, illetve azt, hogy a képesítéstől számított 5 évenként mindenki kapjon még 25 Ft-ot. Remélték, hogy kérésüket, amely tanári állásuk tekintélyének megőrzésére és függetlenségük biztosítására irányult, Simon prépost a „szokott kegyességgel” fogadja.[80] Simon Vince – miután január 25-én a keszthelyi tanárok részéről kapott egy a fentihez hasonló tartalmú levelet[81] – reális kérésekre, reális helyzetbemutatóval válaszolt.[82] Erre a szombathelyi rendtagok, mivel számukra a prépost levele – bár jóakaratról és méltánylásról tanúskodik – mégsem volt megnyugtató, február 3-án újabb levelet írtak, amelyben még határozottabb hangon kívánták illetményüknek – számításaik szerinti – felemelését.[83] Az ügyet a prépost azzal zárta le, hogy mindennek a részletes megtárgyalását a következő nagykaptalanra bízta, de addig is az igazgatók „ruha- és létesemény illetékét” 148 forinttal, minden tanárét pedig 48 forinttal megemelte. Kitért még arra, hogy nem tartja helyesnek a többi „tanítórendekkel” való összehasonlítást, mert például a jászóiak illetményének egy-egy kitételét ő maga méltánytalanul magasnak ítéli, a „hatalmas” zirci ciszterciak 300 forintjáért, pedig minden pap rendtagnak a rend intencióira évente 160 misét el kell mondaniuk. Ilyen kötelezettség – ezek szerint – a csornai pap-rendtagokra nem hárult.[84]

Simon prépost személyes kapcsolataiba tekinthetünk bele, például Kruesz Krizosztom[85] pannonhalmi főapáttal való barátságán keresztül. Kruesznek ugyan egyetlen – 1871. januári – Simonhoz írt levele ismert, de annak hangvétele mégis azt sugallja, hogy kapcsolatuk igen bensőséges lehetett.[86] Ennek másik jele, hogy Simon sokszor megfordult Pannonhalmán nemcsak Kruesznél, de elődjénél, Rimely Mihály főapátnál is, amire már korábban Simon Zsigmond perjel levele is utalt. A Pannonhalmi Főapátság és a Csornai Prépostság testvéri kapcsolatát jól ábrázolják a pannonhalmi Perjelnapló idevonatkozó részei is.[87] Arra azonban nem találtunk példát a későbbiekben, hogy Csornáról még valakit Pannonhalmára küldtek volna a teológiai stúdiumok végzésére. Ennek talán az is lehet az oka, hogy az egyik bejegyzésben szereplő Polgár Dénes növendék – akiről a vizsgajegyzőkönyv még azt is megjegyezte, hogy „ildomos magaviselete teljes meglepedésre talált” és „szorgalmas vizsgálataival elismerést aratott”[88] – később elhagyta a rendet.

Betekintést nyerhetünk még a gimnáziumok mellett működő rendházak belső életébe, a Simon prépostnak 1871. május-júniusában tett látogatásakor felvett jegyzőkönyvek idevonatkozó részein keresztül is. A szombathelyi látogatáskor – 1871. május 18-i dátummal – ezt találtuk megjegyzésre méltónak: **„Rendeztetvén a szombathelyi társház könyvtára, a könyvek bekötésére Ő Nagysága a prépostság részéről 100 Ftot méltóztatott megajánlani, a gymnasiumi pénztárból pedig 50 Ftot engedélyezni. [...]** Végül felhívta Ő Nagysága a tanárokat, hogy ha valaki egészségi szempontból valamely fürdő használatára volna utalva, ezt az illető kijelentse, s ő készséggel fog a szükséges anyagi segélyről gondoskodni. A tanári kar e nemesszívűséget a legnagyobb hálával fogadja.” A keszthelyi jegyzőkönyv

pedig a következő érdekes megjegyzéseket tartalmazza: „Felhíván Ő Nagysága a házfőnök és gymn. igazgató urat: valjon hivatalánál fogva nem érzi-e magát kötelezve akár a szerzetes fegyelem, akár a tanári kötelezettségek tekintetében némi javítandókat óhajtani? -- A házfőnök úr csak azon óhaját fejezte ki, hogy a tanári kar egyik tagja ruházkodási tekintetében a pantalló nadrág viseletéről, mint jelenleg még nagyon is világias ruháról lemondana. Ő Nagysága szelíd és atyai intésére az illető tagtárs megígérte, hogy ezen szemetszűrő viselet tekintetében többé panaszra okot nem adand. Egyébként általában meglévén Ő Nagysága is elégedve a tagtársak maguktartásával csak azon óhaját fejezte ki, miszerint az ebédelőben szokásba vett dohányzás vagy egészen elhagyassék, vagy a többször közbejövő vendégek tekintetében arra szorítkozzék, hogy az az asztaltól való felkelés után történjék legfeljebb. [...] Elrendelte tovább Ő Nagysága, hogy elhunyt Molnár Ferencz tagtársnak egy díszes sírkő állíttassék, és a szükséges költségről rendelkezett. [...] Végül a háznál szükségesebb javítások tekintetében megbízott a kezelő, hogy Ő Nagysága szállásán új díszes canapé és székek szereztessenek, ugyan e szobában a falak, nem különben Sztraka és Sebesy tanárok szobái újra festessenek, valamint Sztraka tanár szállásán két ablak, s két folyosói ablak újra felszereltessek.”

Még személyesebb témákat felvetve, hű képet kaphatunk a korabeli rendtagok ellátottságáról, saját eszközeikről például abból a feljegyzésből, amelyet a budai irgalmas-rendi perjel Árvay Gergely premontrei rendtag személyes tárgyairól készített.[89] További személyes jellegű dokumentumok Névy László rendtagnak a rendből való távozására vonatkozó anyag.[90] Ebből érdemes kiemelni Pauer Imre szombathelyi igazgatónak az éppen Karlsbad-ban tartózkodó Prépostnak írt levelét,[91] mely Névy ügye mellett más érdekes információt is tartalmaz. Simon prépost egészségi állapota ekkor „kedvezőtlenebb, mint bármikor”, de a konkrét betegségét nem tudjuk meg. A karlsbadi gyógyfürdő igénybevételét Simon Pauernek is felajánlotta, de ő úgy vélte, hogy az itthoni „vizek” is használni fognak neki. A levél írásakor folyó érettségi vizsgák alkalmából bizonyára Kádas Rudolf – a már említett jászói premontrei és győri tankerületi királyi főigazgató – is Szombathelyen tartózkodhatott, mert üdvözlését küldi Pauernek keresztül a Prépostnak. Ezután Névy – 1871. július 22-én – maga is közölte szándékát Simonnal.[92] jó példát mutatva a korabeli apát–szerzetes kapcsolatra, annak hangnemére, egy valóban diszkrét esetben. **A prépost közvetett válaszáat Pauer Imrének – július 27-én – írt levelében olvashatjuk.[93] A rendből való elbocsátót nem adja meg Névynek, egyrészt mert az a pápának van fenntartva, másrészt Simon – ismét bizonyosságát adva korát meghazudtoló előljárói magatartásának – ezt írja: „én egy alkotmányos testület feje levén, tanácsosaim meghallgatása nélkül, magamtól a szerzetet érdeklő ügyeket soha el nem intéztem, s ezen túl sem fogom tenni”. Névy „megmentésére” alternatívaként felajánlotta, hogy Szombathelyről Keszthelyre diszponálja, vagy finanszíroz számára egy hosszabb külföldi utat, ha ez segíthetne „merész phantasiájának szétpárolgására”. Pauert mindenképpen arra kérte, hogy ettől a lépéstől tartsák őt vissza. Az eset végkimenetelét azonban ismerjük.**

Szívet dobogató Simon prépostnak az 1871. szeptember 14-15-i nagykáptalanon mondott beszéde, melynek már csak a megszólítása is nagyszerű: „Főötisztelendő Káptalan! Krisztusban és Szt Norbertben kedvesim!”[94] – Ilyennel a Csornai Prépostság – ekkor már csaknem 700 éves – történetében még nem találkoztunk. A káptalant a szeptember 14-én délelőtt 10 órakor a templomban tartott Veni Sancte után délután 2 óráig folytatták, és másnap is ezt a napirendet tartották meg.

Ennél az évnél azonban – legnagyobb sajnálatunkra – a Simon prépost idejéből rendelkezésünkre álló levéltári dokumentumok sora megszakad, s ezek hiányában, prépostsága második felének legalábbis belső, rendi életére, történéseire nem következtethetünk. Más és későbbi forrásokból van értesülésünk többek között Simon politikai szerepvállalásáról: a magyar premontreiek részéről őt választották meg a rend képviselőjévé a katolikus autonómia kongresszuson.[95] (Ennek részletes tárgyalása nem tartozik témánkhoz.) Van továbbá egy érdekes dokumentum egy – a rend belső életét részben érintő – eseményről: a Csornai Prépostságnak, mint hiteleshelynek, az Illés Márton perjel által 1874. április 24-én keltezett kiadvánnyal, 627 év utáni megszűnéséről.[96] Tudjuk továbbá, hogy 1881. december 17-én Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, Kaczvinszky Viktor jászói prépost, Supka Jeromos zirci

apát és Kalmár Endre piarista rendfőnök mellett Simon prépost is aláírta azt a *Religio*-ban is megjelent nyilatkozatot, melyben tiltakoztak az új középiskolai törvényjavaslat ellen.[97] Ennek részletei azonban ugyancsak nem az akkori csornai rendi életre vonatkoznak. S végül tudjuk, hogy 1883. október 1-3. között Simon részt vett Bécsben a birodalmi premontréiek káptalanján, amely a brabanti cirkária tagjainak a jelenlétével, valójában generális káptalanná alakult át, hogy előmozdítsák a rend újbóli egyesítését és új generális apát választását, amit a Szentszék és az uralkodó már régóta, de még Simor János prímás is nagyban támogatott.[98] Simon ezen a „generális káptalanon” vicarius et visitator generalis-i kinevezést kapott a magyar prépostságok felett.[99] Ezt a joghatóságát azonban nem sokáig gyakorolhatta.

Szerzetesi szempontból is tevékeny életét – melyből rendfőnökségének évei éppen a rendi belső élet szempontjából fordulópontot jelentettek a prépostság történetében – 1884. április 15-én fejezte be négy nap alatt lefolyó tüdőlob és mellhártyagyulladás következtében. Ő az első prépost, akit a csornai temető premontréi sírkertjébe temettek el. Simon személyében egy jó szerzetes állt a prépostság élén, aki komolyan vette a megfelelést tisztségének nem csak társadalmi elvárásaira, hanem mindenkor „atyja” is akart lenni a reábitáltaknak. Korának gyermeke ő is, de talán egyszerű származásából kifolyólag nem veszett el egyházi-világi rangjának a túlhangsúlyozásában, hanem közvetlen és szeretetteljes előljárói stílus kialakítására törekedett. Ezt az örökséget hagyta közvetlen – és mindenkori – utódjára, s nem utolsó sorban egy gazdaságilag megerősödött rendet, amely már képessé vált azoknak a nagyméretű építkezéseknek, átalakításoknak, fejlesztéseknek a véghezvitelére, amelyek a következő prépost rendfőnöksége alatt vették kezdetüket.

Kunc Adolf prépostsága (1884-1905)

Kunc (keresztnevén: József) *Adolf* „a fehér és kiváltságos prémontréi kanonokrend praelatusa, prémontréi apát, a Szt. Mihály főangyalról nevezett csornai egyház és a vele királyilag egyesített szt. Péter és Pál apostolokról nev. horpácsi, Keresztelő szt. Jánosról nev. jánoshidai és Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nev. türjei egyházaknak süveges prépostja, a magyarországi prémontréiek generalis helyettese, s szt. Istvánrend és a Ferencz-Józsefrend lovagja, bölcsleletdoktor, az országos középiskolai tanár-egyesület tiszteleti tagja, az országos muzeum és könyvtár-bizottság tagja, Sopronvármegye köztörvényhatósági- és közigazgatási-bizottságának tagja, a Sopronvármegyei és Sopron sz. kir. Városi régészeti egyesület elnöke stb. stb.”[100] 1841. december 18-án született a Vas megyei Hegyhátsálon. Édesapja uradalmi erdőtiszt volt. Mivel szülei korán meghaltak, nagynénje nevelte fel. Középiskoláit előbb a keszthelyi, majd a szombathelyi premontréi gimnáziumokban végezte. Beöltözése a premontréi szerzetesi ruhába Gyöngyössy prépost halála után, de még Szenczy Imre kinevezése előtt, 1857. szeptember 19-én történt még gimnazistaként. Ünnepeles fogadalmat – szokatlan módon 6 év után – 1863. október 6-án tett, és 1864. augusztus 20-án szentelték pappá. Teológiai tanulmányait a szombathelyi püspöki szemináriumban, illetve Jászón végezte. 1866–67-ben a budapesti tudományegyetem hallgatója, ahol 1867-ben tett tanári vizsgát matematika és fizika szakpárból, 1869-ben pedig ugyanezekből doktorált. 1860-tól két évig Keszthelyen, 1863-tól három évig pedig Szombathelyen helyettes tanár. 1867–68-tól rendes tanár Szombathelyen, pár év múlva – az 1874–75-ös tanévtől – pedig már a gimnázium igazgatója. Ezt a tisztségét egészen préposttá történt kinevezéséig (1884. június 14.) gyakorolta.[101] Kunc Adolf tudós fizikusi, történetírói életpályájának még csak a felvázolása is meghaladná dolgozatunk kereteit – s ezt már többen meg is tették korábban – ezért itt kizárólag rendfőnöki tevékenységére térünk ki, és a csornai Préposti Hivatal 1884. augusztus 20. – 1896. december 23., illetve 1898. január 1. – 1905. december 31. közötti jegyzőkönyveinek[102] segítségével – igyekszünk megrajzolni a Csornai Prépostság belső életét a 19. század utolsó 15 évében, amely ezen a téren is egy valódi, belülről jövő megújulásnak a korszaka volt.

1884. augusztus 20-án dr. Zalka János győri megyéspüspök Csornán „fényes segédlettel” apáttá benedikálta Kuncot. Másnap – kihasználva a rendtagok szinte kivétel nélküli jelenlétét – mindjárt rendkívüli nagykáptalan tartatott. Ezen az udvariassági köszöntéseken kívül egyetlen napirendi pontként Kerekes Jákónak a rendbe való visszavétele szerepelt. Felette – a rendtagok véleményét egyénekenkénti titkos szavazással kikérve – Simon prépost 1876. július 31-én úgy döntött, hogy „*a rendből száműzve, valamely távolabbi és a rend által kijelölendő zárdába utasítatik*”, viszont „*eltartása- és ruházataról a rend gondoskodni fog*”.^[103] Néhány nap múlva – augusztus 25-i dátummal – pedig már arról értesülünk, hogy Laky Demeter perjel elnökletével megtartották a „rendes” konvent-ülést. Ez arra enged következtetni bennünket, hogy ezek a tanácskozások – bizonyára Simon prépost kezdeményezéséből – a rendi és konventi kormányzásnak a rendes szervei voltak, és 1884-ben már gyakorlata, hagyománya volt. Ugyanakkor feltételezhetjük azt is, hogy ezeket szinte kivétel nélkül a perjel vezette, mint a csornai anyaház mindenkori házfőnöke. Szeptember elején pedig Kunc már részt is vett a prága-strahovi generális káptalanon, ahol a káptalani jegyzőkönyv szerint szeptember 11-én indítványt terjesztett elő, hogy a jelenlegi osztrák-magyar cirkáriából hasítsák ki és tegyék teljesen önállóvá a jászói és csornai prépostságok alkotta ősi magyar cirkáriát.^[104] Rendkívüli ügyben hívtak össze konvent-ülést november 23-ra, Fazekas Elek rendtag botrányos ügye kapcsán, aki „*a Sopronból Csornára tartó vonaton csúnyán összeverekedett egy Stock nevű emberrel, megrongálta a kupét, kitérte az ablakot és revolvert rántott elő*”.^[105] A rendi tanács egyhangúlag úgy döntött, hogy ezért a rendet el kell hagynia, ami aztán meg is történt. De 600 forintot kirendeltek számára életjutalékul. Ez utóbbi eljárás – hogy a rendet elhagyó tagok akár életük végéig is, kapnak valamilyen anyagi támogatást a prépostságtól – feldolgozott korszakunk végéig általánosnak mondható.

Kunc prépostságának első éveiből, a más rendekkel való kapcsolattartás terén, újra csak elsőként kell említenünk a pannonhalmi bencésekkel való hagyományosan jó kontaktust. Ennek az egyik jele, 1885 májusában az új pannonhalmi főapát, Vaszary Kolos^[106] – aki egyébként 1841-47 között (tehát részben Szenczy Imre igazgatósága alatt) a keszthelyi premontrei gimnázium tanulója volt – kinevezésére szóló gratuláló levél, amely azért sokkal visszafogottabb, kevésbé személyes hangú, mint a korábbi csornai prépostok és pannonhalmi főapátok közti levelezés, de ezt az üdvözlőlevelet inkább egy udvariassági megnyilvánulásnak foghatjuk fel. Stronski jegyző következő dátumként 1885. aug. 28-át jelölte meg, amikor is megtörtént a két novícius: Ágh Norbert és Rupp Kornél beöltözése. Ennek kapcsán itt térünk ki a két legfontosabb közösségi ünnep: a beöltözés és a fogadalomtétel időpontjainak a változására tárgyalt korszakunk határai között.^[107]

1851-1900 között a Csornai Prépostságban (naptár szerinti sorrendben) a következő napokon voltak beöltözések, és a jelzett számú novícius számára: augusztus 15.: 15; augusztus 19.: 1; augusztus 23.: 2; augusztus 25.: 3; augusztus 28.: 1; szeptember 1.: 1; szeptember 2.: 2; szeptember 3.: 1; szeptember 8.: 2; szeptember 19.: 1; szeptember 20.: 1; szeptember 21.: 1; szeptember 23.: 1; szeptember 24.: 5; szeptember 25.: 2; október 1.: 2; október 6.: 1. Látható, hogy a beöltözéseknek egy jó része egészen egyszerűen az iskolai tanév kezdetéhez kötődik, vagy egy-egy ünnepen történik (pl. Szent Ágoston, Szűz Mária születése), 1891-től pedig (mind a mai napig) hagyományosan augusztus 15-én, vagy augusztus 14-én, de Szűz Mária mennybevételének első vesperásában történtek illetve történik.

A fogadalomtételek időpontjai – szintén a naptár szerinti sorrendben – legalább ilyen színes skálát mutatnak: április 14.: 1; május 13.: 1; július 11.: 1; augusztus 15.: 15; augusztus 20.: 2; augusztus 28.: 4; szeptember 21.: 5; szeptember 22.: 1; szeptember 26.: 4; szeptember 28.: 1; szeptember 29.: 3; október 6.: 1; december 25.: 2. Eszerint a fogadalomtétel kötődhetett Szent Norbert, Szent Ágoston vagy Szent Mihály főangyal ünnepeihez, de megjelenik a legősibb (prémontre-i) gyakorlat a karácsonyi fogadalomtétel is, mindenesetre az 1895. évtől, az egységes noviciátusok következtében a fogadalomtétel is augusztus 15-én történik a legtöbb esetben.

Továbbmenve az 1886. április 26-i nagykáptalan jegyzőkönyvéből idézünk, mely fontos információkat tartalmaz a rend irányítása és a többi európai apátságokkal való kapcsolat szempontjából: „Ezen káptalan legfőképi tárgya lévén anyagi állapotainknak kellő feltüntetése. *Prépost Úr Őnagysága, tekintettel arra, hogy állapotaink megnyugtató rendezettségénél fogva, azok tárgyalása úgysem igényelhet sok időt, a húsvéti ünnepek második napját jelelte ki ezen nagykáptalani ülés napjául, és ezt annál is inkább célszerűnek tartja most és a jövőben is, mert így midőn egyrésztől a nagykáptalan tagjai a kereszténység legnagyobb ünnepét az anyaházban ülhetik meg, másrészt nagyszünnidejük élvezetében sem háborítatnak meg.*” Ezután következett rendi választott tisztségek megújítása, amint ez történi szokott a minden három évente megtartott rendes nagykáptalan alkalmával. Majd „*Prépost Úr az összes premontreieknek 1883. évben Bécsben tartott nagykáptalanban hozott határozatokat röviden ismerteti. És ennek folyományául az 1884. évben Prágában tartott provinciális-ülésben fölmerült indítványt adja elő a magyar premontreiek külön provinciájára vonatkozólag, melyre nézve egyúttal bemutatja a jászói praelatus úr által elküldött jászói káptalani határozatot, a mely fölolvastván és pontról pontra megvitattván a 3-ik pontban foglalt »vel eo postulante« kihagyásával további eljárás alapjául elfogadtatott, melyet Prépost Úr a Nm. vallás- és közoktatási kormánynál és az által Őeminenciája a herczeg-prímásnál már is megindított.*”^[108]

Ebben az évben készült el a csornai templom új orgonája, amelyet 4000 forintért Ország Sándor budapesti orgonaépítő készített, amelyet Laky Demeter perjel szeptember 23-án áldott meg a konvent jelenlétében. Majd szintén egy felszentelésről értesülünk, miszerint „*1887. január 5-én, vagyis Vízkereszt Vigiliáján szentelte fel dr. Kunc Adolf csornai praelatus úr Ő Nagysága az általa a templom éjszak nyugati sarkán építtetett, a praelatura folyosójáról nyíló, gyönyörű oltárral és butorzattal felszerelt kápolnát. A felszentelésnél jelen voltak s részben a felszentelésnél Ő Nagyságának szt. szolgálatot tettek a csornai konvent azidőbeli tagjai, úgymint: Laky Demeter perjel, Kutasy Albert alperjel, Pozsgay Dózsa pénztáros, Kulcsár Fábrián és Sebessy Alajos konventtagok, Lakner Ambró jószágfelügyelő, és Illés Ráfael házgonnok, továbbá Stronski Ágost praelatusi titkár. Ugyanezen alkalommal a már felszentelt kápolnában szentelte fel fenn tisztelt Praelatus úr Ő Nagysága azon Nepumuki Sz. Jánost ábrázoló olajfestményű nagy oltárképet is, melyet Pozsgay Dózsa, Laky Demeter és Kulcsár Fábrián rendtagok, annak kegyeletes emlékére, hogy nekik, kik 1838. évi szeptember hó 21-én egyszerre léptek a csorna-premontrei kanonokrendbe, az Isteni Gondviselés megengedte mindhármuknak a testület kebelében megérhetni rendbe lépésök 49-ik, áldozárságuknak pedig 44-ik évét. Az ún. Nepumuki Sz. János kápolna részére Jakabay(?) budapesti művész, academicus festő által készítették.*”

A május 29-i káptalani ülés pedig a csornai templom és ház tetőzetének újból való felépítését határozta el, mivel annak állapotát a tetőfák teljes korhadtsága és a megromlott faszindelyek továbbá tarthatatlannak, sőt veszélyesnek mutatják. Fontos megjegyzés még, hogy ugyanezen a káptalanon határozták el **az eddig használatlanul álló szárnyépületnek régóta tervezett átépítését, hogy benne a régi, már szűknek bizonyult könyvtár helyett, egy a kor igényeinek megfelelő új könyvtárhelyiséget és néhány lakószobát készíttessenek.** Néhány nap múlva levélben kérték Trefort Ágoston vallás- és közoktatási minisztert, hogy a jánoshidai birtokok teljes jövedelmét erre a célra fordíthassák. December 20-án Kunc prépost a konvent jelenlétében felszentelte a Nepumuki Szent János kápolna új harangját, amelyet a régi megrepedt helyett öntettek. Végül pedig 1887. december 26-án rendkívüli nagykáptalant tartottak a Szombathelyen építendő új rendházzal és gimnáziumról, valamint a keszthelyi kisgimnázium megszüntetéséről.

Ettől kezdve a következő három káptalan (1888. január 12., október 31.; 1889. január 29-31) kizárólag a szombathelyi gimnázium ügyével foglalkozott. 1889. június 17-19. között Kunc prépost részt vett a belgiumi Tongerlo apátságban megtartott generális káptalanon, amelynek jegyzőkönyvét szeptember 5-én ismertette a konventtel, eszerint a káptalan összes résztvevői az ő és Kaczvinszky Viktor jászói prépost kezdeményezésére elismerték a magyarországi premontreiek teljes elkülönítését a külföldiektől, úgy hogy a régi lelki összeköttetés fennmarad, a csornai és jászói prémontreiek viszont ezentúl magyar

cirkáriát képeznek, de felügyelőséget külföldi premontreiek is gyakorolhatnak felettük.

Az 1890. évben tartott két káptalan közül az elsőn (március 31-én) a Kunc prelátus ideje alatt, tehát 1884 óta történt építkezésekről számoltak be, miszerint Türjén megtörtént a nagyoltár és a kápolnai oltár megújítása, valamint kisebb átalakítások a rendházban, továbbá keresztelőkutat és Krisztus-koporsót készítették. A rend kegyurasága alatt álló Nagybarátiban templomtornyot építettek, az ugyancsak Csornához tartozó Gyarmaton a templom fedése, és a torony javítása történt meg. Csornán fürdőház, pléhfedelű faház és kertészlak épült, a prelatúrára pedig műtárgyakat és új bútorokat szereztek be. A szombathelyi háznak a csatornázását végezték el. **Az ez évi második káptalan pedig (december 15-én) Németh Dezső ügyét tárgyalta, aki azelőtt a rend tagja volt és aposztaziával távozott, majd megnősült, felesége halála után azonban vissza szeretett volna jönni a rendbe, ezt azonban a káptalan 28 szavazattal 2 ellenében elutasította.**

Az 1891-92. évi káptalanok (március 30., illetve május 11., augusztus 15. és november 4.) mind a gimnáziumok ügyeivel foglalkoztak, egyetlen személyes jellegű, de ismét szomorú esemény Pauer Imrének a rendből való távozása, aki a premontrei generális apáttól átengedett rendelkezése alapján Kunc préposttól 1892. december 30-án megkapta a szabad végrendekezés jogát, és ezzel egészen kikerült a rendből. (Majd a S. Congregatio Episcoporum et Regularium 1895. június 12-én kelt határozatával minden papi ténykedés alól felmentették, és világi ruházkodásra, bajusz és szakáll viselésére engedélyt nyert.)

1893. február. 17-én a papi congrua kérdésében tartottak rendi káptalant. A prépost a hozzájárulást a rend részéről lehetetlennek tartotta, és megtagadott minden anyagi hozzájárulást a kérdés rendezéséhez, amit a bíborossal is tudatott. (Később – 1894. január 31-én – Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, Benedek Ferenc jászói prépost, Vajda Ödön zirci apát és Lévay Imre piarista tartományfőnök mellett Kunc Adolf is aláírta azt a nyilatkozatot, amelyet a „tanítórendek” főnökei a congruára való megadóztatásuk ellen tettek.[109]) Tudomásunk szerint „hivatalosan” itt merült fel először a bencés, ciszterci és premontrei rendek eredeti hivatásának a kérdése, és állami (!) részről az erre való emlékeztetés. Névtelen író a *Religio*-ban a következőket írta a premontreikkel kapcsolatban: „*Íme a kötelességek, a mint azokat az 1802-iki visszaállító kir. oklevél megállapítja [...] a premontreiekre: »A premontreiek jövőre két prépostságot bírnak, ti. a jászóit és csornait; – kik is azon plebániák administrálását, melyeket már eltöröltetésök előtt birtak, a vallásalap megterhelése nélkül teljesítendik...« – »Ellátás végett pedig a következő gymnasiumokat nyerik: [...]« Szinte fölösleges figyelmeztetnünk, hogy e szerint a premontreiket is első helyen kijelölt kötelessége a lelkeszkedés: »administratio parochiarum« – mely kifejezés e mellett világosan mutatja azt is szintén, hogy e rendnek kötelességei a plebániákra vonatkozólag nem egyszerűen kegyuri kötelességek, mert ezek közé sohasem tartozott és tartozik a parochiák administrációja. Második helyen jönnek említésbe a gymnasiumok s illetőleg említettik a gymn. oktatás kötelessége.” – Mindennek emlegetése azonban ekkor még teljesen értelmetlennek bizonyult.*

Az 1893. március 8-án – kivételesen a prépost elnöklete alatt – tartott konventgyűlésnek újra csak egy témája van: Kaczvinszky Viktor jászói prépost halála után – akit az 1889-es tongerlo-i generális káptalanon állítottak az újra megalapított magyar premontrei cirkária élére – közös megegyezésük szerint a magyarországi premontreiek főhelynöke (vicarius generalis) mindig a királyi kinevezés szerinti idősebb prelátus, így Kaczvinszky halálával Kunc Adolf. Ezt az említett 1889. évi tongerloi generális káptalanra benyújtott „Declaratio” 3. pontjában kérték. Ugyanebben kérték azt is, hogy a régi szabályoknak megfelelően a választási asszisztenciát ne a megyéspüspökre, hanem a rend generálisára, illetve annak mindenkor főhelynökére bízzák. Ezt a declaratiót a generális káptalan nem fogadta el, hanem a vic. gen. kinevezését az abbas generalis jogai közt tartotta fenn. Ezért a csornai káptalant kérte az abbas generalist, hogy tekintse a két magyar prépostság közötti megegyezést, s annak alapján Kunc Adolfot nevezze ki főhelynöknek. Ezt Sigismundus Sary generális (és egyben strahovi) apát XIII. Leó pápa megerősítésével március 15-én meg is tette, amelyről a március 21-én tartott káptalanon be is számoltak. Erről aztán tájékoztatták 24-én a bíboros-hercegprímást, a vallás-

és közoktatási minisztert, és a jászói káptalant, majd 30-án a generális apátnak is megköszönték.

1894. március 21-én a generális apát véleményt kért a magyar prépostságoktól a francia és angol premontrei tartományoknak a renddel való egyesítése kérdésében. Az egyesülést mindkét magyar prépostság támogatta, azzal a kikötéssel, hogy statútumaikban a premontrei rendi szellemet érvényesítsék, de rögtön hozzátesszik még, hogy a magyar prépostságok továbbra is külön cirkáriát alkothassanak, melynek mindenkor vikáriusai és vizitátorai a magyar prépostok közül legyenek. **A vicarius generalis-i megbízatás újra felszínre hozta a magyarországi két prépostság közti viszonyt, ez esetben pozitívnak tűnő kérdésben. A március 26-án tartott konventgyűlés témája a jászóiakkal együtt felállítandó rendi tanárképző intézet kérdése volt. Ezt 1/3 részben Csorna, 2/3 részben Jászó tartaná fenn, és Jászón is rendeznék be. Tudjuk, ebből nem lett semmi, hanem majd 1904-től Takács Menyhért jászói prépost állította fel a budapesti Norbertinum intézetét, amelynek csornai premontreiek is lesznek a lakói, valamint később – eléggé rendszertelenül – találunk utalásokat a későbbiekben Jászón felállított közös novíciátusra is. Ez év augusztus 16-án döntött a káptalan a millenniumi kiállításra készítendő Szent Norbert-kép megrendeléséről, amely máig látható a prépostságban. Egy hónap múlva pont került – legalábbis egy időre – egy másik régóta felszínen lévő kérdés végére a budapesti egyetemen tanuló rendtagok lakhelyének ügyében. Kunc prépost szeptember 17-én Magasházy Antal rendtaghoz írt leveléből kiderül, hogy ezentúl a Bárány Eötvös József Kollégiumban fognak lakni, és onnan látogatni az egyetemi előadásokat. Az utóbbi rendtagot pedig, aki felszentelt papként utolsó egyetemi évét végezte ekkor, megbízta a többi növendékek felügyeletével.**

Az 1895–96-os évekből csak a gimnáziumok ügyeit tárgyaló dokumentumok maradtak fenn a levéltárban. (Különös, hogy a millennium kapcsán semmilyen belső rendi megemlékezésről nem értesülünk.) **1897-ből pedig egyáltalán semmiféle dokumentumunk nincsen.**

A rend belső élete felé fordulás első számottevő jeleit az 1898. április 12-i nagykáptalan jegyzőkönyvéből olvashatjuk ki,^[110] amelynek egyes részeit az alábbiakban közöljük. Például: „*Szt. misével összekötött ünnepélyes Veni Sancte után a teljes számban megjelent rendi nagykáptalan a praelatura ebédlő termében összegyűlvén Ő Méltósága részéről meleg szavakkal üdvözöltetett.*” A prépost először tájékoztatta a káptalant, hogy a teológiát eddig magánvizsgákkal elvégző növendékek, akik vizsgáikat a szombathelyi püspöki szeminárium tanári kara előtt tették le, ezentúl a bíboros-hercegprímás jóváhagyásával saját rendi teológiai vizsgabizottság előtt is megtehetik azt. Majd Sebesy Alajos rendtag ügyét tárgyalták, aki rendszeres és súlyos iszákossága és durvasága miatt már jó ideje nem volt alkalmazható egyetlen rendi munkakörben sem, ezért a ferencesek pozsonyi rendtartományának simontornyai zárdájába küldték. A rend kebelében marad, de szigorúan megtiltották neki a fehér reverenda viselését. Ezután tértek annak a január 6-án kelt „Memorandum”-nak a megvitatására, amelyben jónéhány rendtárs a rend kormányzati szervezetének megváltoztatását kérte. A prépost mindezt elfogadta, mondván: „*rendi nevelésünknek sok hiányát tagadni nem lehet.*” Éppen ezért a káptalan, a prépost teljes egyetértése mellett fontos határozatokat fogadott el.^[111] Az új alkotmány a számvetési szabályzat kivételével, mely július elsejével lépett csak életbe, a nagykáptalan bezárásával azonnal érvényre jutott. Mindebből tehát azt látjuk, hogy igen jelentős mértékben előre lépett a csornai prépostság a rendi növendékek képzése, a rend irányításának megreformálása terén. Ezzel a kor felfogása szerint tökéletesen megteremtették a szerzetesi és tanári kiképzés külső kereteit, eztán már csak a belső reform végrehajtása volt hátra, s ez sem sokáig váratott magára.

Előbb azonban még néhány személyes jellegű eseményt kell megemlítenünk: az egyik – amelyről egy május 16-án kelt levél másolata tudósít –, miszerint Sebesy Alajost állandó korrekció végett kötelezték, hogy Simontornyán maradjon, de azért a misézést „francziskánus ruhában” megengedték neki. A következő két levél érdekessége, hogy az elsőben – május 18-án – Kunc prépost kérte Hornig Károly veszprémi püspököt a csornai klerikusok, Novák Béla és Erdőssy Kálmán pappá szentelésére. Sőt a

másodikban – június 17-én – a veszprémi papnevelő intézet rektorát is megkereste, hogy az említett fiatal rendtagok Veszprémben tartózkodásuk ideje alatt a szemináriumban lakhassanak, mégis a rendi törzskönyvből tudjuk, hogy szentelésükre Zircen került sor 1898. augusztus 28-án, a veszprémi püspök által.

Ha ehhez kapcsolódóan meg szeretnénk nézni azt, hogy a 19. század második felében a csornai rendtagokat hol szentelték pappá, akkor – bár teljes képet nem kapunk – a következő megjegyzéseket tehetjük: 1850-1900 között 52 csornai rendtagot szenteltek pappá, közülük aztán sokan elhagyták később a rendet. Minderről ld. az alábbi táblázatot:

Felszenteltek száma	Felszentelés helye:	Felszentelő püspök
6	Szombathely	Szenczy Ferenc szombathelyi püspök
6	Győr	Zalka János győri püspök
2	Szombathely	Szabó Imre szombathelyi püspök
2	Zirc	Hornig Károly veszprémi püspök
1	Veszprém	Kovács Zsigmond veszprémi püspök
1	Veszprém	Pierer felszentelt püspök

Hat rendtagról csak azt tudjuk, hogy Győrött, 3-ról pedig hogy Veszprémben volt a szentelésük, de nem tudjuk ki által, 25 rendtagnak pedig csak a szentelése (vagy újmiséje) időpontját ismerjük, azt azonban, hogy hol és ki által, sajnos nem.

Még egy személyes levél október 3-i dátummal, amelyben a prépost kérte a ferences tartományfőnöktől, hogy Cziczér József Anicét a Sümegről Türijére (szökött?) ferences atya a türjei rendházban maradjon. A későbbiekben „Cziczér barát” néven még sokáig emlegetett atya, akinek a szekularizációs ügye már régóta folyamatban volt, már ez év november 23-án jogilag az esztergomi főegyházmegye papjává is vált, de haláláig a türjei rendházban élt a premontrai rend ellátásával. Az év vége még egy örömteli eseményt is tartogatott, miszerint december 29-én a császár most Kunc prépost és a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter előterjesztésére Laky Demeter csornai perjelt a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett rajki címzetes préposttá nevezte ki. Nem kis fordulat ez ahhoz képest, hogy Lakyt ugyanez a Ferenc József börtönöztette be! 1899. február 5-én – a veszprémi püspök engedélyével, akinek az egyházmegyéje területén feküdt valaha a csornai alapítású rajki prépostság – Kunc Adolf Lakyt préposttá „benedikálta”, amiről néhány nappal később a generális apátot is értesítette.

Végül az 1900-as évvel el is érkeztünk kijelölt korszakunk berekesztő határáig, amely külsőleg egy sokkal kevésbé feltűnő esemény, de annál inkább a belső megújulásnak, reformnak biztató jelét mutatja. A december 30-i káptalani jegyzőkönyv így tudósít róla: „A számvevői előterjesztés után Őméltósága örömmel tudatja a r. káptalannal, hogy sikerült rendi nevelésünk egyik legnagyobb hiányán segíteni, és Erdőssy Kálmán ujonczmesterben oly buzgó és lelkiismeretes egyént állítani a rendi nevelés élére ki eddig is már úgy példaadással, mind pedig értelmes nevelési terv szerint járva el, megnyugtató eredményt volt képes felmutatni. Erdőssy nagy kedvvel és valódi belső hivatással szenteli magát az ujoncz és klerikus nevelés terhes feladatának és örömmel készséget, hajlandóságot mutat arra, hogy mindenkorra e terhes feladatnak él, és kijelentette, hogy most is már elvállalja az ugyanez nevelés mellett klerikusainknak tanulmányi felügyeletét itt Csornán. Őméltósága azt mondja, hogy e lelkes munkakedvet hasznunkra kell fordítani, és helyesnek tartja, ha Erdőssy vállalkozását elismeréssel elfogadjuk és a tanárjelöltjeinket, kik a jövő tanévvel theologiára kerülnek, Erdőssy felügyelete alá helyezve itt Csornán képezzük ki. Ez eszme a r. káptalan által is melegen fölkaroltatván Őméltósága határozatilag kimondta, hogy a jövő évtől kezdve

seminarium helyett Csornán végezteti a theológiát Erdőssy Kálmán ujonczmester tanulmányi felügyelete alatt.”

Erdőssy Kálmán jellemzése, alakjának fontossága, pozitív fordulat a rend belső életében, hiszen közel 100 év után végre arra tevődik a hangsúly amit sohasem szabadott volna olyan méltatlanul elhanyagolni, amint azt periférikus ügyként kezeltnek láttuk már csak 1850-től, de még inkább volt ez így a megelőző fél évszázadban. Erdőssy – akit már 1899-ben megbíztak a novíciusmesteri teendővel, abban az évben azonban nem volt belépés – az 1900. augusztus 15-én beöltözött új novíciusoknak – Peér Leónak és Málits Frigyesnek – máris a kezébe tudta adni könyv formájában azt az addigi hiányt pótló összeállítást, amely egészen 1950-ig a noviciátusok egyik fontos „tankönyve” volt, ezzel is igen maradandót alkotva.[112] Szerzőjére pedig így utal: Adolpho praelato-praeposito vile pietatis opus iuventibus novitiis obtulit Colomannus. Mivel joggal hihetjük, hogy ez a kiadvány a hivatalos egyházi szertartáskönyvek előírásai mellett, az 1802 óta kikristályosodott csornai szokásokat is tartalmazza, igen értékes könyvet tartunk a kezünkben. Részletes feldolgozása és bemutatása sok új ismerettel gyarapítaná a csornai rendi hagyományokról való ismeretünket, a közösség belső életéről, gyakorlatáról való tudásunkat.

Összegzés

Fentiekben igyekeztünk összegezni egy idős és hosszú ideig kormányzó rendfőnök tartózkodó és visszahúzó magatartását, kevés szerzetesi vonással bíró jellemét. Gyöngyössy prépost felett persze nincs jogunk pálcát törni, feleslegesen kérnénk is számon rajta olyan fajta rugalmasságot, amely korának szinte minden főpapjából hiányzott. Különleges adottságokkal, mélyebb és hitelesebb szerzetesi identitással megáldott korabeli főpap sem tudott másképp viselkedni az 1848–49-es eszmék annyira „mindent felforgató” kavalkádjában. Láttuk Richter Alajos jászói prépost megtorpanását, visszahúzódsát, és Rimely Mihály pannonhalmi főpapat határozott tartózkodását. Gyöngyössy még inkább nem lehetett más. De éppen ez adja meg számára a személyes felmentést.

Az ő utolsó éveiben lezajlott 1853-as apostoli vizitációról csak ismételhetjük: egy bürokratikus úton, hatalmi eszközökkel végbevitt óriási méretű procedúrának tekinthetjük, amely általánosságban is igen kevés belső eredményt hozott, de Csornán különösen sem járt számottevő változtatással. Persze, ahol egy rendtag – egy, már akkor több, mint 700 éves kanonoki tradícióval, lelkipásztori, missziós tevékenységgel és olyan szerzetesi hagyománnyal rendelkező papi közösség tagjaként, amelyről az illető maga talán életében sem hallott – kimondja azt, hogy „mert, ha nem tanítunk [gimnáziumokban], miért tartsanak meg bennünket?”[113] – ott már nem érdemes tovább kutatni a huzamos mélypont oka után a rendi belső élet területén. (Bizonyára nem véletlen, hogy az 1850 – 1900 között beöltözött 115 rendtag közül 54 hagyta el a rendet novíciusként illetve egyszerű fogadalmasként, és 18 ünnepélyes fogadalmas, felszentelt papként, ez utóbbiak közt volt például Névy László és Pauer Imre is.)

Szenczy Imre rövid rendfőnöksége alatt nem lehetett egy belső reformnak az elindítója. Valami azonban azt súgja, hogy – „paprikás levele” ellenére – Szenczy is még jócskán az „ancient regime” képviselője és híve, aki ha több idő áll rendelkezésére, akkor sem használta volna fel azt egy újfajta szemléletnek a meggyökereztetésére, ha az súrlódott is volna a kor és az uralkodó elvárásaival. Korának tipikus tudós főpapja, aki hivatalát nagyobbrészt adminisztratív pozíciónak tekintette, mintsem „közössége atyjának” tartotta volna magát.

A 19. század második felének csornai rendfőnökei közül Simon Vince alakja emelkedik ki, s joggal következtethetünk arra, hogy az a belső megújulás, amely a századfordulóra, már Kunc idejére ölt alakot, valójában Simon kormányzása idején nyert alapokat. Szerzetesi szemléletének újszerűsége, vezetési stílusa

messze felülmúlja mind elődei, mind utódai gyakorlatát. Mert kockázatot vállalni, egyedül a rend javát tartja szembe előtt, hiszen minden gazdasági tevékenysége arra irányult, hogy ezzel megfelelő külső keretet teremtsen a komolyabb belső szerzetesi élet számára.

Kunc Adolf egy szerzetesi szellemben megerősödő közösség vezetését örökölte, melynek felszentelésétől ő maga is részese volt. Mint tág látókörű, tudós ember maga is érezhette az Egyházban végbemenő megújulás jeleit, a IX. Pius pápasága után szinte felszabadulást hozó XIII. Leó személyiségén keresztül is, de a Monarchiában ez idő tájt történő változásokon át is. Azt se feledjük, hogy Kunc 1884-87 között, már prépostként a Szabadelvű Párt szombathelyi választókerületének az országgyűlési képviselője, ekként pedig konzervativizmussal csak kevéssé vádolható. Élete viszont talán túlságosan is a tudományos és közéleti szereplés porondján zajlott, mely tereken valóban tagadhatatlanul múlhatatlant alkotott, gondoljunk csak a szombathelyi új gimnázium felépíttetésére. Szerzetesi szempontból viszont még maradandóbbá tette emlékét az 1900-as nagykáptalan, amely a novíciusok képzésének a megújításával a rend életének az ütőerére tapintott rá, és későbbi, fél évszázados folyamatos fejlődésnek lett az előmozdítója.

Csorna évszázadokon keresztüli fejlődésében igen számottevően részt vállalt a premontrei közösség is, Türrén és Jánoshidán ugyanúgy. Egyik sem nagyváros, mindegyiknek a története magán viseli a legszűkebb helyi adottságokat. Provinciálisnak is mondható helyek, s így a létüknek szerves részeként fennálló premontrei közösségek úgyszintén. De milyen is legyen egy monostor, egy helyi egyház, ha nem provinciális? Csak így maradhatott fenn és csak így van jövője: sorsközösséget vállalva az itt élő emberekkel. És – ahogyan ezt a 19. században megfogalmazták – „Minden jó ügyért készen!”

Mellékletek

1. A csornai rendtagok gyűlésén született határozatok, 1848. április 13.

Régidőről közkívánatra a rend tagjainak belügyeiről Prépost Ó Nagyságával tanácskozni, most a körülmények miatt alkalmas időt nyervén Csornán összegyűltek s rendes tanácskozás következtében ezekben állapotok meg:

1. A jószág célszerű rendezése azt kívánván, hogy annak mibenléte és volta tudva legyen

a, az administratorok haladéktalanul kimutatandják gondjokra bízott egész vagyonnak jelen állapotát;

b, ezután pedig a gazdaság mibenlétéről minden 3dik hónap végén Csornára a választmányhoz kivonatos tudósítást adnak;

c, így a gymn. kezelők is számadásukat a rendtársak koszorújában minden 2 hétben kimutatni, az itt átvizsgált számadást pedig szintén évnegyedenként ugyanazon választmánynak beküldeni kötelesek lesznek, azonban

d, a viszonyosság elvénél fogva a választmány is köteleztetik hivatalos eljárásáról szóló jelentését a gymnasiumoknak úgy szintén a fiókprépostságoknak évnegyedenként megküldeni. Ha a kezelők közül akárki számadásban megbuknék, az el-marasztaltassék.

e, A gazdaság elintéztetésére szükségkép megkívántatik, hogy az administratorok sáfárkodása, értelmes férfiak által hely színén minél előbb megvizsgáltassék. E végre a türjei és jánoshidai jószágok mostani állapotának megvizsgálására Dézsényi Evermód perjel és Kopits Ignác urak küldendőek, a csornai jószág állapotának megvizsgálására, és perjel úrnak Türjén és Jánoshidán leendő távollétében ideiglenes kormányzása Drinóczy György úrra bízatik.

f, Administratornak ügyes és dologhoz értő emberek a Convent beleegyezésével fognak tetetni, még pedig mikor a változás kívánja, nyiltan, melléjük pedig a rendtársakból pénzkezelés végett ellenőrök adassanak, általán óhajtható, hogy az administratorokon kívül a rendnek minden egyéb működő tagjai is meghatározott időben elhelyeztetésüket megtudják, a tanárok különösen a Te Deumra mindig, de előbb soha sem, rendelkezésekről értesíttessenek.

g, A csornai és gyarmathi administrator urak a rend minden tagjainak osztatlan bizalmát bírják, de Jánoshidán oly intézkedés fog történni, hogy Molnár Ferencz úr a jövő dispositióig mostani hivatalában megmarad, de Szabó Nepmucenus lelkész úrnak, mint ajánlott jövő administratornak befolyása és ellenőrködése mellett minden héten gazdasági ülést tartani köteleztetik. A türjei administraturára, minthogy a társak köztapasztalása szerént a mostani administrator [Szita Sándor] alatt a jószág nagyon el vagyon hanyagolva, Nagy Lőrincz úr (Csornáról) ajánltatik jószágkormányzónak, melléje mint házi gazda és ellenőr Novák Athanázius úr. E változás azután Türjén a házi csend és béke föntartásaért is Szita Sándor és Göncz István uraknak elhelyezését teszi szükségessé (Csornára?). A csornai és gyarmati administratorok mellé ellenőrül Mayer Péter ajánltatik.

h, A rend által kezelt és jánoshidai plébániák biztosítása végett oly intézkedést kívánnak tenni a rend tagjai, hogy „plebania fundus”^[114] nevezettel jelöltessék ki akkora birtok, mekkora egy plébános tisztés ellátására elégséges, nem mintha ennek jövedelmei tüstént a plébánost illetnék, hanem hogy a legrosszabb esetre legyen az említett helyeken működő plébánosoknak miből élniök.

2. A rend minden józágaiból bejövő pénz Csornán közkezelés alatt leszen. Ő Nagysága a Rend ajánlatára pénz vagyis kincstárnoknak Kopits Ignác urat nevezi ki, melléje a Convent ellenőrül Mayer Péter urat választja. Ezek és a helybeli jószágkormányzó úr, valamint Hatos László, Drinóczy György és Pintér Endre választmányt képeznek, mely a prépost úrnak tetszés szerinti elnöklete alatt a prépostság összes józágainak egész kormányzóságára ügyelend.

3. Remélik a Rend tagjai, hogy eléfordulható esetben a cselédségtől, vagy akármi mástól elhárítandó gyanú tekintetéből is Prépost Ő Nagysága maga fogja összeiratni s a Rend két társának megmutatni a Rendnek minden ezüstnemeit s a prépostsági ékszereket, melyeknek egyik jegyzékét a kincstárnok veendi gondviselése alá.

4. Prépost Ő Nagysága a maga Congruáját vagy szükségeihez képest vagy meghatározott mennyiségben nyugtatóvány mellett veszi ki a pénztárból a rend mindegyik tagja pedig f. é. jan. 1. napjától számítva minden néven nevezhető járandóság fejében (kivéven a reverendát, 1 selyem övet, 2 collarét, orvost, sebészt, gyógyszereket, mosást borbélyt és könyvkötést) évenként 240 Ftot kap.

5. Takarékoság és nagyobb egyformaság kedvéért a reverenda kelmét ezután a rend maga szerzi meg s nem kalmár által vásároltatja, a varratásra is gond leszen, hogy az böcsületesen történjék.

6. Az idő mostohasága int, hogy csak a legszükségesebb kiadásokra szorítkozzunk, évégett

a., magunkon kezdjük az ételbeli szabályozást és a cselédség élelmezését és minden házban kellőleg rendezendjük.

b., Minden elkerülhetetlenül nem szükséges építés meg fog szüntettetni, a vidékről minden építések iránt a Választmánynak előlegesen jelentés fog tetetni, végre

c., a fölösleges tisztek és szolgák elfognak bocsáttatni.

7. A jobbágyi tartozások megszűnván a jószágokat (amennyire talán haszonbérbe 2 felébe kiadás által a dolgon segíteni nem lehetne) föl kell szerelni, az erre szükséges pénzt valahonnan kölcsönképen kellene fölvenni.

2. Szenczy Imre Gyöngyössy Pál préposthoz intézett „paprikás” levele, 1851. május 28.

Nagyságos Prépost Úr!

Mikor mindnyájunk aláírásával ellátott levelünket, melyly mint látom czélszerűen Nagyságoddal eredetiben közöltetett a' Conventhez intéztük, nem gondoltam, hogy Nagyságod részéről a válasz tisztelete engem fog érni, ki sem senior, sem superior nem vagyok, hanem ez ügyben melyly nem iskolai, csupán egyszerű tanító 's mások után rendben következő háztag.

De mindegy, hanem a' kívül és belül hozzám címzett levélnek részint éles és ingerült hangja, részint az abban kifejezett nyílt kérdés által fölhívottnak érzem magamat arra némelyeket a közügy tekintetéből megjegyezni.

Először is igazítólag azt kell mondanom, hogy mi éppen nem alkalmatlankodtunk „gyakori fölszólításokkal” Nagyságodon; sőt igazán szólva mi egyszer sem írtunk Nagyságodhoz és ezt levele végén maga is említi, sőt nehezteléssel szemünkre veti, hogy „a' correspondentiát vele egészen megszüntessük”. Nagyságod meg tudja talán fejteni ezen ellenmondást: mi az itteni házbeliek azt kiegyenlíteni nem bízzuk.

Én, mint tudja Nagyságod a magam ügyében egyszer írtam, mikor ti. mostani hivatalom rám ruháztatott, azt kérvén, hogy más, például házfőnöki vagy gazdasági gonddal ne terheltessem. Máskor Nagy Bálint ügyében hivatalosan közvetve Perjel Úr által kerestem meg Nagyságodat, és még ezen indirect levelezésemet is rossz néven vette Nagyságod, azt írván, hogy directorális dolgaimat magam végezzem. Hogyan lett volna tehát kedvem correspondentiába tenni magamat? Avagy meghagyta-e valaha Nagyságod, hogy correspondeáljak vele? Előbbi három évi directorkodásom alatt soha egy szóval nem kívánt Nagyságod a professorokról tőlem semminemű értesítvényt, 's hát miről correspondeáljak? – Általán tehát meg nem foghatom hogyan neheztelhet Nagyságod, hogy a correspondentiát vele megszüntettük, azt nem is említvé, hogy mind e' mellett

„gyakori fölszólításokról” beszél.

Kívülem a szombathelyi házból levelezett-e, nem-e valaki Nagyságoddal, nem tudom, de ha másra célozna a megleczkézés ezen más, gondolom, a nekem írt levélben megneveztetnék. Ennél fogva e dolog csak engem érdekelhet.

Mi tehát még egyszer sem írtunk jánoshidi egész tartózkodásának ideje alatt Nagyságodnak (a Convent írt, és tudta miért írt), hanem a mi nagyon természetes beszédeinkben olykor előhoztuk Nagyságodnak leggyöngédebben szólva e' különczködését, mellyel sokaknak kik bennünket ismernek gúnyészrevételei szerint úgy látszék akarni a gondviselése alatti rend bajainak orvoslását, hogy semmit sem tesz, lehető legtávolabbra vonul, ott megfeneklik a mindinkább súlyosodó körülményeket könnyen veszi, sőt a mélyebben látni akarok némelyike szerint még szeretné a dolgok bonyolultát, hogy kitűnjék miként 28 évi korlátlan kormánya alatt milly boldogul folytak, persze boldogabb idők alatt a dolgok, most pedig, hogy abba mások is beleszólni vakmerők, milly szerencsétlenül. – Így mások.

Isten mentsen meg, hogy ez igaz legyen! Szomorú volna, ha mikor nincs ok rá, balra húzna a fej, midőn a testület jobbra. Avagy nem ért-e bennünket már kívülről elég csapás, és nem fenyeget-e máshonnan elég veszély, hogy magunk sietessük romlásunkat és nem csak a kárörülő világ gúnyhahotáira tegyük ki nem életre valóságunkat, hanem kiknek helyeslése kiérdemlését dicsőségünknek kellene tartanunk főpapjaink méltó megrovására is? Pedig fájdalom, ilyen úton vagyunk. De ezt itt nem akarom kifejezni. Csak azt mondom:

Jól tette Nagyságod, hogy akár a Conventnek, akár a mi kívánságunk megértésére Jánoshidát, mint úgy látszik tenni soha nem akart, elhagyta. Mert nem mintha már sok energiát várnánk Nagyságodtól (az elhaladott kort senki meg nem tagadhatja lélekre, tette vagy annak hatása, magam érzem ezt legjobban), hanem mivel úgy illik, hogy a fej a kormány középpontján legyen, és úgy kell, hogy ennek nevében történjék minden, és úgy lehet csak, hogy minden történjék legjobban: mi amint a Conventnek kinyilatkoztattuk és mint előre hittük, ennek kívánságával találkoztunk szándékolt lépésünket szentül megtettük volna. E nyilvánosság sok kellemetlenséggel fogott járulni, tudjuk, de meg vagyunk győződve, hogy az igaz és okos szót felsőbb helyen meghallgatták volna. Az eredhető botrányt az viselendette, ki arra okot adott. Itt ismét nem akarok ezúttal bővebb fejtegetésbe bocsátkozni, csak azt jegyzem meg:

Hogy Nagyságodnak a Conventtől először alattomos, azután nyilvános elszaladása, valamint atyai szívre nem mutat, úgy arra igaz oka nem volt. A' Convent úgy nem idézte elő a megtörtént catastrophát, valamint Nagyságod nem. A' szükség akaratlanul jött ránk. Abba, ha savanyú képpel is, bele kell illeszkednünk. Ne történt volna illy roppant változás, soha eszébe nem jut a Conventnek, ha még oly különösen ment volna is egy és más, Nagyságod kormányába beleszólni. Egyes elégületlenek nélkül soha nem lesz ugyan valamely [...] [115] szintügy, mint egyeseket lekenyerezni nem nagy mesterségbe kerül annak, ki négy prépostság jövedelmeivel tetszése szerint rendelkezhetik, de olly egylelkűség, millyen minden összebeszélés nélkül akkor megszállotta minden házunk tagjait, csodaszerű volna ha azon ösztönből nem magyaráztathatnék igen világosan meg, miszerint életéről és fönmaradásáról ki-ki legelőször aggódik. Ha őszinte akar lenni Nagyságod, ezt magáról úgy meg fogja vallani (ámbar mellétekintetekre nézve az arány, mit nem is szükséges mondani, közöttünk ég és föld) mint íme magamról megvallom én, és nem titkolja magáról a rendből senki.

Ezen életösztön kényszerített akkor minket, a' rendünknek nemcsak jövő de jelen állapotjáról is tökéletes kormányban lévőket, tisztelettel megkérni Nagyságodat: adjon helyzetünkről fölvilágosítást, és tanácskozzék velünk a közügyről közösen. Szép és szende volt küldötteinkhez – élnek még – Nagyságodnak felelete, de nem sokára kisült, hogy az vagy csupán színlelt volt, vagy hogy azt megbánta, elgondolván: hogy ennyi pénzzel mint eddig, kénye szerint tán nem rendelkezhetik, és előbbi módja szerint (mit nem szükség jellemezni, mert Nagyságod úgyis legjobban tudja azt) ezután nem kormányozhat.

És e' kettőt valóban jó tapasztalattal el is találta Nagyságod, csakhogy ebben nem mi, hanem az időköri-ülmények szolgálják gátokul. Az egy részről tetemesen csökkent jövedelmi források, más részről a' ránk súlyosodott új terhek érhetőbb kiáltanak, hogysem ezt magyarázni kellene. Elég az, hogy Nagyságod akkor egy retrográd [?] lépést tett, és – de minek mondjam el, mit mindnyájan tudunk? A velünk tartott tanácskozmányban a' maga ügye mellett, mi máskor olly ritkán történik, tűzbe jött Nagyságod, és bibéjét a' „tibi conferimus” szavak kiejtésében elárulta. Ez az tehát, mire alapította eddigi eljárását Nagyságod. De ez az egyszersmind, minek az igazság ítélőszéke előtt, úgy mint Nagyságod értelmezi azt, alapja soha nem volt, soha nem lesz.

Azonban hagyjuk ezt; lesz tán idő, minthogy olly tűzhegyre kezdetnek állíttatni viszonyaink, mikor ennek bővebb tárgyalása fog kívántatni. – Nagyságod válaszára térek.

Erre nézve igazítólág másodszer ezt kell megjegyezmem: Nagyságod „a' szent keresztii apát fundatiojától való megváltását olvasta ki levelünkéből.” Pedig erről levelünkben szó sincs. Hanem „a' szombathelyi egész gymnasiumnak valószínűleg reánk háramlandó terhéről” van említés; és erről azért, mivel januarius hónapban az iskolai főfölyügelő Sterne [?] Ferdinánd apát úr hivatalos látogatásakor erről velünk barátságosan értekezett; tervét is nyilvánította, hogy a' keszthelyi gymnasiumon túl kellene adnunk. E' tervnek szönyegre hozásánál eleinte a sz. keresztii apát szóba sem jött. Az iskolai főfölyügelő úr fontos okok és saját jó hajlamából szerette volna az egész főgymnasiumot rendünk kezére juttatni. 'Mi valóban az említett módon végrehajtva, reánk nézve, valamint nem dicstelen úgy gazdasági tekintetben is, csak hasznos lett volna. De meggondolva, hogy így bár egyénünkkel ugyan több, de segítve rajtunk (ez világos) e' mellett nem lesz, igen méltó aggodalomba jövénk. Ehhez járult, az igaz, egy igen tetemes mellék-körülmény, melly a' terv életbe léptetését elősegítendette – mellyről azonban, tessék csak megnézni, hosszú aláírásos levelünkben egy szó sincs – a' sz. keresztii apátnak ismeretes vonakodása, mert hogy ez a' négy professor fizetésének terhe alul ki akart bújni, sőt határozottan kinyilatkoztatta, hogy ezen éven túl fizetni nem fog, tudva volt. Jogcímül azt vitatta, hogy az alapítványi levélben ez áll: „Donec Sabariae studia philosophica duraverint”; a' tanulmányok pedig megszűntek, mert a lyceumból gymnasium lett; tehát – Ki volt csinálva, hogy szorítani megpróbálják ugyan, de ő közel a' tűzhöz, és tudja az utakat-módokat, és pörös dolgokban favor in iudice.

Lehetett-e illy körülmények között aggodás nélkül eléje nézni a jövendőnek, nekünk, kik – – no de nem szólok. Bajainkat őszintén nem is lehet papirosra tenni.

Az apát elmozdított kérésétől, vagy inkább rászorított kötelességére. Jól van. De túl vagyunk-e már mindenben? A' mostani fekete négy tanár, az új rendszerbeli nehézségek miatt minden áron menekülni kíván a' tanítástól (másképp van egy kicsit nekik most, mint volt azelőtt); a' mathematicus kapott is már plébániát. Fog-e a világi papságból valaki folyamodni, kétséges; miután a szigorú adprobatoriumnak magát alája vetni senkinek kedve nincs. Hát ha, mivel professor csak kell, rendünkre parancsolnak, hogy 500 forintért először ugyan most csak mathesisre, utóbb egyéb tanulmányokra is adjunk embert; kit állítunk ki? De ne kelljen új; ha közülünk kidül valaki, van-e mindjárt helyébe más? Néhányan itt már ollyanok vagyunk, kikre nem sokáig lehet építeni: magamról legalább jó lelkiismerettel még inkább elmondhatom mindazt, mit immár régen elmondtam. Sterne látott, és szemembe mondá, hogy áldozat vagyok.

Szóval bekopogtatott már az új rendszer. (Ennek mivoltáról nem tudom, van-e Nagyságodnak ez ideig kellő ismerete.) Akkor mindjárt nem gondoskodni újonczokról, miután egynek kiképezésére legalább öt év kívántatik, igen könnyű véralkatot tanúsít. Ha ebben a Convent intézkedik, majd lett volna sérelem! De ez ne is tegyen illyest a maga kezére, míg valaki a' prépost nevet viseli. Nagyságod Jánoshidára vette magát, és később volt kényelmetlenebb lakban tölteni el a' zordon telet, hogysem a' rend fönnmaradásának (mert ha nem tanítunk, miért tartsanak meg bennünket?) kellékeiről a Conventtel gondoskodni. És most mégis levelében ingerülten kérdi Nagyságod: „nem tudom mit akartok velem, hogy olly hosszú aláírásos leveletekkel stb.”. Mire ismét, már e' levélben harmadszer, igazítólág vagyok kénytelen megjegyezni: hogy mi hosszú aláírásos levelünkkel csak a' Conventet kerestük meg, nem Nagyságodat. Azonban mit akarunk,

mit kell akarnunk, ha rendünket (másról nincs is szó) menteni óhajtjuk, megmondjuk, mihelyt káptalanba összegyülekezendünk. Bajaink, még egyszer mondom, ollyszerűk, hogy azokat leírni is óvakodunk, mégpedig Nagyságod saját böcsületének és hosszú kormánya böcsületének tekintetéből óvakodunk; levelünk alá pedig azért írtuk neveinket összesen, hogy kitessék, miképpen bajainkat közösen érezzük; és panaszunk egyes elégtelenségnek kifolyása, hanem közös érzelmünké. És ezt a' Conventtel akartuk tudatni; azért ahhoz intéztük csak az iratot, hogy az tegyen további lépéseket. Az jónak látta eredetiben leküldeni levelünket; és nekünk semmi kifogásunk ellene.

Levele folytán igen biztos hangon továbbá így szól Nagyságod: „semmit se tartsanak, meg fogok én felelni”. Adja Isten, hogy mindig mindenképpen megfeleljen! De szaporodnak az időjelek. Olvasta-e Nagyságod a Religiót? Ugyan rátapint ám nem immár a' világi, hanem az egyházi hatóság is a' tanító szerzetesrendek életére. Mi tesszük most egyikét a' korkérdéseknek. Meg van már pendítve az expediens, a' congregatis presbyterorum. Az arra való szerzetesek fölvetetnek, a' többiekről leveszi a' kezét még az egyház is. Villaxról igen könnyedkén csak úgy odavetve kimondatott, hogy sem egyéne, sem pénze; Richter kissé burkoltabban, de szinte kikapta a magáét. Illy körülmények között, tudván szegénységünket, nem igen hánykolódhatunk. És ha ezután érne bennünket a' csapás, nemcsak keseregniünk kellene, hanem szégyenlenünk is; de kinek jobban, mint a fejnek?

Azért teljes komolysággal rajta, hogy egyének képeztessenek akármi áldozattal. A' tavali esztendő használatlanul surrant el; ezt helyre hozni többé nem lehet. Az időre függelékül tevő leveléhez Nagyságod: „hogy ha a' szombathelyi főgymnasiumban mutatkoznának bizonyos jó magaviseletű ifjak, kik absoluto cursu rendünkbe bejönni, mint novíciusok kívánnának, annak idejében Csornán mutassák magokat”. De biz' itt nehéz leszen most illyeneket kapni. A' 8dik osztályban titkos puhatolás után kettő van csak, ki szerzetes kívánna lenni, és ezek sem a legauthenticusabbak. Győrben kellene tehát utána látni; de alkalmasint ott sincs; mert a főapát is ide írt, ifjakat szólítván föl a' 6dik, 7dik és 8dik osztályból, kik benedictinusok akarnak lenni. Nem is egy könnyen fogja valaki magát ezután tanító rendi szerzetesnek szánni; hitvány igen is, de illyen nem kell, most senkinek sem lehet azután mondani: fogd a' terniodat, és menj iskolába. – De majd hivatalosan felszólítottam a' 8dik osztálybelieket, és ha jelentkeznének: mikor menjenek Csornára?

Megemlíthetem még, hogy kesernyés mosollyal fogadtuk Nagyságodnak a' levél végén kitett azon élczes mondatát, „hogy egymástól nem vagyunk messzire, csak a pesti lánczhíd választ bennünket”. Ha ez bötű szerint így volna, nem kellene az egylapos egyszerű levelére postán 24 pengő krajczárt fizetni.

Végre ama vélemény-különbséget illetőleg, melly Nagy Bálint ügyére nézve közöttünk fönnforgott, most már tudhatja Nagyságod, miután az újabb parancs másolata eddig bizonyosan kezénél van: hogy nem lehetett nekem, habár a' levél hozzám intéztetett is, ex officiis directorali csak amúgy egyszerűen bizonyítványt koholni és kiadni. Mert íme kifejtették (nem első eset, hogy eleinte nem írnak elég világosan), hogy igenis via directoralis officii kell a' bizonyítványnak fölterjesztetni, de kiadatnia politikai hatóságtól kell. Azért ezennel hivatalosan kérem Nagyságodat: tessék azt, mert az idő nagyon elhaladt, minél előbb megszerezni és kezemhez juttatni.

Egyébiránt miket itt majdnem egész levelemben, mint közös érzelmeket csupán nevem aláírásával (a' sok aláírással levél, mint látjuk nem kedves) Nagyságodnak írtam, ne vegye rossz néven. A' nyíltszívűség jobb, mint a' leplezgető modor és félrendsabályok. Bajaink orvoslására első lépés azoknak tisztába hozása. Más tanácsot adhat ugyan a' szenvedély, mást az, ki önérdeket legyezve hízeleg; de ki higgadtan számot vet magával, azt találandja jobb embernek, ki az igazságot előtte felfödi.

Magamat ajánlva vagyok nagyságodnak alázatos szolgája,

Szenczy Imre

Szombathelyen, május 28-án, 1851.

3. A csornai kanonokrend nagykáptalani határozataiból, 1861. augusztus 4-5.

Alattán[116] pör alatt van.

Jánoshidi jószágkormányzatban 185 a barom szaporulat.

A türjei prépostságban tagosztály létre jött 1858-ban Hetyefőn. E birtokban csekély terű a közlegelő, mellette fűrészeti joga is lévén az előbbi 500 holdnyi birtokból a lakosságnak jutott 83 hold, így a prépostság jelen kizárólagos birtoka 517 hold.

Maradvány földekről 2600 f. pengőben fizettetés, ebből hátra van még vagy 900 forint a többi rész a türjei számadásban fordul elő.

Türjére nézve a legfelsőbb törvényszéki ítélet Pesten van a M. Curiánál.

Ami a baromállást illeti: 1856-ban Kulcsár Fábián jószágkormányzó úr át vett 2060 db birkát a bárányokkal együtt, a jelen szám: 2320, szaporulat: 260.

Jármas marha 42 db az átvételi szám, tehén volt 8, és 8 bivaly a borjukkal. Jelenleg 16 tehén, 2 bika, 20 tinó; ló volt 6, jelenleg van 7 db és 1 egy éves csikó. Sertés volt 84 db, jelenleg 125.

E birtokon, mely az épületekre nézve egészen el volt hagyva, nagyon sok történt. Jószágkormányzó úrnak elévülhetetlen érdemül föl kell említenem a szőlőnek újbóli átalakítását és szaporítását. Az épületekben több helyen nagyobb szerű újítások történtek. Ezek közt fő helyen áll a kettő torony, mely egészen újjá alakított. Egyebek közt m. ősszel az egyik birka akol mentetett meg az eldögléstől új tetőt nyervén, s most ismét a nagyobbik akol újjáalakítása vetetik folyamatba.

A jószágkormányzó hivataloknak jövőre múlhatlan kötelességökké kell tenni a havonkinti tudósítást, ide számítva rendkívüli esetekben a rögtöni értesítést. A tisztség által készített kimutatást évnegyedenkint a jószágkormányzó úr aláírva hozzám beküldeni el ne mulasszák az egység és összhangzat eszközzése fenntartása végett.

Jövőre mindegyik kezelő minden bevételnél okmányt hozni köteles, ugyan ez a kiadásoknál is amennyire lehetséges meg fog kívántatni.

A számadásokban pontosság és kellő szigor a rend közös érdeke, de dissertatióra(?) mindegyik kezelő bizton számot tarthat.

Jószágkormányzó és Házfőnök urak szeretettel kéretnek, hogy legyenek óvatosak a testület nevében holmi divatos aláírásoknál, kikerülhetetlen esetekben 5-10 f(örint)ig megengedtetik utólagos megjelentetés kötelme alatt.

4.1. Simon Zsigmond pannonhalmi perjel levele Simon Vince prépostnak, 1864. október 7.

D. a J. K.!

Nagyságos és Főtitelendő Prépost Úr!

Nagyságod kegyesen nyilvánított óhajtása, és adott ígéretem következtében van szerencsém Ő Szentségének 1862i Febr. 7én kelt kemény Decretumát[117], úgy szinte az ausztriai Cultus Ministeriumnak 1859iki Junius 27én kiadott körlevelét[118] másolatban megküldeni. Ez utóbbi, minthogy a' szorgalmazott egyszerű fogadalmat az osztrák birodalomban minden hatásából kivetkőzteté, s azt úgyszólván üres szertartássá tevő, volt oka annak, hogy nálunk a simplex professis elhanyagoltatott egész a legújabb ideig, midőn t. i. Ő Szentségének fentebbi valóban haragosnak látszó Decretuma értesünkre esett, de csakis mellék úton. Folyamodásainkra Rómából még eddig semmi választ nem kaptunk. Ha ez megérkezik, azon hiedelemben, hogy Nagyságodnak kedves szolgálatot teendek, annak tartalmát bátor leszek tisztelettel közleni.

Hinni akarom, mert szívemből óhajtom, hogy Nagyságod drága egészségének épségét már eddig teljesen visszanyerte. Mélt. Főapátunk egészségi állapota folyvást egyenlő. Igen örvendetes hatással volt reá Nagyságtoknak minapi szíves látogatása, valamint a' Méltóságos váci Püspöké is, ki Öreg-Czelli zarándoklásából visszatérve kegyes volt hozzánk betekinteni, és tegnap ment innen Zirczre. Én néhány nap óta náthahurut bajjal vesződöm, mire a' lelkigyakorlatok fárasztó vezénylete, és pogány időváltozás mellett igen könnyű volt szert tennem. Még nem emlékszem, hogy illy korán fűttetni kénytelenítettünk volna!

Egyébiránt csekélységemet Nagyságod tapasztalt úri kegyeibe ajánlva megkülönböztetett őszinte tisztelettel vagyok Nagyságodnak alázatos szolgálója

Simon Zsigmond Perjel

Sz. Mártonban, October 7-én, 1864.

4.2. Simon Zsigmond pannonhalmi perjel levele Simon Vince prépostnak, 1864. október 17.

Nagyságos Uram!

Ígéretem szerint sietek Nagyságodat értesíteni, hogy tegnap este megérkezett Rómából a' válasz ama kettős folyamodványunkra, melyekben kértük Ő Szentségét 1., hogy azon 12 egyénnek, kik az *előttünk ismeretlen*

1862i Febr. 7i Decretum ellenére, szerzetünkben solenniten profiteáltak, professióját resanálni, revalidálni kegyeskedjék; 2., hogy azokat (3) kik ezek közül presbytereknek, és kik (7) diaconusoknak ordináltattak, azon esetre, ha a Decretum ellenére történt fogadalmuk érvénytelen volna, s ezen ordináltatás által valami censurába estek volna, ettől őket fölloldozni méltóztassék.

Ő Szentségének, illetőleg a' Sz. Congregatiónak kegyelmi irata a' holnapi consistoriumunkban fog kihirdettetni. Azonban annak érdekes tartalma a' következőkben összpontosulni látszik a' mennyire egy átolvasásból megértettem: Ő Szentsége tekintetbe vevén a' '62i Decretumnak nem tudását, azokat, kik így igneranter solenniter profiteáltak, és már részint presbytereknek, részint diaconusoknak ordináltattak – és mindazokat, kik ezen ordinatio miatt bármi módon érdekelve volnának, minden suspensio, irregularitas, vagy más censura alól fölmenteni –, továbbá ezen már ordinatusoknak igneranter helytelenül történt solennis professióját resanálja, reconvalidálja, de azon föltét alatt, hogy az illetők írásbeli nyilatkozatot adjanak magukról, hogy Ő Szentségének e kegyelmével élni akarnak, és hogy ezen irat, valamint a nyert dispensatio is a professionale protocollumban megjegyzeztessék, és a' kegyelmi decretum a szerzet archivumában fentartassék. Azoknak inscienter történt solennis professióját pedig, kik még ordinálva nincsenek, Ő Szentsége ezen resanatióban nem részesíti, hanem azt csak, mint simplex professiót rendeli tekinteni, úgy, hogy az általuk tett professio napjától számítandó három év múlva újra ünnepélyes professióra kellend őket bocsátani. Végre meghagyatik, hogy jövőben jobban alkalmazzuk magunkat a római rendeletekhez.

Kívánván ezt Nagyságoddal sietve bizalmasan tudatni, magamat Nagyságod kegyeibe ajánlom, és megkülönböztetett tisztelettel vagyok Nagyságodnak alázasat szolgálja

Simon Zsigmond

Sz. Mártonban, October 17én, 1864.

U.I. Nem kétlem, minapi leveletem, melyben egy pápai és egy ministeri határozat másolatát átküldöttem, Nagyságod kezéhez kapta.

5. A pannonhalmi perjelnapló bejegyzéseiből, 1871-1872.

1871. október 5., csütörtök: „este felé a Premontrei prépost, Simon Vincze Ő Nagysága, hozzánk hozta rendének nevendékét, Polgár Dénest, ki főapáti engedély mellett a Theológiát (2^{od} évi lesz) hallgassa.”

1871. október 6., péntek: „Főapát Úr több rendtárssal a prépost tiszteletére kint a prelaturában evett; ebéd után a Főapát és Prépost Urak kirándultak Nyalkára, Tarjánba.”

1871. október 7., szombat: „9 óra tájban a Főapát Úr vendéjét kivitte Ölbőre, hol ebéden is lesznek; este felé haza jöttek.”

1871. október 8., vasárnap: „a Csornai Prépost ebéd után távozott.”

1872. szeptember 24., kedd: „délután érkezett hozzánk Polgár Dénes azon csorna-premontrei nevendék, ki a legközelebbi tanévben a 2-anni theológiát hallgatta a mi nevendékeinkkel, és ezekkel vizsgát is tett, de privatim is tanult, és így privatim a dogmaticából Szombathelyen, és az egyházi történelemből a mi theologiai tanárunknál, Bonifácznál tette, s így egy évben négy fontos theologiai tárgyból tett vizsgát, mert most is a végből jött ide, hogy az egyházi történelemnek 2^{ik} részéből vizsgát tegyen, s vele együtt egy Dallos [József] nevű concliens.”

1872. szeptember 25., szerda: „Polgár Dénes premontrei nevendék reggeli 7 órakor tette le a vizsgát az egyházi történelemnek 2^{ik} részéből; 8 órakor távozott társával.”

6. Fekete Emil irgalmas rendi perjel levele Simon Vince prépostnak, 1871. július 12.

Nagyságos és Főtisztelendő Prépost Úr!

Főtisztelendő Árvay Gergely földi maradványai eltakarítása ügyében mindent elkövettem, hogy rendjéhez és rangjához illőleg eltemettessék. A temetésnél a szertartást Nagyságos Ippolyi Arnold egri kanonok úr végezte segédlettel, a testet beszentelvén kórházi lelkésziünk váltotta fel a pontificanst a temetőbe segédlettel együtt kikísértük számos ösmerősei és Akadémia küldöttei kíséretében. A boldogult öreg úr saját kívánatára dr. Batiszfalvi Intézetéből egy vele lévő ösmerőse által magát hozzánk kívánta szállíttatni, a megjövételénél a fő orvos és fő gyógyszerész jelenlétében a leltárt felvettem, és nála lévő tárgyakat feljegyeztem, az ide 1., alatt mellékeltem íven van szerencsém bemutatni. Pénz összeg nála 207 Ft 67 Kr és egy körmöczi arany csak találtatott, kérdezvén tőle van e még valahol pénze vagy más érték tárgyai, erre válaszolta, hogy nincs egyéb. A halotti jelentéseket folyó hó 8án és az arany órát, ezüst szelenczét 9én menesztettem postán a többi tárgyakat egy rekeszbe csomagolva pedig 12én Gyurkovits szállító Pesten Csornára Nagyságodnak készbesítés végett által adtam. Ez alkalommal a boldogultnak Julius 11én véghez ment temetéséről bátorkodtam a Jegyzéket 2., alatt kézbesíteni, melly térszen 302 Ft 20 Kr.

A nála talált pénz: 207 Ft 67 Kr; egy darab arany: 5 Ft 85 Kr; összesen: 213 Ft 52 Kr. Eszerint több kiadás térszen: 88 Ft 68 Kr, melly több kiadási összeget, a házunk pénztárából előlegesen fedeztem, melly összeget, u. m. 88 Ft 68 Krt adandó alkalommal megküldeni alázatosan esedezem.

Fogadja Nagyságod alázatos hódolatomat, maradok kiváló tisztelettel alázatos szolgája

Fekete Emil

irgalmas rendi perjel

Kelt Budán, 1871. Julius hó 12én.

7. A nagykáptalan határozataiból, 1898. április 12.

(1.) Jövőre a rendünkbe való fölvétel bizonyos formák szerint történik, és pedig úgy, hogy az eddigi gyakorlattól eltérőleg ezentúl rovatos ívvel pályázat hirdettetik. Ezen rovatos íven (minősítvényi táblázaton) fel lesz tüntetve a pályázó fiatalember összes életkörülményei mellett, az is, hogy milyen szaktudományhoz van hajlama. E rovatos íveket, melyek megállapított minta szerint nyomtatva lesznek, a rend perjele február 15-én küldi szét május 15-ig visszavárárolag. A beérkezett pályázatok a perjel elnöklete alatt a rendi káptalan bíráló széke elé kerülnek. A rendi káptalan aztán a kellően megrostált pályázatokat fölterjeszti Praelatus úrnak, ki maga elé rendeli azokat, kiket a rendi káptalan fölvételre alkalmasaknak ítél, s azok közül eszközli a fölvételt. Az időközben jelentkezők ugyanezen bizottmányhoz utasítják. Az ujoncz növendékek arra alkalmas állandó mester vezetésére bíznak.

(2.) Az ujoncznövendékek a próba év alatt az érettségi tananyaguk – különösen választott szaktárgyuk, valamint a magyar s német nyelv – ismételése köteleztetnek egy Csornán, vagy a rend valamely intézetében alkalmazott és arra alkalmas szakember utasításai és időnkénti ellenőrzései alatt. Ezen szakember tanulmányi ellenőrködése alatt maradnak a növendékek míg csak tanári képesítésüket el nem nyerték. Tartoznak még a növendékek a próbaév alatt 2 évi theológiából kompendim szerint vizsgáltatni. A hátralévő két évi theologia végzésére a budapesti Központi Papnevelő Intézetbe küldetnek.

Megtartassék-e valaki a noviciatus után, vagy sem?

Erről a magister információján alapján a rendi káptalan határoz. Így szintén a solemnis professio felett is a jelölt rendes helyi alkalmaztatásának házfőnökétől vett információk alapján, vagy ha az illető az egyetemen volna, a számára rendelt szakember információján alapján a rendi káptalan határoz. Solemnis professióra szakvizsga tétele előtt senki ne bocsáthassék. Minden személyes ügyben titkos szavazattal történjék a döntés.

(3.) Az ujoncznövendékek a felvételi lapon, melyet a perjel állít ki, elősorolt felsőruhát és fehéreneműt tartozzanak magukkal hozni. A próba év alatt az ujoncznövendékek semmiféle illetményt, sem pénzben, sem ruhában ne kapjanak. Kivételes esetben azonban a magister jól megokolt ajánlatára némi ruhabeli segély adható legyen, úgyszintén a Karácsonykor és Húsvétkor szokásos graezionálé.

(4.) A theologia elvégeztével a rendi növendékek egyetemi tanulmányaik végzésére 2 vagy esetleg 3 éven át Budapesten maradnak, s ott az első évben alapvizsgát, a másodikban szakvizsgát tartoznak tenni. Egyetemi tanulmányaik elvégeztével a törvény által előírt próba évre h. tanárnak helyeztetnek ki, vagy pedig valamely szaktanár mellé, quasi segédül osztatnak be. A próbaéves helyettes tanár, szóval minden szakvizsgát tett solemni rendtag, szakvizsgájától számított két év alatt tartozik paedagogiai vizsgát tenni.

(5.) Az eddigi szokás, hogy a klerikusok a rendtől kapott 200 Ft quasi illetményen maguk gondoskodtak osztályzatukról, nem bizonyodván be jónak, ezután a klerikusok ily természetű szükségleteiről következőképpen gondoskodik a rend:

I. éves theologus (nem noviczius) kap 6 inget, 6 gatyát, 6 zsebkendőt, 6 p. harisnyát, 3 törlőkendőt, 24 ligulát és 2 kollárét. II. (éves) theologus kap 3 inget, 3 gatyát, 6 zsebkendőt, 3 p. harisnyát, 3 törlőkendőt, 12 ligulát és 1 kollárét. Minden évben egy nyári és téli nadrágot, nyári kabátot minden két évben, téli kabátot pedig az egész tanulmányi ideje alatt egyet. Kalapot minden évben egyet, továbbá két pár cipőt és két pár talpalást minden évben. A II. (éves) theologusnak kirendelt ruhabeli illetményt

kapják a többi növendékek is egész solemnis professiójukig. A theologusok kapnak ezen felül havi 5 Ftot, az egyetemi hallgatók pedig havonként 10 Ftot.

(6.) A tanulmányaikhoz szükséges könyveket a növendékek a kirendelt szakember utasításai és ellenjegyzése mellett a tanári könyvtárakból kapják. Amennyiben azok ott föltalálhatók nem lennének a szakember dolga lesz beszerzésükről gondoskodni. Minden a tanárképzéshez szükséges könyv a gymnasiumok könyvtárainak kezelésében legyen tartva. A már eddig beszerzett könyveket a tanári könyvtárak szükségéhez mérten megosztják maguk között.

(7.) Ha személyes kérdések körül való intézkedés szüksége úgy hozná magával, hogy a klerikust (theologust) kellene h. tanári minőségben alkalmazni, úgy annak évi illetménye a jövőben 300 (háromszáz) Ft legyen. Ekkor magától értetődik a természetben kijáró ruhára és illetményre már igényt nem tarthat, hanem eme szükségleteiről maga tartozik gondoskodni. Minden rendtag, midőn hivatalos – tehát tanári – minőségben először alkalmaztatik, egyszersmindenkorra kap 100 Ftot berendezkedési segélykép.

(8.) Ünnepeyles fogadalmas h. tanár 500 Ftnyi illetményt kap. Ha azonban tanári alkalmaztatásának második évében tanulmányait végkép be nem fejezte, minden évben 100 Ft huzaték le illetményéből egész 300 Ftnyi minimalis összegig.

(9.) Azok a rendtársak, kik tanulmányaikat még teljesen be nem fejezték, házgondnoki állásra és minden olyan állásra, amely a gymnasiumi működés körén kívül esik, inkompatibilisek.

(10.) ... Mindazok a fiatal rendtagok, a kik jelenleg Budapesten vannak egyetemi tanulmányaik végzése végett, s azok a kik a mostani rendtagok közül jövőben lesznek még csak az egyetemre kiküldendők, ha két illetve három egyetemi év végzése és egy évi h. tanári minőségben való ténykedés után szakvizsgát nem tesznek az első évben 100 Ft, a másodikban 190 Ft és a harmadikban 200 Ft fizetés levonással sújtatnak.

A kik pedig tanári alkalmaztatásban vannak, miután egyetemi tanulmányaikat már teljesen bevégezték, azok az 1898/99. tanév folyamán szakvizsgát tenni tartoznak ellen esetben fizetésükből az első évben 100 Ft, a másodikban 190 Ft és a harmadikban 200 Ft fizetés levonással sújtatnak. A paedagogiai vizsgálat teljesen hasonló intézkedés alá esik.

(11.) A rendi tanár képzés kapcsán határozza el a nagykáptalan, hogy minden a minősítéssel összefüggő dolog egy törzskönyvbe beiktattaték és ebben minden egyes rendtárs személyi ügyei, milyenek többi között születése, rendbelépése, fölavatása, tanulmányai, a diszpozíciók stb. nyilvántartatnak. E törzskönyvet a titkár vezesse.

(C.) [...] A mostani rendi, vagy kis káptalan helyébe „rendi káptalan” néven oly új kormánytanács lép, mely úgy a tanácsadásban, mint a munkában meg bír küzdeni feladatával. E rendi káptalan tagjai lesznek a praelatus úr elnöklete alatt: a perjel, annak megbetegedése esetén rendi statutumaink értelmében helyette az alperjel, a keszthelyi és szombathelyi házfőnök, a rendi számvevő, a csornai, keszthelyi és szombathelyi háznak egy-egy egy évre választott tagja, végül a titkár, mint jegyző.

A rendi káptalan hatáskörébe tartozzék: az ujoncznövendékek pályázati kérvényének elbírálása és az alkalmasoknak fölvételre való fölterjesztése a praelatus elé, a simplex és solemnis professio kérdéseiben dönteni, a rendi kiadások költségelőirányzatait megállapítani, az összes számadásait fölülvizsgálni és a praelatust a rend összes kormányzati ügyeiben szóval és tettel közreműködve támogatni.

A csornai, keszthelyi és szombathelyi házak részéről egy évi mandatummal a rendi káptalanba delegálandó tagok választása mindig tanév végén, az iskolai alakuló gyűlésen történik, illetőleg Csornán augusztus végén eszközöltetik a választás.

(D.) Ezentúl minden ünnepélyes fogadalmat tett rendtag, ki a rend kebelében működik a nagykáptalani részvételre jogosított. Oly rendtag, aki elbocsátólevéllel a rend kebelén kívül működik, csak külön meghívás alapján jelenhetik meg a nagykáptalanban. Szükséges azonban, hogy ekkor az egyes házak arról gondoskodjanak, miszerint a házfőnökökön kívül minden házból, értve Csornát, Keszthelyt és Szombathelyt legalább 3 rendtag mulhatlanul megjelenjék a káptalanban. A nagy káptalan hatásköre: választja a praelatusnak a rendi káptalan meghallgatása mellett eszközeit 3as jelölése alapján 3 évi időtartamra a perjelt, alperjelt és a rendi számvevőt, előterjesztést nyer a rendi káptalan összeállítása nyomán az egyik nagykáptalantól a másikig lefolyt rendi eseményekről.

A nagykáptalan minden 3 évben és pedig a Husvét másnapját követő kedden tartatik.

Jegyzetek

[1] Erdélyi László, Sörös Pongrácz et. al. (szerk.): A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. I-XVI. Bp., 1902-1916.

[2] Belitzky János: A Csornai Premontrei Prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzeti kegyuraság korában. In: *Regnum*, 1936. 61-86. p.; Matics Döme: A Csornai Premontrei Prépostság története 1180-1526. In: A Keszthelyi Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1911/12. tanévre. Keszthely, 1911. 3-48. p.

[3] Ld. pl. Horváth Tibor Antal: A Csornai Premontrei Prépostság kommandátorai a XVI-XVII. században. In: A Keszthelyi Katolikus Főgimnázium Évkönyve az 1941/42. tanévre. Keszthely, 1941. 15-37. p.

[4] Horváth Antal Miklós: A Csornai Premontrei Prépostság helyzete a XVIII. században. (Kézirat. 1947.); Fleck Imre Sebő: A Csornai Prépostság visszaállításának története és a rendi konszolidáció kora (1802-1820) (Kézirat. 1948.)

[5] Székely Zoltán: Egy későbarokk kolostor élete a tárgyak tükrében: a Csornai Premontrei Prépostság 1786-ban. In: *Soproni Szemle*, 2002. II. sz. 6-56. p.

[6] Kovács Imre Endre: A magyar premontreiek és az 1848/49-es forradalom és szabadságharc. (Kézirat. 1998. Csornai Premontrei Prépostság Magánlevéltárában.)

[7] Kovács Imre Endre: Simon Vince (1813-1884) In: Arrabona, XXXVII. Győr, 1999. 337-346. p. (továbbiakban: Kovács, 1999.) Ld. még: Uő: A csornai premontrei prépostság 1802. évi visszaállításának története. In: Sümegi József – Zombori István (szerk): Hermann Eged Emlékkönyv. Bp., 1998. (METEM könyvek, 20.) 195-201. p.

[8] Vö. Kovács Imre Endre – Legeza László: Premontreiek. Bp., 2002. (Szerzetesrendek a Kárpát –medencében) (továbbiakban: Kovács-Legeza, 2000.) 35-36. p.

[9] Vö. Kovács-Legeza, 2000. 44-45. p.

[10] *A csorna-prémontréi kanonokrendbe egyesített csornai, horpácsi, türjei és jánoshidai prépostságok történetének rövid áttekintése.* In: A csornai prémontréi rendi kanonokok névtára. Csornán, 1899. 35-36. p.

[11] Kovács-Legeza, 2000. 37-38. p.

[12] Az általános rendtörténethez: *Catalogus canonicorum regularium sacri et canonici ordinis praemonstratensis in caes. reg. imperio austriacae existentium.* Pragae, 1850.; *Dijck, Leo van: Les chapitres généraux de l'Ordre au XIXe siècle: renaissance d'une institution.* In: *Dauzet, Dominique-Marie – Plouvier, Martine – Souchon, Cécile: Les Prémontrés au XIXe siècle: traditions et renouveau.* Paris, 2000. (továbbiakban: *Dijck, 2000.*) 175-179. p.; a magyar irodalomból: *Szent Norbert szelleme és rendjének működése.* In: *A Szombathelyi Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1933/34. tanévre.* Szombathely, 1933. 3-13. p.; *Premontreiek.* In: *Puskely Mária: Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye.* Bp., 1990. (2. kiadás) 86-87. p.; *Kovács Imre Endre: A Premontrei Rend története.* In: *Horváth József – Molnár László (szerk.): Emlékkönyv Kunc Adolf premontrei prépost születésének 150. évfordulója alkalmából.* Szombathely, 1993. 11-25. p.; *Premontrei kanonokok.* In: *Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz.* Pannonhalma, 1996. II. köt. 821-822. p.

[13] *Waefelghem: Répertoire, VII-VIII. 1., Bruxelles, 1929.*

[14] *Csornai Premontrei Prépostság Levéltára (továbbiakban: CsPPL.) Archivum Vetus (= A.V.) 24. II. 18.*

[15] *CsPPL. A.V. 24. II. 17. Ld. 1. sz. mellékletben.*

[16] *CsPPL. A.V. 25. II. 5. – 1.*

[17] *CsPPL. A.V. 25. II. 5.*

[18] *CsPPL. A.V. 25. II. 5. – 1.*

[19] *CsPPL. A.V. 25. II. 3.*

[20] *CsPPL. A.V. 25. II. 5.*

[21] *CsPPL. A.V. 25. II. 5. – 3.*

[22] *CsPPL. A.V. 25. II. 6. Ld. 2. sz. melléklet.*

[23] *Farkas Róbert: A Jászóvári Premontrei Kanonokrend története a visszaállítástól napjainkig.* In: *A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Névtára, történeti bevezetéssel.* Bp., 1902. (továbbiakban: *Farkas, 1902.*) 71. p.

[24] *Farkas, 1902. 134-150. p.*

[25] *Egyik kivétel ez alól a Pannonhalmi Szent Benedek Rend, melyben 1811-ben, 1822-ben, 1831-ben, 1836-ben hoznak új rendszabályokat, valamint 1841-es nagykáptalan megbízta Márkfi Sámuel, Czinár Mórt és Pethő Damjánt egy új statútum-tervezet elkészítésével, ebből viszont hatályos konstitúció nem lett, ami abból derült ki, hogy az 1855. szeptember 30. – október 3. között ülésező pannonhalmi nagykáptalan 3-4. ülésén napirendi pontként szerepelt az 1836-os statútumok felülvizsgálata.* *Vö. Sólmos Szilveszter OSB: Pannonhalma élete a XIX. században.* In: *Uő: Összegyűjtött rendtörténeti tanulmányok.* Pannonhalma, 1999. (*Rendtörténeti Füzetek 3.*) (továbbiakban: *Sólmos, 1999.*) 144-167. p.

[26] *Például a zirci ciszterci monostornak Kurbélyi György veszprémi püspök erősítette meg az 1821-es káptalan által megalkotott új statútumait.* *Vö. Horváth Konstantin: Zirc története.* Veszprém, 1930.

[27] *Ld. Statuta sacri et canonici praemonstratensis ordinis renovata auctoritate capituli generalis.* Paris, 1770.

[28] *Márkfi Sólmos Szilveszter OSB: Márkfi Sámuel OSB (1811-1861) élete és munkássága.* In: *Uő: Összegyűjtött rendtörténeti tanulmányok.* Pannonhalma, 1999. (*Rendtörténeti Füzetek 3.*) 79-143. p.

[29] *CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 5. A válaszok 6 darab, 4 rétegben összehajtott íven maradtak ránk, a végén Gyöngyössi Pál saját kezű aláírásával, ám az írójának a kilétére nem derül fény.*

[30] A Jánoshidán élő rendtagok: Szabó Nepumuk (58) plébános, Csóthy Norbert (52) ny. plébános és Molnár Ferenc (39) jószágkormányzó, aki úgy tűnik Gyöngyössy pártfogása mellett megmaradhatott beosztásában. A Türrjén élő rendtagok: Mórocz Antal (64) ny. jószágkormányzó, Nagy Lőrinc (51) jószágkormányzó és Kutasy Albert (33) plébános. A Keszthelyen élő rendtagok: Ihász Gilbert (49) házfőnök és gimnáziumi igazgató, valamint hitszónok, Szita Sándor (62) tanár, Pintér Endre (56) tanár, Novák Atanáz (55) tanár, Bólaházy Miklós (43) tanár, Sülley Máté (33) tanár és Zupponics Arnold (68) ny. tanár. A Szombathelyen élő rendtagok: Uzsay Ágoston (44) házfőnök, gimnáziumi tanár és hitszónok, Szenczy Imre (54) gimnáziumi igazgató, Mayer Péter (60) tanár, Simon Vince (39) tanár, Kiss Lajos (41) tanár, Pozsgay Dózsa (36) tanár, Kulcsár Fábrián (36) tanár, Nagy Bálint (32) tanár és Illés Márton (36) tanár.

[31] Ez annál is inkább érdekes, mert például néhány pannonhalmi bencés lelkében már éppen ebben az időben érlelődik a szándék más, szigorúbb és „szerzetesebb” rendbe, vagy valamely másik bencés apátságba való átlépéssel kapcsolatban. Amely ugyan csak még jó pár év múlva, de meg is történik: Jób Tóbiás átlépett a kármelita rendbe, Mann Emilián, Ballay Valér, Liszta Máriusz és Sztachovics Remig pedig a lambachi bürokratikus megreformált, de célját talán soha el nem ért bencés monostorba, ahol ugyan élete végéig csak Mann maradt meg, a többiek mind visszatértek Pannonhalmára. Sólymos Szilveszter OSB: Átlépések külföldi kolostorokba. In: Uő: Összegyűjtött rendtörténeti tanulmányok. Pannonhalma, 1999. (Rendtörténeti Füzetek 3.) 171-221. p.

[32] CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 7.

[33] CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 8.

[34] CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 12.

[35] Nem véletlen, hogy Scitovszky mindent meg akart tenni a két prépostság egyesítése érdekében, hiszen már elődje Rudnay Sándor is erre törekedett Bernáth Miksa jászói prépost tanácsára a csornai 1816–20-as interregnum ideje alatt. Abból akkor Gyöngyössy megválasztása miatt nem lett semmi. Farkas, 1902. 78-79. p. Most pedig a rendtagok kemény ellenállása hátrította el a primás szándékát. Ám a birodalmi területén lévő premontrei monostorok egy cirkáriában való egyesítése, s ezáltal mindenféle egyesítési törekvések, nem voltak ismeretlenek a csornaiak előtt sem, hiszen még 1852. június 16-21. között a teplái monostorhoz tartozó Marienbadban megtartott tanácskozásnak is – melyen Gyöngyössy Árvay Gergely képviselte – már ez volt a témája. CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 45. Ezt a találkozót levelében – a Csornai Prépostság Levéltárában fennmaradt másolat szerint – Thun birodalmi osztrák vallás- és közoktatási miniszter is örömmel üdvözölte, és maga is támogatta az egységtörekvéseket. CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 40.

[36] CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 19.

[37] Valójában a vizitációs jegyzőkönyv kivonatolt ismertetése.

[38] PETHŐ DAMJÁN, Bencés Kézirattár, 209/1.

[39] Ld. Primási Levéltár (Esztergom; továbbiakban: PL.), Cat. 22. (= Csornensis.)

[40] CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 35.

[41] CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 22.

[42] CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 33.

[43] CsPPL. A.V. 25. II. 10. – 34.

[44] Ld. pl.: *Religio*, 1856. II. 2. sz. 16 skk. p. Az ebben szereplő frogleti Szent Mihály premontrei apátsági templom felszentelésére egyébként 1866-ban Simon Vince csornai prépost is kapott meghívást, a magyar premontreieket azonban egyedül csak Répássy József jászói prépost képviselte. CsPPL. A.V. 28. II. 13.

[45] Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.) 369-442. p.

[46] PL. Cat. 22. 3. cs., 5. lev.

[47] PL. Cat. 22. 3. cs., 7. lev.

[48] PL. Cat. 22. 3. cs., 30. lev.

[49] Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. köt. Bp., 1896. 72-73. has.

[50] Szenczy önéletrajzi írását közölte: Tóth Péter: Szenczy Imre (1798-1860). In: Köbölkúti Katalin (szerk.): Szombathelyi tudós tanárok. Szombathely, 1998. 113-135. p. (továbbiakban: Tóth, 1998.)

[51] PL. Cat. 22. 3. cs., 10. lev.

[52] Ezen információkat onnan tudjuk, hogy a csodával határos módon és mindenképpen szabálytalanul, de ránk maradtak ennek a prépost-jelölők káptalanának az összes szavazócédulái, amelyek a Prímási Levéltárban megtalálhatók. PL. Cat. 22. 3. cs., 12. lev.

[53] Szombathelyről Nagy Bálintot Mayer Péter, Göncz Istvánt pedig Bólaházy Miklós, Keszthelyről Sülley Mátét és Zupponits Arnoldot Pintér Endre, Türről Mórocz Antal, Nagy Lőrincet és Kulcsár Fábiánt Ihász Gilbert, és Jánoshidáról Molnár Ferencet Csóthy Norbert képviselte. CsPPL. A.V. 26. II. 9. 1-7.

[54] Nem tudunk azonban szabadulni a gondolattól, hogy Szenczy kinevezésében Scitovszkynak is jócskán benne volt a keze, hiszen 1858 januárjában információkat kért Simor János győri püspöktől a csornai prépost-jelöltekről, amely jelentést február 15-i dátummal Simor meg is küldte neki. PL. Cat. 22. 3. cs., 23. lev. Ez a levél bizonyára nagyban alakította Scitovszky véleményét is, s nem utolsó sorban a császár kezébe jutó jellemzéseket.

[55] CsPPL. A.V. 26. II. 10.

[56] CsPPL. A.V. 12. I. 12. – 1.

[57] PL. Cat. 22. 3. cs., 28. lev.

[58] CsPPL. A.V. szám nélk.

[59] A káptalan utolsó előtti napján – 1859. április 15-én – elfogadott statútumok négy következő részből tevődnek össze. Az I. a Kongregáció konstitúciójáról, a II. pedig a Kongregáción belüli szerzetesi életről, a fogadalmakról (szegénység, tisztaság, engedelmesség, stabilitas loci) és az istentiszteletről rendelkezett, és négy alfejezetre oszlott: az Oltáriszentség tiszteletéről, a kanonoki zsolozsmáról, a szentmiséről és a bűnbánat szentségéről. A mindennapos gyakorlatról rendelkező III. résznek hét alfejezete volt: az „ideigvalók” kezeléséről, a csendtartásról, a klauzuráról, a rendi ruháról, a konventi káptalanokról, bűnbánat és elégtételadásról, valamint a betegek gyógyításáról. A „kanónia kormányzásáról” címet viselő IV. rész alfejezetei: az apátról, a szigorú alázatról és engedelmességről, a plébánosokról és a kívül élőkéről, a novíciusokról és fogadalmasokról, valamint a tanulmányok végzéséről.

[60] Gazdag tudományos (klasszika-filológiai, teológiai és botanikai) munkásságáról ld.: Tóth, 1998.; Balogh Lajos – Köbölkúti Katalin (szerk.): Szenczy Imre emlékezete. Szombathely, 1998.

[61] Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Régi akadémiai levelek, 207./1842. Szenczy haláláról Goda Kelemen perjel még aznap írt levelében tájékoztatta Scitovszky prímást. Vö. PL. Cat. 22. 2. cs., 5. lev.

[62] Az életrajzi adatok összefoglalását ld. Kovács, 1999.

[63] Scitovszky prímás 1860. november 22-én írt levelében gratulált Simon préposti kinevezéséhez. CsPPL. A.V. 28. II. 1.

[64] CsPPL. A.V. 26. II. 17. – 7. Ld. 3. sz. melléklet.

[65] „A Főtisztelendő Csornai Prépostság gyarmathi, kasznárság’ és lédeczi ispánságában az 1856ik évtől egész 1861 ik év Augustus hó 1ső napjaigi szaporaság kimutatása”: CsPPL. A.V. 26. II. 17. – 1.; „A Túrjei Prépostságban 1862/63-ban történt építkezések és beszerzések”: CsPPL. A.V. 27. II. 2. – 1.; „A Jánoshidi Prépostságban lett beruházásról tett kivonatomból jó lélekkel így ütött ki”: CsPPL. A.V. 27. II. 2. – 2.; „Sommázat a csornai jószágkormányzói kerületben 1861dik évi káptalantól az 1864-diki káptalanig történt lényegesebb beruházások kimutatása „: CsPPL. A.V. 27. II. 2. – 4.; „Kimutatása azon új épületek és javításoknak, melyek 1856ik évi September hó óta lédeczi birtokon történtek”, CsPPL. A.V. 27. II. 2. – 5.; „A türjei uradalombani Újmajornál a’ mesteremberek szegődségi fizetések, azokra tellyesített lerovások ‘s hátralékok, úgy az épültre szükségelt anyagok értékeinek kimutatása”: CsPPL. A.V. 27. II. 2. – 6.; „Az 1864iki évi Aug. hó folytán tett jószág vizsgálat következtében szerzett észrevételek és jövőre teendő javítások iránti igénytelen véleményei az alulírott e célra kiküldött vizsgálónak (Árvay Gergely)”: CsPPL. A.V. 27. II. 2. – 7.;

„Kimutatása Nagyságos Simon Vincze Prépost Úr kormánya alatt történt gazdasági beruházásoknak és építkezéseknek a jánoshídi prépostságban, Jánoshida, 1869. jan. 15.”: CsPPL. A.V. 26. II. 17. – 2.; „Válasz Nagyságos Prépost Úr által küldött pontokra. Túrjei kimutatás az 1867diki káptalantól 1870ik évi szeptember 28dikáig”: CsPPL. A.V. 26. II. 7. – 4.; „Az öregház építéséről költségvetés”: CsPPL. A.V. 26. II. 17. – 5.; „Sommázat a csornai jószágkormányzóság jelentéséből”: CsPPL. A.V. 26. II. 17. – 6.

[66] CsPPL. A.V. 12. I. 14. – 1.

[67] CsPPL. A.V. 12. I. 20. – 1.

[68] CsPPL. A.V. 13. I. 4.

[69] CsPPL. A.V. 13. I. 13.

[70] CsPPL. A.V. 27. II. 2. – 8.

[71] Emlékeztetünk arra, hogy Gyöngyössy miképpen bánt például a postalovak eladásából származó pénzzel.

[72] Simon Zsigmondról ld.: Berkó Pál – Legányi Norbert (szerk.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára (1802-1986). Pannonhalma, 1987. (továbbiakban: Berkó-Legányi, 1987.)

[73] CsPPL. A.V. 27. II. 1. – 2. ill. 1. – 3. Ld. 4.1.-4.2. sz. mellékletek.

[74] Névtára a csornai, horpácsi, túrjei és jánoshidai prépostságokba kebelezett fehér és kiváltságos premontrai rendű szerzetes kanonokoknak. Szombathely, 1864.

[75] Erről tanúskodik az 1899-es névtár is, mely szerint az 1864. után fogadalmat tett 32 rendtag közül 26 a beöltözését követő negyedik évben ünnepélyes fogadalmat tett, öten öt év után, egy rendtag pedig 7 év elmúltával. Ld.: A csornai prémontrai kanonokok névtára. Csornán, 1899. (továbbiakban: Névtár, 1899.)

[76] A Prímási Levéltárban is csak a következő néhány levél maradt fenn a Scitovszky prímás és Simon prépost közti kapcsolatból: 1860. november 18-án Simon tájékoztatja a Prímást préposttá történt kinevezéséről: PL. Cat. 22. 2. cs., 7. lev.; Három kölcsönt kérő levél Simontól Scitovszkynak 1861. június. 25., 1863. szeptember 17. és 1863. november 7-i dátumokkal: PL. Cat. 22. 2. cs., 3., 11. és 12. levelek; 1865. augusztus 23-i keltezéssel egy levél, melyben Simon kéri a Prímástól, hogy Illés Ráfael csornai növendék a Központi Szemináriumban lakhasson. Simon levele Nagy Győző ügyében 1866. szeptember 1-jén: PL. Cat. 22. 2. cs., 18. lev.; Nagy 1866. szeptember 22-én személyesen is kéri a Prímástól az ünnepélyes fogadalmá alóli felmentését: PL. Cat. 22. 2. cs., 16. lev. Megjegyzés: Scitovszkytól azonban egyetlen Simonhoz írt levelet sem találtunk sem Csornán, sem Esztergomban.

[77] CsPPL. A.V. 28. II. 5.

[78] CsPPL. A.V. 27. II. 13.

[79] CsPPL. A.V. 24. II. 16. – 9.

[80] CsPPL. A.V. 27. II. 22. – 5.

[81] CsPPL. A.V. 27. II. 22. – 7.

[82] CsPPL. A.V. 27. II. 22. – 6.

[83] CsPPL. A.V. 27. II. 22. – 8.

[84] CsPPL. A.V. 27. II. 22. – 9.

[85] Kruesz Krizosztomra: Berkó-Legányi, 1987.; Sólumos, 1999.

[86] CsPPL. A.V. 28. II. 25.

egyhaztorteneti_szemle_2004_02_003-069.htm

[87] Pannonhalmi Perjelnapló 1871. 291-292. p.; ill. 1872. 359-360. p. Ld. 5. sz. melléklet.

[88] A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Jegyzőkönyve II. 7. p.

[89] CsPPL. A.V. 27. II. 19. – 2. A perjel levelét Simonhoz: uo. 19. – 1. Ld. 6. sz. melléklet. Az egyébként MTA-tag Árvay temetéséről egy szerzetesrap eltemetésére nézve általában tanulságos feljegyzés: uo. 19. – 3.

[90] Névy személyére: Molnár Mónika: *Névy László (1841-1902)*. In: Köbölkuti Katalin (szerk): Szombathelyi tudós tanárok. Szombathely, 1998. 137-155. p.

[91] CsPPL. A.V. 27. II. 23. – 1.

[92] CsPPL. A.V. 27. II. 23. – 2.

[93] CsPPL. A.V. 27. II. 23. – 3.

[94] CsPPL. A.V. 27. II. 20.

[95] CsPPL. A.V. 27. II. 16. 3 – 9.

[96] Vö. Horváth Antal: *A csornai konvent hiteleshelyi működése*. Szombathely, 1943.

[97] A magyarországi tanító szerzetesrendek főnökeinek észrevételei és óhajai a középtanodai törvényjavaslat azon szakaszait illetőleg, melyek őket közelebbről érintik. In: *Religio*, 1882. I. 14. sz. 28-30. p.; 18. sz., 36-38. p.; 21. sz. 43-45. p.

[98] Egyetlen magyar nyelvű összefoglaló szakirodalmunk (Farkas, 1902.) a gimnáziumi események egészen apró részletekbe menő bemutatása mellett – jellemző módon – ezt a bécsi káptalant egyetlen szóval sem említette.

[99] Vö. Dijck, 2000. 182-183. p.

[100] Névtár, 1899. 5. p.

[101] Az életrajzi adatokat ld. Sill Ferenc Aba: *Dr. Kunc Adolf József élete és műve*. In: Horváth József – Molnár László (szerk.): Emlékkönyv Kunc Adolf premontrei prépost születésének 150. évfordulója alkalmából. Szombathely, 1993. 37-43.p.

[102] Mindkettő Stronski Ágost rendtag, káptalani jegyző munkájából maradt ránk, és a Csornai Levéltárban található.

[103] **A csornai préposti hivatal jegyzőkönyve (1884. augusztus 20. – 1896. december 23.) (továbbiakban: Cs.Prép:hiv.Jkv. I.) 1884. augusztus 21.**

[104] Dijck, 2000. 184. p.

[105] **Cs.Prép:hiv.Jkv. I.** 1884. november 23.

[106] Vaszary személyéről ld. pl.: Berkó-Legányi, 1987. 88. p. stb.

[107] A papszentelések dátumát a fennmaradt névtárakból nem tudjuk kikövetkeztetni, mert legtöbb helyen csak az „újmisést mondott” rubrika található, ez számított ugyanis ünnepélyes alkalomnak, a papszentelések szinte a nyilvánosság teljes kizárásával történtek. (Ez is a kor jellemzője.)

[108] **Cs.Prép:hiv.Jkv. I.** 1886. április 26.

[109] Bővebben ld.: A javadalmas tanító szerzetes-rendek emlék-irata a kongruára való megadóztatásuk ellen. In: *Religio*, 1894. 125-127., 134-136., 143-144., 150-151. p.

[110] **A csornai préposti hivatal jegyzőkönyve (1898. január 1. – 1905. december 31.)** 1898. április 12.

egyhaztorteneti_szemle_2004_02_003-069.htm

[111] A határozatokat ld. 7. sz. mellékletben.

[112] **Repertorium Sacrum continens preces et nonnullos ritus in usum Canoniorum Praemonstratensium de Csorna. Csornae, 1900.**

[113] Szenczy Imrének a préposthoz írt paprikás leveléből, ld. 2. sz. melléklet.

[114] Meghatározott célra (itt: a plébános ellátására) kijelölt és felhasznált földbirtok.

[115] Olvashatatlan szó.

[116] Alattán a jánoshidai jószágkormányzósághoz tartozó falu és birtok volt.

[117] Ez a Dekrétum sajnos nem maradt fenn a csornai levéltárban.

[118] CsPPL. A.V. 27. II. 1. – 1.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Nagy Kornél:

A korai Bagratidák valláspolitikája: a 862-es sirakavani zsinat és a khalkedonizmus

Hitvalló Szembat (*Smbat Vkasaser*) Bagratuni hadvezér fia Asot Bagratuni^[1] herceg 856-ban történt Örményország (arabul *Arminiya*) hadvezérré (*Sparapet Hayoc'*)^[2] való kinevezését követően, hozzáfogott a jövőbeni Bagratida királyság alapjainak kiépítéséhez. Még az Abbaszida szolgálatban álló türk származású hadvezér Bugha-al-Kabir^[3] 852-es örmény, *szewordi*, és grúz hadjárata idején, szabad kezet adott Asot hadvezérnek, hogy kiterjessze befolyását, azokra a tartományokra is, amelyek akkortájt még a Bagratuni család birtokain kívül estek. Maga Asot valószínűleg elkísérte a hadjáratban Bugha hadvezért, akinek a feladata az Észak-Kaukázusban lévő felkelések lokalizálása volt.^[4] Asot a hadvezéri, azaz örményül a *szparapet* tisztséget apjától örökölte meg az Abbaszida kalifátus jóváhagyásával. A hivatal a hercegi családban már évszázadok óta hagyományosan örökletes volt, s így mint a hadvezér cím viselőjétől a kalifátus elvárta, hogy ha szükséges elfojtsa az arab fennhatóság alatt álló tartományokban fellángoló sorozatos lázadásokat. Példának okáért Asot 862-ben^[5] a grúz-örmény határ mentén élő „titokzatos” *szewordi* nép elleni hadjárat előkészületeivel volt elfoglalva, és Sirakavan városában tartózkodott, amikor az örmény egyház közreműködésével egyházi zsinatot hívott össze.

Már hivatali idejének viselésekor, Asotban megfogant egy a Bagratidák fősége alatt megszervezendő egységes keresztény kaukázusi államalakulat gondolata. Ehhez nagyban hozzájárulhatott a bagdadi kalifátus fogyatkozó ereje is: Al-Mutavakkil kalifa uralkodásakor a központi hatalom gyengült, s így az azerbajdzsáni emírek felláztak a bagdadi központi hatalom ellen. Ez a történelmi fordulat a hadvezér számára lehetőséget kínált politikai ambícióinak valóra váltásához. Ennek a politikai koncepcióinak talán egyik legfontosabb előfeltétele volt, hogy konszolidálja a kaukázusi illetve a Kaukázuson túli keresztény tartományokat, és egyházakat. Az egyházak esetében a konszolidáció csak akkor jöhetett létre, ha a hadvezérnek sikerül-e a Kaukázusban a 6. század eleje óta tartó orthodox-monofizita teológiai hitvitákat megoldani. Ez a hadvezér számára is kiemelkedő fontossággal bírt, mivel a keresztény felekezetek közötti béke elérésével, ki tudta eszközölni a szomszédos keresztény nagyhatalom, a Bizánci Birodalom, támogatását, ellensúlyozva az iszlám tenger nyomását.

A középkori örmény történetírók Asot Bagratuni korai politikai tevékenységét összefüggésbe hozzák Konstantinápoly örmény származású pátriárkájával Phótiosszal (858-867, 877-886) is.^[6] Jelenkorig csak a következő dokumentumok maradtak fenn: Phótiosz levele I. Zakariás (*Zak'aria Jagec'i*) katolikosznak (855-877), Phótiosz levele Asot hadvezérnek, valamint Asot viszontválasza, amelyet vélhetően udvari tudós tanácsadója Szahak Mrut vardapet (tudós pap) fogalmazott meg örmény nyelven. A dokumentumok közül kitűnik, egy újabb forrás is, amelyet a konstantinápolyi pátriárka Zakariás katolikosznak írott leveléhez csatoltak. Ez nem más mint a sirakavani zsinaton Konstantinápolyt képviselő Vahan nikaiai érsek teológiai tárgyú értekezése (*Vahanayi Nikiay Episkopos Bank'*). Ez utóbbihoz csatolt dokumentum három jól elkülönülő részt foglal magába: egy rövidebb lélegzetvételű történeti *Bevezetést*, Vahan érsek szónoklatát, s 15 cikkelyből álló *Kiátkozási okiratot* (*Anathemizmust*), amelyet a hagyomány szerint Vahan érseknek tulajdonítanak. A történeti *Bevezetés* igen komoly egyháztörténeti jelenőséggel bír. A forrás a következő információt közli: „Az örmény időszámítás 311. esztendejében^[7] [862-ben], Phótiosz Konstantinápoly Pátriárkája Örményországba küldte Vahant, Nikaia érsekét, avégett hogy a hitnek egyezsége ügyében tárgyaljon. Ekkor Zakariás az örmények katolikosza Sirakavan városában számos püspökkel, s nemes lelkű egyházi tudós emberrel zsinatot tartott, Asot Bagratuni jelenlétében. Ez a nagyhatalmú úr, hadvezérként, parancsa szerint egybehívott nemesi seregével Sirakavanban tartózkodott, mivel hadjáratra készülődött az északi tartományokba lévő zendülések elfojtására. Ugyanakkor (a zsinaton) jelen volt a híres bölcselő és diakónus szír Nana is...”^[8]

Jóllehet Phótiosz Zakariáshoz intézett levélének hitelességét még a múlt században Garitte megkérdőjelezte.[9] Továbbá a szakma művelői előtt a fent említett 15 cikkelyből álló *Kiátkozási okiratot* nem is tartották komoly becsben. A történeti *Bevezetésben* már előfordult Phótiosz levélről megemlékezik a 13. századi örmény történetíró Vardan Arevelc'i is, aki a következő információt szolgáltatja: „Az örmény időszámítás 318.-ik évében[10] [azaz Kr. u. 869-ben] Phótiosz Konstantinápoly Pátriárkája elküldte Yohant Nikaia metropolitáját Asot Bagratunihoz és Zakariáshoz (katholikoszhoz) intézett levéllel, amelyben megkérdezte, hogy miért hívták össze a Nagy Negyedik (Khalkedóni) Zsinatot. A (nemzeti) zsinatot Sirakavanban tartották, ahol jelen volt a szír Nana diakónus...” A sirakavani zsinat történeti kutatását illetően, a jelenkor kutatójának a következő komoly kérdésekkel kell szembenéznie. Először is Vahannak, Nikaia érsekének, tulajdonított történeti *Bevezetése* hiteles-e, vagy sem? Másodszor valóban igaz-e, hogy Sirakavanban tartották a zsinatot 862-ben? Harmadszor a már említett 15 cikkelyből álló *Kiátkozási okiratra* (*Anathemizmusra*) vagy röviden a *15 Cikkelyre*[11] lehet-e úgy tekinteni, mint a zsinat végleges tanítására?

A *Bevezetés* számunkra nem mond ellent azokkal a történelmi és időrendi adatokkal, amelyek a korabeli, s a kései történeti forrásokban előfordulnak. Phótiosz 862-ben még Konstantinápoly pátriárkája, az örmény egyházat pedig Zakariás katolikosz irányította, és Asot Bagratuni herceg volt a hadvezéri cím viselője. Asotot az ekkor leáldozófélben lévő Abbaszida kalifátus 862 után ismerte el őt mint az örmény *Fejedelmek Fejedelmét* (arabul *Batrik al-Batarik*), s ez Asot számára nem jelenthetett mást, mint hogy az egész, formálisan még az arab kézen lévő örmény (vagy kaukázusi) tartomány, azaz *Arminiya* (Örményország) tényleges urává vált. Ráadásul az arab kézen lévő Örményország, nemcsak a történeti Örményország keleti és északi tartományait jelentette, hanem magába foglalta a grúz tartományokat, valamint a kaukázusi Albániát (*Ahuank'*) is. Továbbá a 9. század folyamán Sirakavan volt az arab *Arminiya* tartomány központi székhelye. Sőt a 855-ben Sirakavanban megtartott nemzeti zsinaton választják meg Zakariást az örmény egyház élére.[12] Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a *Bevezetésben* semmiféle említés sem található Phótiosz Zakariáshoz intézett leveléről. A *Bevezetésben* megadott nikaiai érsek neve az örmény Vahan személynévként van megadva, míg Vardan Arevelci Vardapet munkájában a Yohan név fordul elő. Mindenesetre helyes formaként a Vardannál előforduló nevet kellene elfogadnunk, ugyanis nem nagyon tűnik nyilvánvalónak, hogy egy bizánci érsek örmény személynevet viselt volna. A közép-örmény vagy késő klasszikus-örmény leirat könnyen olvasható a Yohan tárgyesetben lévő formájában Vahanként is, különösen, ha a szöveget kisbetűs örmény írással, azaz *bolorgirrel* jegyezték le. Egy bizonyos Yohan vagy Ioannész nikaiai érsek úgy is ismert, mint a Zakariás katolikoszhoz írott vitáirait szerzője. A vitáirait „*A Mi Urunk Krisztus születéséről és körülmetéléséről*” címmel íródott, s bizánci görög szövegét Migne adta ki a 19. század közepén.[13] A szöveg klasszikus örmény fordítását még 1203-ban a kilikiai örmény állam idején, Szisz városában készítették.[14] Nem kizárt, hogy a szöveg tartalma nem lehetett ismeretlen a 12. század második felében élt híres tudós és hitvitázó örmény egyházfő IV. Nerszész (*Nerses "Šnorhali" Klayec'i*) katolikosz (1166-1173) számára sem.[15] A szír Nana személyéről szóló értesülések hitelességéről is számos ellenevetés fogalmazódott meg, ugyanis Akinjan kilétét tekintve, 9. század eleji szír egyházi tanítóként gondolta.[16] Meg kell továbbá jegyezni, hogy a 11. század közepén élt örmény teológus Grigor Magisztrosz, hivatkozván egy ismeretlen szír jakobita pátriárkának írott levélre, megemlékezik egy magas rangú szír papról, aki részt vett az örmény és szír-jakobita egyház közötti uniós zsinaton, amikor is Örményországban már I. Zakariás (855-877) volt az egyházfő.[17] Ez a hivatkozás tulajdonképpen híven tükrözi, hogy Zakariás egyházfősége idején teológiai kérdésekben a két egyház között komoly dialógus folyt. Így az ilyesfajta párbeszéd középpontjába került a nagy egyetemes zsinatok tanítása, mivel az örmények és a jakobita szírek már a korábbi időszakokban is főleg a monofizitizmus kapcsán krisztológiai kérdésekben hasonló véleményeket fogalmaztak meg, s nézeteiket tovább küldték Konstantinápolyba. Ilyen tipikus eset történt a 728-ban Manazkertben (Manzikert) lezajlott zsinaton, amikor is két egyház unióra lépett egymással, tovább Krisztus testének megítélése kapcsán közösséget vállaltak egymással szemben Konstantinápolyval.[18] Rendelkezésünkre álló források alapján, a Sirakavanról és a Phótiosz pátriárkának a zsinathoz fűződő kapcsolatáról vonatkozóan csak annyi tudomásunk van, hogy a zsinat Zakariás katolikosz hivatali idejének legkiemelkedőbb eseménye volt.

Nana diakónus zsinaton való részvétele azonban nem mond ellent a szír papról való értesüléseinkkel. Még fiatal tudósként 812-ben teológiai hitvitát nyert a khalkedónita, és ugyancsak szír Theodorosz Abukara, Harran püspökének ellenében.[19] E vita, amely monofizita győzelmet hozott, Örményországban Asot Msaker Bagratuni hadvezér udvarában zajlott le. A szintén szír egyházi író, a Tel-Mahréből való Düonisziosz, szerint Nana nagy tiszteletnek örvendett a Bagratidák körében, s így a hadvezér megkérte, hogy maradjon Örményországban. 812-ben Nana még nagyon fiatal lehetett, mivel a történet szerint az előbb említett szír khalkedónita Theodorosz zsenge kora miatt nem volt hajlandó vele teológiai vitába bocsátkozni.[20] Ha Nana abban az időben (azaz 812-ben) húszas évei közepén járhatott, akkor minden bizonnyal agg tudós papként részt vehetett a 862-ben lezajlott sirakavani zsinaton. Egy szír monofizita teológus zsinaton való részvétele mindenképp kiemelt fontosságú volt: Örményországban a 9. század közepén nem volt szakképzett teológus, mert 740 után az arab kalifák az örmény egyház nemzeti és függetlenségi törekvései miatt szigorúan megtiltották a tudós papok képzését. Örményországba a teológusok többsége szír, grúz és bizánci területről érkezett. Ez a momentum azért is érdekes, mert a grúz és bizánci területről érkezett örmény teológusok jelentős hányada khalkedónita volt, szemben a monofizita gregoriánus egyházzal. E korszakból csak egy tudós papról van biztos értesülésünk, ez pedig a korábban említett Szahak Mrut vardapet, aki az örmények, és grúzok által végyesen lakott, s túlnyomórészt khalkedónita Tao vagy Tajk tartományból érkezett.[21]

A szintén már említett nikaiai főpapról a kútfők úgy emlékeznek meg, mint aki a zsinaton hosszú és tartalmas, de kissé unalmas bevezető beszédet tartott az egyházi unióról, illetve a khalkedóni zsinat hasznosságáról. E beszédet követhette a *15 Cikkelyből* álló anathémizmusa, amelyet a forrásokban közvetlenül a bevezető beszéd jegyzőkönyvéhez csatoltak. Az úgy nevezett örmény uniós történészek, többek között a velencei mechitarista szerzetes, és történész M. Csamcsjanc, úgy gondolták, hogy ez a *15 Cikkely* lehetett a sirakavani zsinat tanítása.[22] Szemben olyan örmény egyháztörténész szaktekintélyek, mint például S. Kogjan vagy M. Ormanjan vonakodtak elfogadni a *15 Cikkely* történelmi hitelességét, mivel véleményük szerint a *15 Cikkelyt* mint a zsinat tanítását soha sem jegyezték be az *Örmény Egyház Kánongyűjteményébe* (örményül *Kanonagirk' Hayoc'*), továbbá a középkori örmény történetírók munkáiban erről nincs semmilyen használható hivatkozás.[23] Ugyanakkor fenntartják azt a nézetet, hogy a cikkelyek nem lehetnek mások, mint a bizánci főpap által írott kreációk. Az örmény uniós történészek úgy látják, hogy ezek a cikkelyek az örmény egyháznak a khalkedónizmus felé tett pozitív rendelkezései. A monofizita történetírók, azonban fenntartják ama nézetüket, hogy az örmény gregoriánus egyház a sirakavani zsinaton elutasította Khalkedónt. Az örmény egyháztörténész Ormanjan érsek, úgy értelmezi Asot Bagratuni hadvezér Phótioszhoz írott erős monofizita álláspontot védelmező levelét, mint egy olyan dokumentumot, amely valóban tükrözi a sirakavani zsinat Khalkedón-ellenes magatartását.[24]

Nagyon nehéz megállapítani, hogy vajon a *15 Cikkely* örmény nyelvű szövegezése és stílusa megegyezik-e az eredeti görög szöveggel. Egyrészt a klasszikus örmény *erdzsanik* (örményül: boldog, áldott) jelzőt a görög *Theotokosszal*, azaz a Istenszülő fogalmával azonosítja, holott ez inkább a görög *makariosz* jelző fordításának felelne meg: itt azonnal szembetűnik, hogy ez a fogalmi párosítás teljesen idegen volt a korabeli örmény szóhasználatban. Másrészt, az olyan ritkán használt kifejezések, mint például a 10. cikkelyben látható következő mondat: „...amelyben, a mennyei dolgok közé sorolják”, megtalálhatóak Zakariás katolikosznak tulajdonított homiliáiban is. Az anathémizmus és Zakariás írásai közötti stilisztikai összehasonlítás eredményesnek bizonyulhat.

A 15. cikkelyből kettő, név szerint 13. és a 14. kulcsfontossággal bírhat a sirakavani zsinat tanításainak megállapításához. A két cikkely örményből való magyar fordítása a következő:

13. „Ha valaki úgy gondolja, hogy a khalkedóni zsinattal valamint az azt követő zsinatokkal szembeszegül, valamint ellenségesen viseltetik az apostolok, és a próféták által lefektetett tanítások, és Három Szent Zsinat tanításai iránt, és nem átkozza az ezekkel való szembenállást az emberi gyarlóság szerinti megértés szeretete és vágya okán, legyen kiátkozva.”

14. „Ha valaki úgy gondolja, hogy a khalkedóni zsinatot és azt követő zsinatokat, név szerint az Ötödiket, a Hatodikat, és Hetediket, hasonló szellemben hozzátéve az apostolok és a proféták által lefektetett tanításokat, valamint a Három Szent Zsinat rendelkezéseit egyetértve az alávaló Nesztoriosz nézetével, - egy olyan személyével, aki önmagát átkozta ki, mert írva vagyon: ‘Ha valaki kiátkoz valakit, aki nem érdemel kiátkozást, az kiátkozást szenvedjen’ -, ki kiátkozni vagy tagadni merésze, legyen kiátkozva.”

E két cikkely olyan rendelkezést tükröz, amely *modus vivendit* találhat a kaukázusi kereszténység monofizita és khalkedónita elemei között. Ez pedig egybecsengett Asot Bagratuni hadvezér politikai elképzeléseivel: a Bagratuni család vezetésével egyesíteni a keresztény Kaukázust. Így a hadvezér számára mindenképp szükséges lépés volt 862-ben összehívni az örmény egyház zsinatát, továbbá előirányozni a különböző keresztény felekezetek közötti békés egymás mellett élést. A kaukázusi egyházak közötti teológiai viták lezárulása minden valószínűség szerint Asot Bagratuni számára fontos lépés volt, mivel a hadvezér mindinkább önmagát úgy próbálta feltüntetni a hanyatlófélben lévő Abbaszida kalifátus képviselői előtt, mint aki képes a Kaukázust a kalifátus égisze alatt politikailag kézben tartani. Sőt a kalifátus a hadvezért az örmény tartomány, azaz *Arminiya*, uralkodó fejedelmének tekintette. Ezt a címet minden bizonnyal a hadvezérnek nem sokkal a sirakavani zsinat után adományozták, mivel Asot Bagratunit, mint látni fogjuk, még hadvezérként említik meg a zsinat vitatott *Bevezetésében*.

Egy bizánci érsek részvétele az örmény egyház zsinatán egyáltalán nem tekinthető kuriózumnak: Yohan vagy Ioannész érsek valójában Phótiosz levelének átadója lehetett. Mindazon kétség ellenére, amely felmerülhet Phótiosz Zakariáshoz intézett levelével kapcsolatban, egy másik dokumentum is létezik, mégpedig Phótiosz Asot Bagratunihoz írott levele, valamint annak Szahak Mrut vardapet által megfogalmazott viszontválasza.[25] A két forrás mindenképp hitelesnek tűnik. A két levél létezését alátámasztja Sztepanosz Asoghik Taroneci a 10-11. század fordulóján írott krónikája is.[26] Ez utóbbi dokumentumok, valamint Phótiosz két görög nyelvű levele[27] rámutatnak, arra hogy a 9. században az örménység és konstantinápolyi udvar között intenzív politikai párbeszéd, és vita folyt.[28] Ily módon Yohan (Ioannész) érsek valójában Phótiosz követe lehetett Asot Bagratuni udvarában.

Ezzel kapcsolatban felmerülhet az a kérdés, hogy a zsinaton jelenlévő bizánci érsek hogyan tolerálhatta az ominózus anathemizmus 13. cikkelyét? Fontos megemlíteni, hogy eltérően az örmény gregoriánus egyház 6., 7. valamint 12. századi zsinataitól, Sirakavanban a zsinatnak kimondottan nem az volt a célja, hogy az örmény egyház unióra lépjen Konstantinápolyal, már csak azért is mert az Eufrátesz menti határsávban állomásozó görög csapatok nem voltak még olyan erősek, hogy kifejezésre jutassák a császári udvar és a birodalmi egyház politikai és teológiai óhaját az örményeknek a birodalomba való beintegrálására. 13. és 14. cikkelyek pusztán egy a kaukázusi khalkedóniták és monofiziták közötti egyetértést sugallnak.

A zsinattal kapcsolatban egy másik kérdés is megfogalmazódott, hogy ha cikkelyeket a zsinat tanításainak tekintjük, akkor miért van a zsinatról olyan nagy csönd a Bagratida kor és későbbi korszakok (a 13. századig bezárólag) történeti munkáiban. Az olyan nagy fontossággal bíró kortárs örmény történétírók, mint Thovma Arcruni vagy V. János katolikosz, a zsinatról semmit sem hagyományoztak az utókorra. Sőt más kortárs vagy későbbi korok örmény történeti munkáiban sem lelünk hivatkozásokat a zsinatra vonatkozóan. Még a 13. századi történétíró és teológus, Kirakosz Gandzakec'i munkájában sem találunk hivatkozásokat, holott e történeti munka középpontjában a középkori örmény egyháztörténete áll. Az örmény történétíróknak a zsinatról való hallgatása azonban nem szolgáltat történeti információkat a *Bevezetés* dokumentumai számára. A *Bevezetésben* előforduló kronológiai valamint a történeti értesülések nem mondanak ellent a többi kortárs forrásokban leírtakkal. A zsinat összehívása valamint a kánonok összeállítása semmitmondónak tűnhetett az örmény Bagratidák hatalmának szétesésével, illetve a grúz Bagratidák hatalomra jutásával. Ezzel a történelmi hamisítással kapcsolatban a legideálisabb idő inkább az északkeleti örményországi Zakarida hercegi család idején kínálkozott alkalom, a 12-13. század fordulóján, amikor is még uralmuk idején a khalkedónita és monofizita keresztény közösségek viszonylagos békében éltek egymással. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy 13. cikkely alapján ítélték el A Ivané Atabeg herceg, (Zakarida família egyik tagjának) cselekedetét,

mivel maga hivatalosan is elfogadta a khalkedóni zsinat tanítását.[29]

862-ben a sirakavani zsinat megtartásával Asot Bagratuni hadvezér meg tudta szilárdítani hatalmát, amely egy egységes kaukázusi keresztény népességre épült. A 13. és a 14. cikkelyek tartalma tulajdonképpen e szándék alappilléreként tűnik.

A későbbi események, különösen a Bagratidák örményországi bukása után (1045) a zsinat küldetése, és mondanivalója idejét múlttá vált. Meglehet, hogy az örmény egyház hierarchiája kellenetlenül a zsinat által kénytelen volt alávetni magát Asot Bagratuni politikai akaratának. A khalkedóni zsinattal való általános szembenállás úgy tűnik közvetlenül visszatükrözött egy olyan történelmi eseményt, amely nagy valószínűséggel Asot Bagratuni uralkodásának kései szakaszában, vagy közvetlenül halála után történt (890).

Mastoc, aki a monofiziták és khalkedóniták közötti kiegyezés híve, továbbá Szevan kolostorának apátja volt, azt hirdette, hogy nincs semmilyen vallási és teológiai különbség az örmények (monofiziták) és khalkedóniták között.[30] Maga Mastoc Eghivardec (*Maštoc' Eliwardec'i*) apát nem csupán egy kis kolostor jelentéktelen vezetője volt, hanem annak a Szevannak az apátja, amelyben a 9. századi Örményországban a legfontosabb teológiai iskolával rendelkezett. Tanításait II. György (*Geworg Garnec'i*) (878-898) katolikosz elvetette, s az apátot az örmény egyházból kiátkozta.[31] Ez az esemény valószínűleg nem sokkal Asot Bagratuni halála után történt meg, amikor is II. György katolikosz Asot Bagratuni végakarata folytán a Bagratida Örményország régensi tisztségét töltötte be. Sirakavan példája nélkül, egy Mastoc kaliberű egyházi férfiú nem tehetett volna meg egy ilyen jellegű kijelentést.[32] Úgy tűnik, hogy Asot Bagratuni halála után az örmény egyház keményvonalas monofizitái, amelynek a vezetője a radikálisan Khalkedón-ellenes II. György volt, elhatározta, hogy véget vett Mastoc tanításainak. Későbbiekben a főapát elnyerte az egyház bocsánatát, majd miután nyilvánosan bűnbánatot tartott, visszahelyezték eredeti hivatalába. Sőt 898-ban örmény egyházfővé választották, azonban katolikoszként nyíltan sohasem mutatott hajlandóságot a khalkedónitákkal való egyházi unióra.[33]

Rendelkezésünkre áll egy a 10. század elejéről fennmaradt dokumentum, amely rámutat a kaukázusi monofiziták és khalkedóniták közötti békés egymás mellett élésre. Konstantinápoly pátriárkájának, I. (Szent) Nikosz Müsztikosznak (901-907, 912-925) 914 körül datált, V. János (*Yovhannes "Patmaban" Draxanakertac'i*) katolikoszhoz (899-928)[34] írott levelében, a bizánci egyházfő úgy hivatkozik, az örményekre, a grúzokra, és kaukázusi albánokra, mint „az örmény egyházfő gyülekezetére”.[35] A konstantinápolyi pátriárka ilyesfajta hivatkozása minden bizonnyal feltételezhet egy a kaukázusi keresztények között egységet, továbbá rámutathat a fent említett 13. és 14. cikkelyek hitelességére.

Még a Kaukázus felosztása után, a korábbi egyezség határozatától való tartózkodás különösen fontos lehetett a 10. századi Bagratida királyok számára, abból a célból kifolyólag, hogy fenntartsák politikai szövetségüket Konstantinápolyval, valamint megőrizték a bizánci császároktól kapott *Arkhon tón arkhontón*[36] címet. Annak ellenére, hogy Örményországban erős Khalkedón-ellenes csoport létezett, az egyház nem próbált nyíltan szembeszegülni a királyi udvar toleráns egyház politikájával. Azonban ilyen a csoportosulás jelenléte gátat tudott szabni Mastoc katolikosz unokaöccse, és utóda a történetíró V. János katolikosz tevékenységének is: az egyházfő Konstantinápolyból való hazatéréseben, megemlékeznek: komolyan aggódott, hogy hittestvérei a khalkedónitákkal való unióval fogják megvádolni.[37] Számunkra úgy tűnik, azért, hogy ne gerjessen ellentétet az örmény egyházon belül, V. János szándékosan kitért a sirakavani zsinat kérdése, valamint a zsinat Phótiosz pátriárkához fűzött kapcsolata elől. Azonban az egyházfő 910-914 közötti tartózkodása a khalkedónita grúz I. Atrnerszeh király udvarában[38], illetve bizánci fennhatóság alatt lévő örmény területeken 914-ben tett zarándoklata, felkelthette a monofizita örmény klérus gyanakvását.

A Bagratida Örményországnak a khalkedónita közösségekhez fűződő toleráns viszonya fennmaradt egészen I. Ananiás (*Anania Mokac'i*) katolikosz uralmáig (943-967). Ananiás fennmaradt leveleiből tudjuk, hogy nagyon komoly khalkedónita közösségek voltak különösen Szjunik, Vaszpurkan, Uti, Aghvank (kaukázusi

Albánia) tartományokban.[39] A sirakavani zsinat természete, valamint a toleráns vallási légkör nélkül, nagyon nehéz megérteni, hogy a khalkedóni tanítás hogyan tudott mély gyökereket eresztetni a 10. század közepén Örményország legtávolabbi tartományaiban.

I. Ananiás katolikosz erős monofizita álláspontja feltehetően azt magyarázza, hogy miért hanyagolták el teljesen a sirakavani zsinatot olyan történetírók, mint például Sztepanosz Aszoghik Taroneci, továbbá miért nem foglalták bele a zsinat tanításait az örmény egyház kánongyűjteményébe. Számunkra úgy tűnik, hogy a Bagratida Örményország nem sokkal II. Asot király Bizánccal való kapcsolatainak megromlása után (922) megváltoztatatta toleráns egyház politikáját. A Bagratida uralkodó valószínű hogy elvesztette a bizánci császártól kapott görög *Arkhon tón arkhontón* titulust, s azt továbbiakban az erősen khalkedónita Vaszpurakan urának a khalkedónita I. Gagik Arcruni királynak adományozták.[40] Ezért nem meglepő, hogy húsz esztendővel később Vaszpurakan lett egyike azon örmény területeknek, ahol komoly khalkedónita közösségek éltek. Más khalkedónita örmény közösségek, mint amelyek Szjunik és Aghvank tartományokban voltak, pedig közvetlenül nem voltak kitéve a Bagratidák ellenőrzésének.

I. Asot Bagratuni, I. Szembat Bagratuni, valamint II. Asot Bagratuni királyok uralkodásának korai szakaszából fennmaradt dokumentumok arra engednek bennünket következtetni, hogy Yohan (Ioannész) nikaiai érsek beszédének *Történeti Bevezetője* hiteles forrás, továbbá a zsinatot valóban 862-ben Sirakavanban tartották, s hogy a *15 Cikkely* nem volt más, mint a zsinat hivatalos tanítása.

Jegyzetek

[1] A Bagratidákra vonatkozó részletes kronológiai adatok megtalálhatók Nicholas Adontz munkájában: Adonc', N.: Bagratuneac' P'ark'ë. In: Patmakan usumnasirut'iwinner. Paris, 1948. 71-78. p.

[2] Az arab *Arminiya* tartomány nemcsak az egykori Szaszanida főség alatt álló örmény területeket foglalta magába, hanem grúz, és kaukázusi albán területeket is, ahol nagy számú monofizita és khalkedónita keresztény közösség élt.

[3] T'ovma Arcruni: History of House of Artsrunik'. Detroit, 1985. (továbbiakban: T'ovma Arcruni, 1985.) 231-235. p.

[4] T'ovma Arcruni, 1985. 238. p.

[5] Akinean, N.: Vahanayi Nikiayi ark'iepiskoposi bank' In: *Handes Amsorea*, 1968. Nr. 7-9. (továbbiakban: Akinean, 1968.) 257-258. p.

[6] Vardan Vardapet Arewelc'I: Hawakumn patmut'ean Vardanay Vardapeti. Venetik, 1862. (továbbiakban: Vardan Vardapet Arewelc'I, 1862.) 82. p.; Kirakos Ganjakeci: Patmut'iw'n Hayoc' Erewan, 1961. 80. p.

[7] Az örmény évszámhoz hozzáadunk 551-et. Ez a kronológiai különbség az 551-es dwini nemzeti zsinathoz köthető, ahol az örmény egyház deklarálta az egyetemes egyháztól való eltávolodást. Innentől kezdve az örmény egyház történéseit eme időponttól kezdve számítják. Kogean, s.: Hayoc' ekeleci'n patmut'iw'n minč'ew p'lorentean žoľovë. Beyrut', 1961. (továbbiakban: Kogean, 1961.) 222-245. p.

egyhaztorteneti_szemle_2004_02_070-080.htm

- [8] Akinean, N.: T'ult' P'otay Patriark'i ar Zak'aria Kat'olikos Hayoc' In: *Handes Amsorea*, 1968. Nr. 1-3. 65-100. p.; Uó: T'ult' P'otay Patriark'i ar Zak'aria Kat'olikos Hayoc' In: *Handes Amsorea*, 1968. Nr. 4-6. 129-156. p.; Uó: Patč'en t'it'oyn meci hayrapetin Konstantinupolsi P'otay ar Ašot Išxanac' Išxan In: *Handes Amsorea*, 1968. Nr. 10-12-I. 439-450. p.; Uó: "Patasxani t'it'oyn P'otay greal Sahakay Hayoc' Vardapeti hramanaw Ašotay Išxanac' Išxani Hayoc' In: *Handes Amsorea*, 1968. Nr. 10-12-II. 451-472. p.; Akinean, 1968. 258. p.
- [9] Garitte, G.: *La Narratio de Rebus Armeniae*. Louvain, 1952. (továbbiakban: Garitte, 1952.) 372-375. p.
- [10] Az évszám helytelenül van megadva Vardan Arevelcinél: Vardan Vardapet Arewelc'I, 1862. 82. p.
- [11] Továbbiakban a *15 Cikkely* megnevezést használok a *Kiátkozási okiratra*.
- [12] Draxanakertac'i, Yovhannes: *History of Armenia*. Atlanta, 1987. (továbbiakban: Draxanakertac'i, 1987.) 123. p.; Afak'elyan, B. N.: *K'alak'nerē arhestnerē Hayastanum IX-XIIIdd*. Erewan, 1958. 85. p.
- [13] Johannes Archiepiscopi Niceani: "De nativitate Domini ad zachariam catholicum majoris Armeniae In: Migne, J.B. (ed.): *Patrologia Graeca* 96. Paris, 1848. 1435-1450. cols.
- [14] Oskean, H.: *C'uc'ak hayeren jeragrac matenadaranin mxit'areanc' i Vienna*. Vienna, 1963. 104., 271. p.
- [15] Kogean, 1961. 279. p.
- [16] Akinean, N.: "T'eodorosi Apikura ew Nana Asori Hayastani medž ew Nanayi Yovhannu meknut'ean t'argamanut'iwně. In: *Matenagrakan hetazotut'iwnner*. Vienna, 1922. (továbbiakban: Akinean, 1922.) 130. p.
- [17] Grigor Magistros: *Grigor Magistrosi t'it'erē*. Alexandropol, 1910. 163. p.
- [18] Kogean, 1961. 285-286. p.
- [19] Chabot, J.B. (ed.): *Chronique de la Michel le Syrien*. Paris, 1905. 495-497. p.
- [20] Akinean, 1922. 124. p.
- [21] Arutjunova-Fidanjan, V.: *Armjani-Xalkedonity na vostočnzx Vizantskoi imperii*. Erewan, 1980. (továbbiakban: Arutjunova-Fidanjan, 1980.) 171-180. p.
- [22] Č'amč'eanc', M.: *Patmut'iwn Hayoc'*. Vol. 2. Venetik, 1785. 685. p.; Ėstkarean, V.: *Ekelec'akan patmut'iwn*. Vienna, 1872. 195., 471. p.; Palcean, A.: *Patmut'iwn kat'ofike vardapetut'ean i Hays*. Vienna, 1878. 25., 202-203. p.
- [23] Kogean, 1961. 279. p.; Ormanean, M.: *Azgapatum*. Konstandupol, 1912. (továbbiakban: Ormanean, 1912.) 60. §.
- [24] Ormanean, 1912. 54. §.
- [25] Garitte, 1975. 370-375. p.
- [26] Step'annos Asofik Taronec'i: *Step'anosi Taronec'woy Asofkan patmut'iwn tiezerakan*. 1885. (továbbiakban: Step'annos Asofik Taronec'i, 1885.) 158. p.
- [27] Step'annos Asofik Taronec'i, 1885. 159. p.
- [28] Darrouzes, J.: *Deux lettre inédites de Photius aux Arméniens*, In: *Revue des études byzantines*, 1971. (továbbiakban: Darrouzes, 1971.) 138. p.
- [29] Arutjunova-Fidanjan, 1980. 80-83. p.
- [30] Draxanakertac'i, 1987. 123. p.

[31] Darrouzes, 1971. 137-181. p.

[32] Mastoc apát kolostorát Szevanban, anyagilag Asot Bagratuni lánya támogatta. Manuč'aryan, A. A.: K'nnut'jun Hayastani IV-IX dareri šinararakan vkayagrer. Erewan, 1977. 110. p.

[33] I. (Szent) Mastoc (898-899) néven Örményország katolikosza. Kogean, 1961. 287-288. p.

[34] Tudós és történetíró egyházfő 931-ben halálozik el. Bukását elsősorban túlzott „khalkedónitabarát” egyházpolitikája okozta. Ormanean, M.: Hayoc' ekelec'in. Erewan, 1993. (Reprint.) 253. p.

[35] Drasxanakertac'i, 1987. 189-191. p.

[36] E státusz gyakorlatilag megegyezik a Szaszanida-kori *marzpan* (helytartó) méltóságával. A görög *arkhon tón arkhontón* cím, tulajdonképpen szó szerinti fordítása a párthus eredetű örmény *iskhan iskhanacnak (išxan išxanac')*, illetve az arab *batrik al-batarika*-nak. Mindegyik titulus szó szerint magyar fordítása a *Hercegek Hercege* vagy *Fejedelmek Fejedelme* jelentéssel bír.

[37] Drasxanakertac'i, 1987. 196. p.

[38] Drasxanakertac'i, 1987. 197-205. p.

[39] Anania fennmaradt leveleit kiadta: Ter-Mkrtič'ean, G.: "Anania Mokac'i. In: *Ararat*, 1897. 129-144., 275-288. p.

[40] Drasxanakertac'i, 1987. 22. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Fekete Csaba: Az erdélyi Ágenda és az éneklés*

Makkai Sándor vezetésével 1929-ben alkották meg az erdélyi specialitásokhoz idomított ágendáskönyvet válogatott erdélyi teológusok. Adaptációjukkal meg is előzték a magyarországi minta megjelenését. Aranykor van hátterükben: református fejedelmi udvar tudós prédikátorok, liturgusok, énekes emlékek. Tisztította látásukat a Ravasz szerkesztette *Ágenda*.^[1] Így az éneklés minősítése, az Ágenda ajánlásai alkalmasak arra, hogy sarkalatos református felfogásunk érdemeit és észrevétlen ellentmondásait áttekintsük a liturgia eme szabályozása alapján. Volt drága és megigéző öröksége Erdélynek. Önállósága miatt nyílt lehetősége magvas összegzésre – a *semper reformari debet* jegyében –, s a református gyülekezeti és szertartási éneklés legbecsesebb emlékei az *ErÁ* számára mégis elenyésztek.^[2] (*ErÁ* rövidítéssel említem, teljes címét, az *Ágenda* és *IrT* rövidítésekhez vö. alább a 3. és 4. sz. jegyzeteket.) Idézem az *ErÁ* éneklésre, zenére vonatkozó intézkedéseit. Nagyrészt egyeznek az *IrT* szövegével.^[3] A kevés (elvinek szánt) megállapítást és a szétszórt utalásokat néhány csomópont köré rendezem.

Csak zsoltárok?

„A mi énekeink törzsét a zsoltárok képezik. Vannak református egyházak, ahol most is csak ezeket éneklik a gyülekezeti istentiszteleten, mint ahogyan kezdetben a mi egyházunk is csak ezekre szorítkozott.”^[4]

Így volt-e? – Soha nem volt oly idő, mikor csak zsoltárokat énekelt a magyar református egyház. Kezdetben a szertartásos énekkar (diákkórus), kántor, lelkész, és a gyülekezet éneklése több műfajú volt. Zsoltárok? Genfi zsoltárok. Az *ErÁ* így érti, ez volt akkor még a köztudatban. Ezek a zsoltárok reformáció után másfélszáz esztendővel terjedtek el Szenci Molnár Albert, a hazai evangélikusok és a puritánok érdeméért. Református énekeskönyv mellé *először* 1652-ben nyomtatták, külön címlappal, a genfi zsoltárkönyvet Lőcsén.^[5] Uralomra jutottak a 17. század vége előtt, de szóltak tovább a hagyományos parafrázisok, ünnepi énekek (pl. a magyar *Te Deum laudamus*). Rangos eklézsiák diákkara graduált énekelte szerény keretek között a 18. század közepéig, helyente 1800 után is, legalább a kántor. Azonban a recitálva elimádkozott zsoltárokat a 18. század közepétől harmóniás zsoltár helyettesítette (ennek népi változata megérte korunkat Szászcsáváson és környékén.^[6]) Formát öltött egy újabb keletű szertartási rend és felfogás a 19. század végére, s hozzákeveredett a harmóniás zsoltárhoz az újszülött hangszerkíséretes szóló-ének, kántorok és dalárdák *szereplése*, nem igazán istentiszteleti karéneke.

A 19. században gyülekezeteink a genfi zsoltárok nagyobb részét állandóan énekeltek. Otthon is, munka közben is. Az istentiszteleti rend egységesítésekor, az *ErÁ* megszületése idején, ez nem volt már általános. A református egyház azóta temeti az éneklést, főként a genfi zsoltárok éneklését. Ma már zsoltáros reformátusság nincs. A „találkozó” énekeskönyv (*Té’96*)^[7] kijelenti Szenci Molnárról 1996-ban a 100. zsoltár után, hogy „az elmúlt századok alatt versei nemcsak a reformátusság, de az egész magyarság féltve őrzött kincsévé lettek”,^[8] és a meghagyott zsoltárverseket tovább ritkítja. Megteheti, manapság ennyi strófa sem kell. Hajdan a kisiskolások tudták a zsoltárokat, s már akkor is csak alig hatvan-hetven zsoltárt énekelte a legtöbb gyülekezet, azt sem végig, egy-két versével eleget tett a zsoltározásnak, és erre az *ErÁ* ajánlásai is mintát adnak.^[9]

Szélsőségesek valóban csak rímes-strófikus zsoltárt énekeltek (például a holland szigorú reformátusok a 20. század elejéig.^[10]) Az *ErÁ* nem rosszallja az ébredési hullám evangélizációs kampányában átültetett vallási líra termékeit, nem foglalkoztatja a sekélyes és individualista kegyesség sajátos zsargonja. A gyülekezeti

énekítés aranykorát olyannak mondja, amilyen soha nem volt. Nem jó teológiai norma e nézet, kár, hogy jellemzi a magyar református teológiát ez a történetietlenül eszményítő látás.

Solo – nem solo?

Ellentmondásos a dalárdák (férfikarok) megítélése. A múlt század derekától bukkantak föl református istentiszteleten. Naturalista (tanulatlan) és tanult (művészi, régebben mesterséges) énekítés problematikája is rejlik megítélésükben, s a tanítóképzők kötelező meg-szervezésével kialakult kántortípus és repertoire recepciója. Az *ErÁ* szerint karének nem való református istentiszteletre. Mégis van. Meghatározott (quasi liturgikus) helyen. A bevezető szerint ilyen nem történhetik – majd utasítás taglalja, hogyan történhetik. „*Önálló zenei számok vagy karénekek, amelyek még nagyobb passzivitásra kényszerítik a gyülekezetet, nemcsak feleslegesek, de károsak is, mert a mi istentiszteletünk nem törekedhetik esztétikai hatásokra.*”^[11] Bűvös szám semlegesíti a tilalmat. Homília és szimbolikus szertartások 7. pontja a szólóének vagy karének rögzített helye. A vasárnap délelőtti istentisztelettől a lelkészek szenteléséig, ismételten ezt találjuk: „*Ének, vagy megfelelő művészi solo vagy karének.*”^[12] Ezt erősíti a lelkészeknek címzett utasítás. „*A közéneket alkalomadtán művészi solóének, egyházi zeneszám vagy karének helyettesítheti. A lelképásztor ezt is bejelenti a gyülekezetnek. Szigorúan ragaszkodni kell ahhoz, hogy a gyülekezeti éneket az istentiszteletnek kizárólag csak ezen a pontján lehet fölcserélni solóénekekkel, zeneszámmal vagy karénekekkel, s akkor is a legkomolyabban ellen kell őrizni azt, hogy az ilyen szolgálát a templomhoz és istentisztelethez, valamint az alkalomhoz és igehirdetéshez találó legyen. Az ilyen számot a lelképásztor is ülve hallgathatja.*”^[13]

Nos, miként fogatosítja eme ellenőrzést az „eszményi” református lelkész? Helyes vélemény jártasságon, értésen alapul. Nem ítélné jól a lelkész (kezdő segédlelkész, öt éve nyugdíjas esperes), ha botfűlű, billentyűt s hangjegyet sem ismer, vokális és instrumentális műformákban járatlan, énekkar, zenei élmény számára tabu. Nem igazít el az *ErÁ* (más kézikönyvekben sincs leírás e református praxisról), melyek a *kritériumok*, mikor és miért illik templomi előadásra a kiválasztott mű, miért és mikor nem illik. Miért illőbb *egyházi zeneszám* egy Ricciare az *Il Transilvano* kötetéből, mint Sweelinck zsoltár-variációi? Reálisan arra számíthatott az *ErÁ*, nem reformáció korabeli zsoltárvariációkra és liturgikus polifóniára, hogy az istentiszteleten érzélgős énekecskék hangozhatnak, *templomi dal* (énekeskönyvön kívüli *Kirchenlied*) gyanánt, teátrálisak, vagy éppen operett-betétek. A *musica sacra* világától idegen lelkész a vallásos giccs ellen felvértezetlen – ezzel az elméletíró Gönczy Lajos nem számolt. Az énekeskönyvet alaposan ismerő, szívesen, és jól éneklő lelkészt is riasztja a zenei járatlanságból következő gátlás. Károsnak mondhatja (gyülekezeti és hitvallási sejtelmekre hivatkozva), és megtilthatja mindazt, amivel nem tud mit kezdeni. Engedélyezheti, pártolhatja mindazt, ami szertartásba nem való, zeneileg alsóbbrendű, költészeti, vallási s teológiai mivoltában csenevész, ám dívik, szívre ható, járványosan elterjedt az egyházpótló missziós csoportok által, és „szereti a nép”. Nem kell fölcserélni a gyülekezeti éneket „művészi zeneszámmal”, énekelhet a gyülekezet annyit, mint máskor, vagy együtt is az énekkarral. Templomba való, istentiszteleti kötöttségben termelt s szertartásba illő zenélés is van – erről az *ErÁ* nem tud. Sok 7. pontot eldöntő lelkész sem. Helytálló és jogos követelmények mellé teljesen hibás állítások és téves érvek így keverednek.

Eme bizonytalankodás s értetlenség megnyilvánul a *művésziesség* emlegetésében, s a hamisítatlan *egyházi művészet elutasításában*. Nem csupán művészinak titulált énekítés, hanem még szólóének is van tehát a liturgiás könyv megengedő utasításaiban. Ez a halmozott ellentmondások egyik csúcspontja. A magyar református teológiai önkritika tudatszintje ezen kontradikcióval szemben teljesen immunis maradt.

Zene, passzivitás, esztétika

„A zene a mi liturgiánkban csak segítő eszköz. Önálló helye nincs. A prelúdiók és utójátékok még ha – ami nagyon ritka eset – különben művészi értékűek is, rontják az istentisztelet nyugodt menetét. Tehát nincs rájuk szükség. A kijelölt ének dallamával vagy annak egy részével intonáljon a kántor, hogy a gyülekezet ráismerjen az éneklendő darabra és az ének elhangzása után pár akkorddal fejezze is be... Tegyük meg mindent, hogy minden gyülekezetünkben hatalmasan szárnyaljon az ének. Tanítsuk meg a gyülekezetet lehetőleg minden énekünkre és szoktassuk hozzá, hogy hozza magával minden istentiszteletre énekeskönyvét.”[14] Passzivitástól retteg az ErÁ, s noha az aktivitást nem a tilalom növeli – tilt.[15] Az éneklésre nevelést minősíti e kijelentéssel: „A mi istentiszteletünk nem törekedhetik esztétikai hatásokra”. [16]

Ravasz László, a *theologia aisthetica* egyetlen képviselője és értő művelője az *Ágenda* bevezetőjének záró mondatában kívánatos és némiképpen el is ért eredményről szól: sikerült az egyházban az esztétikum szempontjából is előbbre lépni. „Nem tudta ez a könyv megoldani mindazon kérdéseket, amelyek liturgiánkkal kapcsolatban előttünk állanak, de hiszem, hogy óriási lépéssel viszi közelebb a magyar református egyház liturgiáját az egység, tisztaság, vallásos mélység, konfesszionális igazság és művészi szépség eszménye felé.”[17] Nem esztétikus megoldás a jó templomi rend? Akkor hitvalló a református gyülekezet éneklése, ha csúnya? Az ErÁ sem ezt vallja. Akkor miért csupán a tanult éneklés, vagy kvalitásos és hozzáértő muzsikálás lehet kárára az istentiszteletnek? Valós elemzés, valódi érvek és okok elkerülése (nem-ismerése) révén jutott el Bilkei Pap István annak kimondásához, hogy a gyülekezet éneke csúnya, de szép.[18] Liturgiacsinálóink alig forgatták Maróthit, nem értelmezték célját; az Öreg graduál szép vékony szóval éneklésről[19] írott leveleit is mellőzték. Ha ismerik, úgy, hogy értik is, nem esett volna nehezére belátniuk, hogy vajon törekedhet-e esztétikus hatásokra a református imádkozó és éneklő vagy orgonáló? Lehet-e éneklésbeli szépséget elvárni istentiszteleten?

Passzivitásra kényszeríti a gyülekezetet a prédikatori-papi szerep aránytalansága. Elhasználatlan gyermeki alkalmazkodókészség és idegzet sem képes harminc-nyolcvan perces figyelésre. Megfeszített szellemi munkához nem szokott, heti munkában eltörődött felnőtt, koros gyülekezet képes-e többre? Helyénvaló Ravasz követelménye, hogy a prédikáció legfeljebb fél óra legyen. Utána aktív, kiadós éneklés következhet.

Nem így van. Passzív hallgatás következik. Imádsághallgatás. Ideális arányokat számítva az egyórás istentiszteletből a prédikáció fél óra, az imádkozás kétszer öt perc (ideálisan...), a lectio és textus felolvasása, köszöntés, hirdetés, énekszámok bemondása és az énekversek felolvasása újabb tíz perc.[20] Éneklésre is marad legfeljebb tíz perc. Az istentisztelet egyhatoda.

Az ideális református istentisztelet egyhatod részében nem passzív hallgató a gyülekezet. Az imádságok terjedelme (s nem bensősége) nőttön-nőtt. Gyülekezete képviselőjében mondja: a lelkész. Antireformátusnak tekintették a század elején, ha félhangosan mondták a Miatyánkot, vagy lelkészük után mormolták az úgynevezett gyülekezeti imádságot. (Többek között Mitrovics Gyula kifakadása szemlélteti ezt a 19. század végén, a Hitvallás beiktatása ellen is megszólalt a hazai szakirodalom és közvélekedés.) Egyháztörténet professzorom, Tóth Endre, vallási viszonyokról írott dolgozatai mögött további publikálatlan adatok sorakoztak.[21] Feledhetetlenül mesélt anomáliákról. Elmondott egy beiktatást, az esperes nem adta alább tizenkilenc perces imádságnál. Télidőben (fűtetlen templomban). Megpödrötte bajsát az ifjú Timóteus, huszonhárom perc múltával mondott áment imájára.

Nyúlik az ima, terjengős a prédikálás. Sok lelkésznek hirdetésre kell tíz perc. Aktív éneklésre mindezzel csökken az idő. Hosszú az istentisztelet (éppen nem a sok éneklés miatt)? – elmarad még két énekvers orvoslásul. Csak ideális istentiszteleten nem passzív tíz percnél tovább a református gyülekezet. Ünneplés (elnyújtott) alkalommal még kevesebb az ének.[22] Az istentisztelet tizedrészére, huszadrészére csökken az aktív részvétel. A legtöbb éneket soha nem éneklí végig a gyülekezet. Például a 278. énekünket. Nagy Károly püspök néhány évvel az *Ágenda* megjelenése előtt már óvott: „Vigyázzatok! – Kedves híveim, amely népnek ajkán elnémul az ének, az halálra van ítélve. Ahol az éneknek csak egy-két versét éneklí legtöbbször unottan a kántor, ott akármennyien legyenek a templomban, megkezdődött a haldoklás. Csak ahol lelkesen végigéneklí

az egész gyülekezet az egész éneket, s így a hívők lelkén végéigmegy a benne rejlő igének teljessége, csak ott éreztetni az ének a maga teljes erejét és áldását.”[23]

Orgonálás és esztétika

Nyugodt zavartalanság... E református liturgiai eszményt találjuk nyomtatásban. Ellentmondásokban itt sem szűkölködünk. Hozzá nem értő orgonálás ellen is van követelmény az *ErÁ* lapjain. Van intonálásra vonatkozó előírás is. Ez rangosabb a magyarországinál, amely megalkotta az elnyújtott éneklés idején az első sor egy szólamra való eljátszásával a zavartalanság normáját. Nem átalotta, hogy egyben minden más zeneibb megoldást tilalmazzon.

A nyugodt menetű istenes szóhőmpölygés református eszményét valóban zavarhatja a rangos egyházi zene fegyelme s a katharzisélmény. Esztétikai hatások mégis szükségesek, ez átüt a hangszer féltékeny begettőzésán: Az egyházi beszéd mesterségének normái közül az *ars rhetorica* nem hiányzik. Gonddal fogalmazott meg jól előadott prédikáció esztétikai igényességének sötét kontrasztja a szépséget mellőző éneklés és orgonálás. „Az orgonát, amelyet a mi egyházunk hosszú időn keresztül kizárt templomainkból, ne becsüljük túl sokra. De ha már használjuk, ne tőrjünk meg, hogy nyegegve vagy avatatlan kezek alatt szenvedőn megrontsa istentiszteletünk ünnepélyes hangulatát.”[24]

Avatott kezekről nem az *Ágenda* gondoskodhat. Orgonások nevelése, alkalmazása, nemes hangszerek építése, rendben tartása azonban nem várható egyházon kívülről. A felelős gondoskodás hiányzott, amikor az orgonaépítés járványát hiába rosszalta az egyházi vezetés (1800 táján), a reformáció állandó tisztázódási és szellemi újjáépülési igénye szóvirág volt, az intézményes egyház megalkudott. Azóta sem gondoskodott arról, hogy illően jártas kántorok üljenek az orgonapadon, és őket mintegy liturgusi tisztségre emelje, s ne úgy kezelje a kiemelkedő tehetségeket, mint a nyomdász Tótfalusi Kis Miklóst. Erdélyben a lévitaság bevett volt (a kántortanító által végzett könyörgéses temetés még a huszadik század első felében is előfordult Magyarországon); de a kimondatlan református hierarchia érvényben maradt, az egyetemes papság az alkalmi fakultáción túlmutató esetekben sem jutott érvényre. Csak a lelkész számított liturgusnak (de ezt a funkcióját sem tudatosította, végül már nem is tudott róla). Nem becsülte „túlsokra” az egyház az orgonát és az orgonást. Túrta a kántortanítók méltatlan sorsát, a méltatlan orgonálást, meg a gyülekezet egyházzenei nevelésének teljes elhanyagolását, a hozzáértetlenséget, az éneklés általános alábecsülését, az alanyi és tárgyi feltételek hiányát. *Ágendánk* alkotói nem láttak ebben gondot és felelősséget.

A gyülekezet éneklésének vezetésére az énekkar jobb a hangszernél, de az énekkar elismerése is hiányzik. Még nagyobb hozzáértést kíván a karvezetés és nevelés a kántortól. A jó éneklést valóban kíséri az orgona, nem helyettesíti, nem rendszabályozza és nem elfedezi gyarlóságait. De hol van itt a jól éneklő gyülekezet...

Az éneklés dicsérete

Nem hiányzik imádság és ének eltéphetetlen összefüggésének értése, kimondása. Nagy gyakorlattal posztjukba emelkedett atyáinktól azért olvasnunk mégis ellentmondásoktól hemzseggő megállapításokat, mert ezt belátván, az éneklés műveléséért tenniük kellett volna, hisz csak ők tehettek valamit. Jobban és többet kellett volna énekelteniük a gyülekezetet. Magától nem terem jó kántor, orgonás, énektanító, éneklő. Nem elég kimondatni a zsinattal, hogy mi mindent nem tehet meg a kántor. Az *ErÁ* az éneklés hanyatlásának veszélyét már érzékeli, csak a következmény kimondását nem véli saját ügyének, ezt már nem érzékeli. Vélhette úgy az egyházi vezetés, hogy elég követelnie a tanítóktól a kántori oklevél megszerzését.

Ezek után már az az ünneprontás sem feltűnő, hogy nem diktálja, de *felolvassa* az éneket a lelkész – szertartásosan. Orgona és orgonálás nem pótolhatja, magamagában nem is reformálja meg a vallásos buzgóságot, nem jobbítja az éneklést sem. A rossz orgonálás, a rossz kántor ellenben biztosan elrontja. Az orgona lehet fényűzés, mint a torony, toronyóra, vagy cifra szószerk és drága burkolat. Jó kántorokról, jó liturgusokról, istentisztelethez illő prédikálásról és éneklésről való gondokat nem hagyhatunk mégsem egyházon kívüli felelősökre és hatalmasságokra. Kell, hogy biztosítsa is az éneket, éneklést, éneklőket megillető helyet, feladatkört, képzést, státust, maga a liturgia. Akkor kapcsolódhat illően a teljes közösség a szárnyaló éneklésbe. Észrevétlen ellentmondások közepette nem történhetett másként, fokozatosan halkult el az éneklés az egyházban.

E veszélyt, számos bibliai lokussal megfűszerezve, a *Szentek hegedűje* (1762. Szőnyi Benjámin) énekebe foglalta. Az ébredési időket pedig, miként üstököst a csóvája, énekbeli újdonságok követték, járványszerűen elterjedt termékek, az *ErÁ* hivatkozik rájuk. „Az ének, amint már említettük,^[25] az istentisztelet emberi, imádságos oldalához tartozik. A gyülekezet aktív részvétele általa nyer hatalmas, áldott kifejezést, mert az éneklés az a mód, amely által mindenki, az egész gyülekezet harmonikusan részt vehet Isten dicsőítésében, a hálaadásban, a könyörgésben vagy a bűnvallásban, amelyek mind-mind kifejezést nyernek énekeinkben. A mi egyházunk mindig különös becsben tartotta a gyülekezeti éneket. A tapasztalat azt mutatja, hogy ahol elhallgat az ének a gyülekezet ajkán, ott megüresedtek a lelkek is. És a hívő szívek új lángra lobbanásával együtt harsan fel az egetkereső ének.”

Vallásos líra és érzelem

Az 1800-as évek elején nem látta az egyoldalú *csinosodás* (= művelődés, társadalmi emelkedés, később: fejlődés) hátrányait a református egyház. A vallásost és hitvallást a korabeli költészet haladása jegyében kritizálta, átírta. Az éneket vallásos *irodalomként* szemlélte. Az irodalmi esztétikát nem tartotta bajnak, csak a zene esetleges esztétikai vonatkozásaitól félt.

A zsoltárokban a liturgikus formálás érvényesül. Romantikus eszmények mást követelnek; és észrevétlenül ezt teszik magukévá az agendaírók. Ennek veszélyét nem gyanítják. Az elv maga lehet helyes, ám a belmisszióban gyakran a kampányoló, művészkedő és kevésbé biblikus, belterjes vallásosságot eszményítő énekanyag kell – amint ez a 19. század végére kiderült. Történelmi egyházakról leszakadó, s egyházpótlék jellegű csoportokban, mozgalmaknak csak ez kell; ez pedig visszahat a sorvadó történelmi egyházakra, az elhanyagolt éneklés miatt igen erőteljesen. „Ma ezekhez [ti. a zsoltárokhoz] a vallásos líra termékeiből még egy nagy sereg ének járul. És joggal foglal helyet énekeskönyvünkben minden olyan vallásos ének, amely konfesszionális szempontokból megállja a helyét. Az énekeskönyvet nem szabad lezártnak, érinthetetlennek tekinteni, mert a mi énekeskönyvünk ma is szegény. A nagyszámú, általánosságban mozgó énekek mellett aránylag kevés van olyan, amely konkrét érzéseket és gondolatokat fejez ki.”^[26]

Harmóniával?

A konfirmáció szertartása többszólamú éneklés elvárásával hökkenti meg a szertartási könyvet használó lelkészt. Konfirmáló gyermekektől várja ezt az *ErÁ*? – Természetes lehetne, ha nem mondta volna ki kötelezőleg a főntebbieket, és ha természetes volna általában is, hogy a konfirmálásra érettek karéneklésben iskoláztak, meg hogy lelkészüik is jártas a kamaraéneklésben.^[27] Olvassuk csak, miként hívja erre a lelképásztor az ifjakat: „*Most pedig emeljétek fel a ti szíveteket buzgó éneklésben, kérve az Istent, hogy tartson meg titeket mindvégig az igaz hitben és az Ő áldott Igéjét tegye fogamatossá és gyümölcsözővé a Ti lelketekben.*” Majd a konfirmáltak eléneklék a 150. ének 1-2. versét.^[28] „*Ezt az éneket, ha csak lehet,*

harmóniával, a lelkipásztor vezetése mellett, de mindenesetre orgonakiséret nélkül éneklük a konfirmáltak. Az éneklés végén így szól lelkipásztor: Az Úr hallgassa meg szívetek buzgó óhaját, és fogadja kedvesen ajkatok rebegését.”[29]

Ért a szertartást vezető református lelkész a harmóniás énekléshez. Másként vajon miként kerülhető el az éktelenség? Hogyan énekelhetnének az ifjak több szólamra lelkészük vezetésével, ha az máskor soha nem énekel több szólamra? Sem ékesen? Legyünk jóhiszeműek, vélhetően a teológus író jól tudta, mit beszél, mit fogadott el egyháza, és ő mit adott nyomdába.[30] Mutáló ifjak, akik csak az orgona tutorságával fedezve tudnak valahogy valamit énekelni, midőn orgonakiséret nélkül, több szólamra kell énekelniük, vesszőfutásra ítéltettek.

Istentiszteleti éneklés és lelkész

Antiliturgikus norma van beleiktatva az istentiszteleti rendbe, amely azóta szentírássá vált sok gyülekezetben. „A lelkipásztor a megnevezett éneknek legalább az első versét, de esetleg az egész szövegét is fölolvashatja, hogy a benne kifejezett vallásos gondolat a gyülekezet előtt megvilágosodjék, újból megemlítvén az ének számát, hogy azt mindenki kikereshesse. A felolvasás végeztével az énekvezér az orgonán minden előjáték nélkül egyszerűen eljuttassa az ének dallamát. Ez képezi az egyetlen előjátékot s célja az, hogy a gyülekezet a dallamra ráismerhessen. Ezután szintén minden előjáték nélkül kezdődik az éneklés. A sorok és szakaszok között a szükséges rövid szünet van. Minden közjáték mellőzendő s az éneklés utójáték nélkül végződik. Az énekvezérnek arra kell törekednie, hogy a gyülekezet az éneket minden sietség vagy elnyújtás nélkül, az énekeskönyvben előírt tempóban énekelje.” Ugyanígy tesz a főénekkal.[31] ám „főéneklés lehetőleg egész éneket kell végigénekelni”. Az istentisztelet végén aztán „a lelkipásztor a már leírt módon kijelöli és részben, vagy egészen fölolvassa a záróéneket”. [32] Ugyanez érvényes sákramentomos istentiszteleten, így keresztelekor: „A gyülekezet leülvén, a lelkipásztor kijelöli az éneket, melyet a már ismertetett módon és szabály szerint kell énekelni.”[33]

Házasságkötéskor pedig „a végbement gyülekezeti éneklés vagy orgonajáték után, vagy esetleg ezek nélkül is” – kezdődik a házasságkötés megáldásának szertartása.[34] Végül aztán a „lakodalmas nép éneklés vagy orgonajáték közben, esetleg anélkül, kivonul a templomból”. [35] Érvényes ez a temetési szertartásra is, amikor „egészen kivételes esetekben az énekek elmaradnak”. [36] Kórházi temetésnél is. Fohász után *lehetőleg* ének következik.[37] Kevés változtatással, funkcionális különbség nélkül minden jelképes istentisztelet ugyanúgy zajlik, éneklésben sincs műfaji vagy egyéb megkülönböztetés, kivéve a rögeszmésen ismételt alkalmiságot (üdv történeti események, az egyházi év alkalmi helyett). Valamelyest díszesebbek a szentelő jellegű ceremóniák. Püspökszentelésen „az esperesek eléneklük a 132. dicséret 1. versét”. [38] A felszentelt lelkészek pedig a kézfogás után „együtt éneklük a 151. ének 2. versét”. [39] Egyebekben az egyformaság általános. Minden összefüggésben, alkalmi éneket kívánnak, ezért itt is ez következik a szertartás végén: „Záróéneke (Leülve.) Pld.: 158. ének 4-5. verse.” [40]

Ebben sem, mint ahogyan semmiben nem látták meg az ellenmondást; elfogadták reformátusnak, hogy a kántorok nem voltak képesek megfelelő előjátékokra az ének előtt, aztán mégis orgonajátékot vártak tőlük házasságkötést megáldó istentiszteleten. Helyes ugyan több kíváncsi, például az éneklést szét daraboló sorközjátékok elhagyatása.[41] Az előírást számon kérhették az esztétikaellenes lelkészek, illetve eme hivatkozási alappal mellőzhették az énekléssel és szertartással kapcsolatos valamennyi jobbra és szebbre törekvést.

Milyen például az énekeknek az énekeskönyvben *előírt* tempója, amelyre itt utalás van? A 4/4-es sablon-ütemekbe foglalt ének dallamok fölött (a korabeli énekeskönyvben) tempójelzés (vagy mm), s kántornak szánt *előírás nincs*. A függelék vallásos összejövetelekre, vasárnapi iskolába szánt énekei fölött

találunk néhány tempójelzést.[42] E vitatható megjelölésekkel elhárították a nyújtott éneklés vádját, illetve siettetésnek (nem egyházasnak) minősíthették az ének természetes tempóját; vagy a régi énekek mozgalmas előadását. Énekeinktől azóta is sokan várnák, miként az *ErÁ*, a minél konkrétabb és alkalmibb jelleget. Ez az irreális váradalom a mindenkori énekügy pestise. Hozzájárul, mint ennek az első egységesen elfogadott, de végül mégis két (magyarországi és erdélyi) változatban létező ágendáskönyvnek a példája is mutatja, hogy minden évtizedekig intéződött, végül nem tisztázódott mégsem, felemás, mindjárt megjelenésekor elavult, hibás beidegzéseket szentesít, történetileg és teológiaiilag nem eléggé gyökeres, sem előre mutatni nem tud, ha végül egy ágendáskönyv vagy énekeskönyv megszületik.

Többszörösen ellentmondó elméleti és gyakorlati állásfoglalást tartalmaz tehát e tipikus református lelkészi kézikönyv. Miként maradhattak mindezen ellentmondások rejtve a megalkotók előtt?[43]

A *Té'96* előkészületei során normatívként említődött az *ErÁ* – többi liturgikus segédeszközünkkel együtt.[44] Sajnos, minden jó szándéka ellenére jócskán hozzájárult a maga korában a magyar református gyülekezeti éneklés hanyatlásához az *ErÁ*. Az éneklés jelenbeli sorvadása sem független attól, hogy mindezek felismerésére és helyesbítésére a magyar református szakirodalom nem volt képes azóta sem. A közegyház sem volt képes orvoslásra, legalább a kérdés érdeme szerinti feltárására. Az 1985-ös magyarországi *Ágenda* az éneklés ügyében semmit nem lépett tovább.[45] Az egyházat egészében, és a tudományos teológiai irodalmat egyaránt terheli a felelősség mindezen ellentmondások elhallgatásában való részességért.

Jegyzetek

* Jelen tanulmány a *Régi magyar szövegek nyelvi és művelődéstörténeti magyarázata, kiadása* c. program (Otká T 029146) támogatásával készült. (Nyelvi és művelődéstörténeti adattár. 9.)

[1] Ifj. Fekete Károly tanulmánya kiterjedt vizsgálódás után méltatta Makkai Sándor e nembeli szerepét: *Magyar Egyházzene*, 1995/1996. 147-154. p. Ez egyben doktori értekezésének egyik fejezete is: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Debrecen, 1997. (Dissertationes theologicae. 3.) A strassburgi és az erdélyi istentiszteleti rend hasonlósága, amelyre az *ErÁ* is utal, látszat. Mert nálunk differenciálatlan, mikor és mit énekel a gyülekezet; szó sincs a Tízparancsolat énekléséről. A kálvini norma több zsolttár s kanticum végig eléneklése, nem pedig egy vagy két énekvers éneklése.

[2] A református énekeskönyvek kolozsvári (erdélyi) vonala másról tanúskodik, mint ami az *ErÁ* lapjain feltárul. 1556-ban a Hofgreff, s a Heltai kancionále *sem volt gyülekezeti énekeskönyv*, csak előfutára a gyülekezeti énekeskönyveknek. A liturgikus használat is eltért a 20. századtól. 1566-ban Váradon a debreceni énekeskönyv (1560/1561, 1562) változatát átrendezve adták ki. Az 1560-as énekes-könyvnek is volt énekkari szerkönyv-függeléke. A 17. században Verezegyházi Szentyel Mihály puritán ihletésű, s Tótfalusi Kis Miklós zoltárkiadásai jó utat mutattak. 1744-től dallammal, 1778-ban (Debrecennel egyidőben), majd az eltűnt korabeli nézetek dokumentumaként az 1837. évi újraserkesztett kolozsvári kiadás mutatja azt az utat, amely elvezetett a Baltazár-féle énekeskönyv (1921) Erdélyben mindmáig őrzött változatához. Ezt az új (egységes) ágendával egyidejűleg fogadta el az ottani teológus és gyülekezeti öntudat. – Lácza Szabó József és kortársai, leginkább Backamadarasi Kiss Gergely ágendája foglalkozik a gyülekezeti énekléssel. Akkorra a reformáció korának szertartási éneklése megkopott. Homályos volt mindez Makkai Sándor nemzedékének, a zsinati atyák saját megszokásukat emelték elméleti rangra. Innen erednek az egyszerűsítések, amelyek történetienek, és amelyeket őseredeti reformátusnak véltek.

[3] *Ágenda. A Magyar Református Egyház liturgiás könyve*. Bp., 1927. (Református egyházi könyvtár); Ravasz László (összeállította): *Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház számára. Megállapította az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával*. Bp., 1930. (Református egyházi könyvtár.)

[4] Makkai Sándor (szerk.): *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*. Cluj-Kolozsvár 1929. (Erdélyi református egyházi könyvtár. X.) 19. lap. A továbbiakban: *ErÁ* + lapszám rövidítéssel utalok a kötetre. A kötetet írták és

összeállították: Gönczy Lajos, Imre Lajos, Makkai Sándor, Vásárhelyi János.

[5] Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. I. köt. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., 1879. 858-859. p. – Az első hazai kiadás: Lőcse, 1635. = RMNy 1628. Régi Magyarországi Nyomtatványok. II. köt. 1601-1635. Bp., 1983. Ez önmagában jelent meg, nem a gyülekezeti énekeskönyvhöz kötve, csak a zsoltárverseket tartalmazta, dallamok nélkül.

[6] Szabó Csaba: *A szászcsávási hagyományos harmónia*. In: Zenetudományi írások. Bukarest, 1977. 109-123. p.; Uő: *Erdélyi magyar harmóniás énekek a XVIII. századból*. I–III. kötet. Szombathely, 1996. (Kézirat, később CD alakjában jelent meg.) A konfirmáló ifjak harmóniás énekléséhez ld. még 30. sz. jegyz.

[7] *Magyar református énekeskönyv*. Bp., 1996. (2. kiad.: Bp., 1997.; 3. kiad.: Kolozsvár, 1999.; 4. kiad.: Bp., 2000.) – A III. világtalálkozóra készült, ezért nevezem „találkozó”-nak. Ld. részletes elemzését: *Zsoltár*, 1996. 4. sz.

[8] 178. p., a kötet címét ld. az előző jegyzetben.

[9] Konrád György egykori cikkének legfontosabb részeit idéztem: *Zsoltár*, 1995. Vö. még: *Egy vers elég?* In: *Lelkészegyesület*, 1996. A múlt század közepéig a költészettani osztály tanulóinak valamennyi zsoltárt tudniuk kellett. A tanítók díjlevelében hajdan külön fizetség járt azoknak, akik jó énekesse nevelték a növendékeiket.

[10] Az anglikánok soká elzárkóztak a sok közkedvelt *anthem* éneklésétől, csak 1800 után fogadták be. Ők nem genfi zsoltárt énekeltek, mindmáig őrzik saját gregorián hagyományaikat.

[11] *ErÁ* 19. p. (Gönczy Lajos bevezetése: *Az istentisztelet alkotó részei*. 3. pont. Az ének.)

[12] *ErÁ* 27. p.; ugyanígy az alkalmi, szimbolikus istentiszteletek 7. pontjaként (87. p.); s a lelkészszentelés 7. pontjaként. (127. p.)

[13] *ErÁ* 31. p. A „Rendes (homíliás) istentiszteletek, A) Vasárnapi és ünnepnap i istentisztelet” leírása.

[14] *ErÁ* 19-20. p. (Gönczy Lajos bevezetése: *Az istentisztelet alkotó részei*. 3. pont. Az ének.)

[15] Gyülekezetszerűség miatt nem fér össze a mi felfogásunkkal a karének. Ld. pl. Benedek Sándor: *A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja*. Órisziget, 1971. 94. p. „Így az éneklés sem lehet szóló vagy énekkari éneklés, hanem csakis gyülekezeti, kizárólag csak közös éneklés lehet [...] A református istentisztelet gyülekezetszerűségének ez is egyik követelménye, amit figyelmen kívül hagynunk büntetlenül nem szabad.” A református teológusok nem gondoltak pl. a baptistákra, akiknek közismert zenei praxisa javára van a gyülekezeti elvnek, és éneklésük messze meghaladja a reformátusoknál elérhető szintet. Teológiára felvételiző diákoktól olyan énektudás az elvárás, amelyet reformátusoknál a legjobb kápláni vizsgásoktól sem remélhetünk.

[16] *ErÁ* 20. p. (Gönczy Lajos bevezetése: *Az istentisztelet alkotó részei*. 3. pont. Az ének.)

[17] *Ágenda*, 5. p., Ravasz László előszó gyanánt írott történeti áttekintésének lezáró mondata, az elméleti (I.) rész élén.

[18] Idézi: Árokháty Béla: *A református gyülekezeti éneklés*. Bp., 1940.

[19] Finomat jelent a vékony a régebbi magyar szójárásban és az említett helyen, a lassú éneklés Huszár Gálnál a stílusos énekbeszédet jelenti.

[20] Ld. a Ravasz-féle *Ágenda* utasításait.

[21] Ld. különösen az egyházlátogatásról és a századvégi állapotokról írott tanulmányait, amelyekhez szóbeli (később sem publikált) kiegészítéseit fűzte.

[22] Háromórásra elnyúlt istentiszteleten összesen három énekvers eléneklése magától értetődő. Ld. *Lelkészegyesület*, 1996. Több százkilencven, kétszázöt perces alkalmat megéltem, ahol a gyülekezeti éneklés nem érte el a nyolc percet. A vontatott tempó nem kedvez másnak, amint az *ErÁ* és a *Irt*, továbbá az *Ágenda* által példaként megnevezett 1-2. vers szemlélteti.

[23] Cluj-Kolozsvár, 1923. szeptember 23. *Református egyházi énekeskönyv az Erdélyi Református Egyházkerület használatára*. Kizárólagosan kötelező használatra megállapított kiadás. v. p.)

[24] *ErÁ* 20. p. 3. pont. Gönczy Lajos említett értekezésének zárómondata. A magyar református prelúdiumok átfogó elemzése sem történt meg eddig. Ld. Előszó. In: Gárdonyi Zoltán – Gárdonyi Zsolt: Bp., 1997. Hozzáértetlen kántortól nem lehetett mást várni, mint művésziellen és liturgiától idegen orgonálást, tehát jobb produkcióját törvényesen korlátozni. (Megjegyzésként felmerül bennünk a kérdés, hogy miért csak ilyen kántora lehet református templomnak.)

[25] Az imádság formái közül „A harmadik a közös ének.” 18. p.

[26] *ErÁ* 19. p. (Gönczy Lajos bevezetése: *Az istentisztelet alkotó részei*. 3. pont. Az ének.) – Itt nem foglalkozom a század eleji vallásos líra termékeivel és az énekeskönyvi törekvések kapcsolatával, illetve a századunkbeli vallásos modorral.

[27] Megszólítás: „*Isten dicsőítésére énekeljük most már a következő alkalmi éneket: 145. vagy. 149. ének.*” *ErÁ* 88. p. III. Alkalmi (szimbolikus) istentiszteletek. 1. Konfirmáció. 12. pont. [Buzdulj mély hálára lelkünk ... *Dallama: Örvendezzen már e világ [Úrvacsoraosztás után délután]*; Öröms- s hála-énekléssel... *Dallama: Mindenható! leborulva. [Alkalmi énekek, Konfirmációi énekek között.]*

[28] *ErÁ* 92. p. A szertartás 18. pontja. [*Ifjak éneke hitvallástétel után. A 42. zsoltár dallamára. 1. Szent hitünkről vallást tettünk... 2. Sorsunk boldog, vagy mostoha...*]

[29] *ErÁ* 92. p. A szertartás 18. pontja. A lelkésznek szóló utasítás.

[30] A tovább élő népi többszólamúság (mint a szászcsávási) ihlette az értekezőt? (Vö. a 6. jegyzetet.) A református kollégiumok ünnepi alkalmain (latinul és magyarul) hagyomány volt a harmóniával elmondott, és a diákvezetők által erre az alkalomra szerzett kórusének.

[31] *ErÁ* 28. p. A homiliás istentisztelet 2. pontja. 30. 5. pont.

[32] *ErÁ* 35. p. 13. pont. – Egyetlen helyen sem nevez meg teljes éneket, mindig egy vagy két verset. Három verset javasol éneklésre: *A királyi család és az állam hivatalos ünnepein. Kötött liturgia* [=kötelező használatra elrendelt]. Főének: 237. 1-3. vers. Dicséretünk téged Isten. [=75. zsoltár, az egész hat strófa]. *ErÁ* 150. – Király koronázásakor a záróének, a 234. [=61. zsoltár] két versét kivételesen idézi (az 5-6. strófát), az 1948-as énekeskönyv ezt elhagyta, már a 18. században énekeltek hasonló ünnepen a harmóniás deákok. A *Té'96* e strófákat szintén elhagyta.

[33] *ErÁ* 61. p. 2. pont. ugyanígy a 65. lapon, a 10. pont; – ez a Makkai Sándor által átdolgozott holland agenda része.

[34] *ErÁ* 98. p. A szertartás lefolyásának leírásában.

[35] *ErÁ* 103. p. A 8. pont után.

[36] *ErÁ* 104. p. A temetési istentisztelet lefolyásának leírásában, 2-3. pont.

[37] *ErÁ* 110. p. Egyszerű temetés.

[38] *ErÁ* 150. p. 8. pont. [= *Jövel Szentlélek Úristen!*]

[39] *ErÁ* 130. p. [*Gyülekezet éneke hitvallástétel után. A Szívünk vígsággal ma bétölt dallamára. Kitől jön ránk minden áldás.*]

[40] *ErÁ* 131. p. 18. pont. [*Egyházi tisztségviselők választásakor [az Ím bėjöttünk dallamára] Küldj áldást az őrállókra... 4. Te királyi papságotat... 5. Áldd meg a te szent népedet...*]

[41] Az első nyomtatott református korálkönyv (1846) sorközjátékos; gyűjteményekben, így a kántoregylet (Hodossy Béla szerkesztette) korálkönyvében vannak előjátékok, az idézett liturgikus előírásokat mellőzve.

[42] *Lassan* (pl. 280. p.: Nagy vagy te, Isten), *Kissé lassan* (pl. 284. p.: Győzhetetlen én kőszáalom), *Mérsékeltlen* (pl. 266. p.: Feljebb emeljete, feljebb), *Kissé élénken* (pl. 263. p.: Egyetlen forrása minden kegynek), *Élénken* (pl. 257. p.: Az áldott orvos közeleg). – Az ilyen előírások a Victor János szerkesztette Hozsanna! Letéiteiben jelentek meg.

[43] Az egykorú vitákat nem szívlelte meg a *Té'96*-hoz függesztett egységes liturgia. Egyházzenei szempontjai, ha egyáltalán vannak, nem térnek el az itt körvonalazottaktól.

[44] A *Lelkészegetesület* lapjain erre korábban rámutattam. (Kitérőként meg szeretném jegyezni: Eredménytelenül.)

[45] Ld. *Református Egyház, 1996. Ágendakérdések*. Egyházzenei szempontból összegezte negatívumait Máté János. Ld.: *Magyar Egyházzene*, 1997. Vitaindító előadás a *Református Egyházzeneészek Munkaközösségének* 1996. évi közgyűlésén. Magam is foglalkoztam a Református Egyház Doktori Kollégiumának Himnologiai Szekcióján tartott előadásomban a '85-ös agenda énekléssel kapcsolatos negatívumaival. A Té'96-hoz nyomtatott liturgia számára az *ErÁ* normatív. – A '85-ös Ágendát előkészítő tanulmánykötet megvitatása nem történt meg. Bartha Tibor (szerk.): *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről*. Bp., 1977. (Kézirat. A VII. Budapesti Zsinat által tanulmányozásra ajánlott anyag.) Az énekléssel foglalkozik: 171-172., 198-199., 218-227., 300-307. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Miklós Péter: Balogh István politikai tevékenységének első évei (1944-1945)

Balogh István 1894. március 30-án született a Krassó-Szörény vármegyei Stájerlakon. Érettségi vizsgát 1912-ben Nagyszombatban tett, eredménye: „jól érettt”. Ezután a csanádi római katolikus egyházmegye temesvári szemináriumában tanult teológiát. Anyanyelve mellett jól beszélt a német nyelvet is. Glattfelder Gyula püspök szentelte pappá Temesvárott, 1918. június 16-án. 1925. október 29-én középiskolai hittanári oklevelet szerzett. 1929. december 21-én a Szegedi Ferenc József Tudományegyetemen bölcsészdoktori címet nyert „summa cum laude” minősítéssel. *Velencei diplomaták Magyarországról* című disszertációja – a kor szokásainak megfelelően – nyomtatásban is megjelent 1929-ben. 1931. szeptember 9-én és 10-én plébánosi vizsgát tett.^[1]

Néhány évig segédlelkészként és hitoktatóként szolgált, egy ideig az esztergomi főegyházmegye kötelékében. Lelkészi működésének igazi színhelye Szeged volt.^[2] A belvárosi plébánia segédlelkésze (1926-1933), majd Szeged-Alsóközpont (ma Mórahalom) plébánosa lett (1933-1946). Már kápláni éveiben bekapcsolódott a város társadalmi és politikai életébe. Lapot szerkesztett: előbb *Szegedi Katolikus Tudósítót* és a *Szegedi Hírlapot*, majd – áthelyezése után – a *Tanyai Újságot*. Alsóközponti lelkészként, 1936-tól a város törvényhatósági bizottságának tagja volt. Papi pályájának állomásai:

Beosztása	Helye	Idéje
Segédlelkész	Csák	1918. szeptember 1. – 1920. május 1.
Segédlelkész	Újszentanna	1920. május 1. – 1921. április 20.
Hitoktató	Budapest	1921. május 1. – 1925. szeptember 1.
Önálló hitoktató	Szeged	1925. szeptember 1. – 1926. augusztus 31.
Segédlelkész	Szeged-Belváros	1926. szeptember 1. – 1933. február 28.
Plébános	Szeged-Alsóközpont	1933. március 1. – 1946. március 1.
Helyettes plébános	Kemence	1951-1953
Helyettes plébános	Budapest, Thököly út	1953-1957
Nyugállományban	Budapest	1957-től

Balogh István 1944 és 1951 között aktív közéleti, politikai tevékenységet folytatott. 1950-től részt vett a papi békemozgalom szervezésében. 1951-ig az Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagjaként tevékenykedett. Ekkor egy borsönyi faluba, Kemencére internálták – más forrás szerint néhány évig ott végzett lelkészi szolgálatot.^[3] 1953-tól ismét a fővárosban élt. 1953 és 1962 között a Thököly úti volt domonkos templomban, majd 1962-től haláláig a Szent Mihály-templomban volt plébános. Több állami kitüntetésben részesült. 1968-ban címzetes apáti méltóságot nyert egyházától.^[4] 1976. július 20-án hunyt el Budapesten.

Lemondása a szeged-alsóközponti plébánosi állásról

1944 októberében, a háború utolsó szakaszában Szegedre bevonultak a szovjet csapatok. Novemberben Balogh páter bekapcsolódott a politikai életbe. Szegeden részt vállalt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakításában és a Független Kisgazdapárt újjászervezésében. Később a Dálnoki Miklós Béla vezette – debreceni székhelyű – Ideiglenes Nemzeti Kormányban a miniszterelnöki hivatal vezető államtitkári posztot nyerte el.

Politikai tevékenysége, illetve a Debrecenhez, majd Budapesthez kötött állami megbízása miatt nem tudta plébánosi teendőit ellátni. Ezért püspökétől szabadságot kért, aki távollétében Kováts Lajosra bízta a plébánia ellátását. Erről Kovátsot Hamvas Endre csanádi püspök 1944. december 27-én értesítette: „Január 1-i hatállyal felmentem Tisztelendőségedet jelenleg viselt hitoktatói állásából és kinevezem s. lelkésznek a II. kápláni állásra Szeged-Alsóközpontba, de úgy, hogy ugyanott a gyakran távollévő plébános mellett a vicarius coadiutor[5] tisztét is betölti a 475. canon értelmében. Hatásköre in spiritualibus[6] teljes plébánosi, egyházközségi és plébániai javadalmi ügyekben pedig annyi, amennyit a plébános rábíz. A lelképásztori munkabeosztást is Tisztelendőséged intézi káplántársára is kiterjedő hatállyal.”[7] A Kováts Lajost kinevező dokumentumot a főpap Balogh Istvánnak is megküldte, az alábbi szöveg kíséretében: „áthelyeztem Alsóközpontba s. lelkésznek Kováts Lajos hitoktatót. Ez utóbbi Tisztelendőséged mellett a vicarius adiutor tisztét is be fogja tölteni és ezért őt külön honorárium illeti meg, amint azt a neki szóló és másolatban itt mellékelte kinevezési okmányban megírtam. A vicarius adiutori tisztség addig tart, míg Tisztelendőséged vállalt politikai missziója a plébániától gyakran elszólítja.”[8]

Balogh páter a kinevezett helyettes plébános – adminisztrátor – ellátásáról, díjazásáról írt a püspöki hatóságnak. Úgy tervezte, hogy az édesanyjával érkező Kováts Lajos önálló háztartást vezetne, és még az ott szolgáló káplánt sem kellene ellátnia, hanem ellátás gyanánt havi 100 pengőt biztosítana neki. „Adminisztrátorunk díjazására nézve, különös figyelembe véve azt, hogy édesanyjával együtt jönne Alsóközpontba, méltóztassék megfontolás tárgyává tenni következő tiszteletteljes javaslatomat: Az Adminisztrátor úr saját háztartást vezetne, a segédlelkész urak ellátását 100.- pengő térítése mellett adná, én pedig kápláni jövedelmét havi 1000.- pengőre egészíteném ki. A kezdet nehézségein természetesen szeretetből is átsegíteném bizonyos naturáliák[9] átengedésével.”[10] A javaslatra Hamvas püspök december 29-én reagált. Kifejtette, az önálló adminisztrátori háztartás gondolata mögött az húzódik meg, hogy Balogh más településen akar berendezkedni, mégpedig hosszútávra. Ehhez azonban a lelkésznek szabadságot kell kérni. Szabadságot a püspök mindössze három-négy hónapra adhat, és az Apostoli Szentszék is legfőljebb egy évre. „December 27-én kelt levelében ajánlja, hogy az általam Tisztelendőséged mellé kinevezett vicarius adiutor külön háztartást vezessen, minek fedezetére a szükséges költséget Tisztelendőséged neki megtéríti. Ebből azt következtetem, hogy Tisztelendőséged saját háztartását feloszlatni, illetve a politikai állásának megfelelő székhelyre tartósan átvinni kívánja. Ez esetben azonban a plébániától való állandó távollétről van szó, melyhez én engedélyt nem adhatok hosszabb időre, mint három-négy hónapra, és amelyhez az Apostoli Szentszék is egy félévre, vagy legfőljebb fontos okból egy évre szokott engedélyt adni. Amennyiben tehát ily szándéka van Tisztelendőségednek, akkor szabadságot kérjen tőlem, és én azt a nekem az egyházjogban megadott keretek között megadom.”[11]

Balogh azonban – miközben az országos politikai élet egyik legmeghatározóbb és legaktívabb szereplője lett – nem törődött papi szolgálataival. Sem plébánosi teendőit nem látta el, sem püspökétől nem kért engedélyt a távolmaradásra. Ezt Hamvas Endre sérelmezte, de kompromisszumra hajló módon – bízva benne, hogy Balogh a katolikus egyház érdekeit is képviseli a kormányban – nem tette szóvá. Csak már az általa engedélyezhető szabadság letelte után értesítette a politikus plébánost. 1945. április 21-én írt levelében így fogalmazott: „Tisztelendőségedet 2901/944. sz. a. felhívtam, hogy szabadságot kérjen, ez azonban még nem történt meg. Mivel az általam engedélyezhető szabadságidő azóta már kitelt, megsürgetem az ügyet. Értesítem arról is, hogy a vicarius adiutor nincsen megelégedve helyzetével, A plébánián a háztartásbeliek úgy tekintik, mintha megtörténne egyén volt, a külön háztartás vezetése pedig számára nehéz, sőt szinte lehetetlen külön

konyha hiányában. Ezen az állapoton okvetlenül segíteni kell.”[12]

Kováts Lajos nem volt megelégedve helyzetével. Legjobban az zavarta, hogy sem a házvezetőnő, sem a káplán nem tekinti őt felettesének. Sőt, úgy bánnak vele, mintha csak megtúrt személy lenne. Édesanyjának csak hosszas unszolás után adtak külön szobát, és neki csak egy helyiség áll rendelkezésre. Ugyanakkor – jelentette a püspöki hivatalnak – Balogh páternek három szoba fön van tartva, amit senki sem használ, és a plébánián többen is laknak: a háztartási alkalmazottakon kívül a nyugdíjas sekrestyés és az egyik helyi rendőr – családostól. Így az állandó hangoskodás zavarja lelkeszi hivatal ügyintését. Kováts szerint a ház lakói mind Balogh István „bizalmi emberei” és az ő ellenségei.[13] Balogh páter a püspöknek írt válaszlevelében kifejtette, hogy az adminisztrátor alkalmazása neki csak kiadásokkal, többletterhekkkel jár, és csupán azért hajlandó belemenni ebbe a helyzetbe, mert morális kötelességének tekinti a híveiről való lelképásztori gondoskodást. Tétélesen cáfolta Kováts Lajos kifogásait, és védelmébe vette a ház lakóit is, akiket értékes és az egyháznak sok szolgálatot tevő embereknek állított be. „2901/1944. sz. alatt folyó hó 2-án kelt fölhívására tisztelettel kérem, hogy szabadságomat meghosszabbítani méltóztassék. Ami a vikárius adjutor helyzetét illeti, tudom, hogy nincs megelégedve, de ez kizárólag az ő betegségéből származó dispozió.[14] Jövedelmét április hóban 1500 P-re, május hónapra 2000 P-re egészítettem ki a magaméból. Tehát anyagilag véve tényleges ráfizetés a számomra a mai helyzet, melyet kizárólag erkölcsi okokból látszik szükségesnek fenntartani. Tudtommal külön háztartást vezet, miután a plébánia konyháját kizárólag ő használja. Az eddigi két lakószobán felül a harmadikat is felajánlottam, de azt szükségtelennek mondotta.”[15]

Hamvas püspök 1945. június 16-án írt Balogh szabadságolása ügyében Grósz József kalocsai érseknek, aki – kinevezett pápai nuncius hiányában és az esztergomi érseki szék betöltetlensége miatt – az Apostoli Szentszék magyarországi képviselője volt. „Dr. Balogh István szegedalsóközponti plébánosnak államtitkárrá történt kineveztetése alakalmával 1944. december 29-én három hónapi szabadságot adtam és felhívtam figyelmét, hogy ezen túlmenőleg csak az Apostoli Szentszék, jelenleg annak magyarországi képviselője, Nagyméltóságod adhat szabadságot.”[16] Grósz József 1945. június 25-én 1029/1945. számú rendeletével szabadságot engedélyezett Baloghnak 1945. december 31-i határidővel. Erről Hamvas Endre július 5-én értesítette az államtitkárt. „Tisztelendőségnek június 7-én kelt kérelmét felterjesztettem Grósz József kalocsai érsek úrhoz, mint aki az Apostoli Szentszék magyarországi megbízottja. Az ő meghatalmazása alapján december 31-ig terjedő szabadságot engedélyezek. Többre ő nekem felhatalmazást nem adhatott, mert a Apostoli Szentszék sem szokott beneficiátusoknak[17] egy évnél tovább terjedő szabadságot adni.”[18]

Ezt a páter július 12-én kelt levelében nyugtázta, egyben kifejezte köszönetét. Hamvas püspöknek címzett leveléből: „2901/1944. sz. folyó hó 5-én kelt leiratát köszönettel vettem. Tudomásul vettem azt is, hogy szabadságom ez év végéig, december 31-ig terjed. Nagy örömmel köszöntöm a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak azon szándékát, hogy mindkét segédlelkészi állást is betölteni méltóztatik. Híveim, kikkel kapcsolatam távollétem dacára is nagyon élénk, igényei állandóan nőnek és bizony azok kielégítése nagyon kívánatos.”[19] 1945 utolsó napján Balogh szabadsága lejárt. 1946. január 2-án a püspök levélben kérte, hogy vagy – amint azt a kánonjogi előírások megkövetelik – térjen vissza plébániájára, vagy mondjon le javadalmáról. Folyó ügyei elintézésére a főpap két hetet adott. Mivel Balogh nem jelzett vissza, Hamvas Endre február 13-án a következő döntést hozta: „a 2169. canon értelmében a szeged-alsóközponti plébániát ezennel megürültnek nyilvánítom.”[20]

Balogh István kész helyzetben találta magát. Mivel a kánonjog által előírt plébánosi kötelességeit – állandó távolléte és elfoglaltsága miatt – nem tudta ellátni, püspöke megfosztotta lelkeszi állásától és jövedelmétől.[21] Erre Balogh 1946. március 6-án reagált – mégpedig elég különösen: lemondott plébánosi állásáról, amit – a püspök föntebb idézett rendelete értelmében – már nem is birtokolt. Kifejezte, hogy a csanádi egyházmegyével – politikusként is – jó kapcsolatban akar maradni. „Kézhez vettem az értesítést, mely

szerint az érvényben lévő canonok értelmében szabadságom meg nem hosszabbítható és folytatólagos távollétem miatt a Szeged-alsóközponti plébánia megürültnek tekintendő. A canonok rendelkezéseit illő tisztelettel tudomásul veszem és híveim iránt érzett szeretetem miatt sajnálattal bár és kizárólag más, ugyancsak fontos szolgálati érdekből plébániámról ezennel lemondok. Őszintén kívánom, hogy az a bensőséges viszony, amelyben eddig a csanádi egyházmegyével voltam, s amely Istenben boldogult Gyula püspök[22] emléke miatt is elszakíthatatlan marad, s azt a magam részéről hűségesen ápolni fogom.”[23]

Politikai szerepvállalásának egyházi vonatkozásai (1945)

Balogh István 1945-ös politikai szereplése, pontosabban annak a csanádi egyházmegyéhez kapcsolódó eseményei is említést érdemelnek, bár kronológiailag megelőzik a plébánosi állásról való lemond(at)ását. Érdekes egy 1945. július 12-én írt levél, amelyben Balogh páter saját politikai életben elfoglalt helyét, illetve külső megítélését értékelt. A sorok reális helyzetértékelésről és pontos problémaérzékelésről tesznek tanúbizonyságot. Balogh pátert egyik politikai erő sem ítélte meg egyértelműen. Hol „szalonkommunistának”, hol meg „vörös papnak” gúnyolták. Ráadásul a – számos irányzatot magába fogadó – kispapárton belül sem volt stabil a helyzete, sokszor érték támadások. Erről így írt: „Az egyik oldalról reakciónak minősítenek, ugyanakkor a másik oldalon »szalonkommunistának« tisztelnek, meg »vörös papnak«. Nem mintha ez újdonság volna, mert így volt ez már az indulás pillanatában, decemberben is, sőt már novemberben. Csak azóta nemcsak a távlatok változtak, de az oldalak is. Ők azt mondják, én változtam, én az ellenkezőjét állítom és magamban azt hiszem, hogy most sem akarok mást, mint akkor: őszinte és minden terrortól mentes demokráciát és abban egyházamnak azt a helyet és szabadságot, mely minden körülmények között megilleti.”[24]

Az 1945. novemberi országgyűlési választásokon Balogh páter a győztes Független Kispapárt listáján indult – és jutott mandátumhoz. A főnálló törvények értelmében minden képviselőjelölt katolikus papnak engedélyt kellett kérnie az induláshoz attól a helyi ordináriustól, akinek egyházmegyéjéhez a választókerület tartozik. Balogh 1945. október 18-án a csanádi püspöktől, valamint Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsektől kért engedélyt. (Az előbbtől meg is kapta.) „Hivatkozással a fennálló rendelkezésekre kérem, hogy a képviselői mandátum vállalásához szükséges engedélyt megadni, illetőleg a Hercegprímás Úrtól is megszerezni szíveskedjék.”[25] Az 1945. november 4-én tartott nemzetgyűlési választásokon – az országos arányoknak megfelelően – a 10. választókerületben (Csongrád-Csanád megye) is a kispapárt szerezte meg a legtöbb szavazatot – és a legtöbb képviselői helyet. Mivel a listát – amelyről tizenkét képviselő jutott a parlamentbe – Balogh István vezette, mandátumhoz jutott. A választás másnapján Hamvas püspök 2221/1945. számmal levelet intézett hozzá az alábbi szöveggel: „Felterjesztetem kérését, hogy képviselőséget vállalhasson, a hercegprímás úrnak, aki azt válaszolta, hogy »az engedély meg nem adható«. Ennek értelmében kérem, hogy a képviselőségről lemondjon és lehetőleg foglalja el plébániáját.”[26]

1945. november 9-én kelt válaszában Balogh kifejtette, hogy a kánonjog azt írja elő, hogy a helyileg illetékes főpap engedélye szükséges. Mivel pedig ő a csongrádi listáról jutott mandátumhoz, csak a csanádi püspök engedélye volt szükséges, amit meg is kapott. Így aztán Mindszenty – minden jogalapot nélkülöző – fölszólítását nem fogadja el és képviselői helyéről nem mond le. „A Hercegprímás Úr engedélyére tehát, a fennálló jogszabályok értelmében, nekem szükségem nincs. Lehetséges, hogy a Hercegprímás Úr megítélése alapján az egyháznak nincs szüksége arra, hogy képviselői tevékenységet fejtsen ki, a püspöki kar túlnyomó többségének azonban homlokegyenest ellenkező az álláspontja. Meg vagyok győződve róla, ha a Hercegprímás Úr egyszer abban a helyzetben lesz, hogy tárgyilagosan bírálja, nem csak mindazt, amit itteni tevékenységem mint pozitív eredményt ért el, de azt is, amit mindezidáig elhárítanom sikerült, más álláspontra fog helyezkedni.”[27]

Politikai pályájának alakulása 1944-45-ben

Balogh István 1944 novemberében részt vett a Szegeden kibontakozó demokratikus kezdeményezésekben, majd szerepet vállalt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front december 3-i megalakításában. A demokrata és antifasiszta erők számára megszerezte, rendelkezésre bocsátotta a Délmagyarország című napilapot, amelynek 1938 és 1940 között tulajdonosa és szerkesztőbizottsági tagja volt. A Függetlenségi Frontban a Független Kisgazdapárt képviselőjében tevékenykedett.^[28]

Erre az időszakra – huszonöt évvel később így emlékezett a politikus lelkész: „1944 novemberében a mostani Mórahalom, akkor Szeged-Alsóközpon plébánosa voltam. A Vörös Hadsereg október 11-én vonult be oda, de harmadnap tovább mentek, én mutattam nekik az utat. November 12-én délelőtt a plébánia előtt autó állt meg. Ketten szálltak ki belőle és a plébánia felé tartottak. Bemutakoztak: Révai József a Kommunista Párt megbízásából, Erdei Ferenc a Nemzeti Parasztpárt megbízásából. Mire én tréfásan mondtam: Balogh István a Kisgazdapárt megbízásából. Nagyon meglepődtek, mert ők azt hitték, hogy én keresztény-párti vagyok. Én megmagyaráztam nekik, hogy itt a lakosság katolikus és kisgazda, ezért vagyok híveim képviselőjében kisgazdapárti.”^[29] Balogh páter – akit a közigazgatás újjászervezését intéző Szegedi Nemzeti Bizottság elnökévé választottak – tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek.^[30] 1944 végén a Debrecenben szerveződő, Dálnoki Miklós Béla vezérezredes vezette Ideiglenes Nemzeti Kormányban fontos szerepet kapott. A miniszterelnöki hivatal vezető államtitkárként részt vett a háború utáni élet megindításában. Vörös János honvédelmi miniszter és Gyöngyösi János külügyminiszter mellett aláírta a szovjet-magyar fegyverszüneti egyezményt.^[31]

Politikai életben betöltött szerepe a Független Kisgazdapárt 1945. novemberi választási győzelme után tovább erősödött. Miniszterelnökségi államtitkárként (ezt a kormányzati tisztséget 1947 májusáig látta el) és legerősebb koalíciós párt főtitkáráként vitathatatlan befolyáshoz jutott. Megegyezésre való hajlama jól jött, hiszen könnyen megtalálta a közös hangot a – fokozatosan erősödő és hatalomba igyekvő – munkáspártok vezetőivel. Végig jó kapcsolatban maradt a hatalmát lassan kiépítő Rákosi Mátyással. Részt vállalt Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásában.^[32]

Baloghnak a kisgazdapártot fölőrlő, kommunista irányítású „szalámpolitikában” sajátos szerep jutott.^[33] 1947. július 3-án – mint a párt főtitkára – levelet írt Dobi Istvánnak, a kommunistabarát pártelnöknek. Ebben megromlott egészségére hivatkozva négyheti szabadságolását kérte. Ezt követően kilépett a pártból, s új politikai formáció hozott létre, a Független Magyar Demokrata Pártot. Lépéséről előre tájékoztatta Rákosi Mátyást, aki nem ellenezte, sőt: támogatásáról biztosította.^[34]

Jegyzetek

[1] Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. (továbbiakban: SzCsPL. PHEL.) Csanád egyházmegye papságának törzskönyvlapjai, 62. sz.

[2] Vö. Ruzsoly József: Balogh páter szegedi közszerepléséhez. In: Uő: A Város és polgára. Szeged, 1999. 138-143. p.

[3] Vida István – Vörös Vince: A Független Kisgazdapárt képviselői, 1944-1949. Bp., 1991. 13-14. p.

[4] Balázs György: Balogh István. In: Politikuspályák. Szerk. Sánta Ilona. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 242-243. p.

[5] Vicarius coadiutor = az egyházi vezetés által ideiglenes kirendelt helyettes (pl. püspöki helynök, helyettes plébános stb.)

[6] In spiritualibus = lelki ügyekben, a lelkiek terén.

[7] SzCsPL. PHEI. 2901/1944.

[8] SzCsPL. PHEI. 2901/1944.

[9] Naturália = termény, természetbeni járandóság.

[10] SzCsPL. PHEI. 2901/1944.

[11] SzCsPL. PHEI. 2901/1944.

[12] SzCsPL. PHEI. 2901/1944.

[13] SzCsPL. PHEI. 224/1945.

[14] Diszpozíció = helyzet, kedv, hangulat.

[15] SzCsPL. PHEI. 2901/1944.

[16] SzCsPL. PHEI. 1101/1945.

[17] Beneficiátus = egyházi javadalmas.

[18] SzCsPL. PHEI. 1101/1945.

[19] SzCsPL. PHEI. 1101/1945.

[20] SzCsPL. PHEI. 1101/1945.

[21] A szeged-alsóközponti plébánia és a kegyúr város kapcsolatáról részletesen: Kisházi-Kovács László: A városi kegyuraság Szegeden, 1917-1948. Bp.-Szeged, 2001. 73-81. p.

[22] Glattfelder Gyula (1874-1943) 1911 és 1943 között – Temesvár, majd Szeged székhellyel – csanádi püspök. Később kinevezett kalocsai érsek, de főpapi székét betegsége miatt nem foglalta el, viszont az érseki címet – pápai engedéllyel – haláláig viselte.

[23] SzCsPL. PHEI. 1101/1945.

[24] SzCsPL. PHEI. 1333/1945.

[25] SzCsPL. PHEI. 2221/1945.

[26] SzCsPL. PHEI. 2221/1945.

[27] SzCsPL. PHEI. 2221/1945.

[28] Péter László: Amikor Szegeden dobogott az ország szíve. In: *Uő: A szerette város*. Bp., 1986. 139-140. p.

[29] Balogh István visszaemlékezése. In: *Társadalmi Szemle*, 1970. 3. sz. 43. p.

[30] Kanyó Ferenc: A Független Kisgazdapárt újjászerveződése Csongrád megye területén 1944-45-ben. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1972-73. 1. köt. Szeged, 1973. 295-297. p.*

[31] Izsák Lajos: Rendszerváltástól rendszerváltásig. 1944-1990. Bp., 1998. 17-18. p.

[32] Hőgye Mihály: Hogyan mondott le Nagy Ferenc. In: Csicsery-Rónay István (szerk.): *Nagy Ferenc miniszterelnök*. Bp., 1995. 95-98. p.

[33] Vörös Vince: A Független Kisgazdapárt politikája. 1944-1947. Bp., 1976. 316-317., 330-332. p.

[34] Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon, 1944-1949. Bp., 1983. 161. p.; Ld. bővebben: Vida István: *Koalíció és pártharcok, 1944-1948*. Bp., 1986. 256-284. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Zábori László: Egyházpolitika Pest megyében, 1950-1989.

A kommunista kormányzat és a katolikus egyház között 1950 augusztusában megkötött úgynevezett megállapodás, majd a többi felekezettel is nyélbe ütött hasonló megegyezések az egyházakat teljes alárendeltségbe taszították. 1951 májusában fölállították az Állami Egyházügyi Hivalt, mely a vallásosság felszámolásának kétes feladatával bízott meg.[1] Az ÁEH létrejöttével egyidejűleg minden megyében és a fővárosban kiépült az egyházi szakigazgatási szervezet. Az 1954. X. tc. 53. §-a szerint a megyei és fővárosi tanácsok végrehajtó bizottságainak szakigazgatási szerveként működött az egyházügyi adminisztráció. A fő-és szakfelügyeletet ugyanakkor az ÁEH elnöke gyakorolta. Minden megyében (és a fővárosban) egyházügyi főelőadót neveztek ki, az adminisztratív teendőket a megyei (fővárosi) tanács VB titkárságának személyezte látta el.

Az egyházügyi főelőadó – a későbbiekben egyházügyi tanácsos, majd 1974-től egyházügyi titkár a hivatalos titulus – legfőbb feladata volt, hogy közreműködjön az egyházakkal kötött egyezmények végrehajtásában, és a párt és a kormány által meghatározott egyházpolitikai elveket a gyakorlatban is érvényre juttassa. Ő intézte a vallásfelekezetek állami támogatásával kapcsolatos ügyeket, bizonyos személyi kinevezések esetében véleményezési, javaslattételi joga volt, egyházi egyesületek, szekták működését ellenőrizte, egyházi sajtótermékek előállításához szükséges engedélyek ügyében véleményt formált, felügyelte az iskolai hitoktatás menetét és a felekezeti oktatási intézmények működését, közreműködött az egyházi építkezések engedélyezésénél, egyes vagyoni jogi kérdések eldöntésébe is beleszólása volt (pl. egyházi ingatlanokat érintő adásvételi szerződések csak az egyházügyi főelőadók jóváhagyásával léphettek életbe), közreműködött a felekezeteket érintő jogszabályok megalkotásában és az ÁEH intézkedéseinek végrehajtásában.

Az egyházügyi főelőadók illetve titkárok tehát kettős alárendeltségben működtek. Tennivalóikat az ÁEH elnökének illetve e hivatal szervezetén belüli feletteseiknek utasításai szerint végezték. Másrészt viszont valamely megyei (vagy a fővárosi) tanács végrehajtó bizottságának is felelősséggel tartoztak. Részt is kellett venniük az vb üléseken, s negyedéves (a 70-es évek elejétől féléves) beszámolóikat a felettes vb-nek és az ÁEH-nak is el kellett juttatniuk. Magukat a főelőadókat a felettes tanács nevezte ki. Az idők folyamán hatósági jogkörük még bővült is valamelyest, mert például egyházi építkezések, felújítások engedélyezésekor ő mondta ki a döntő szót, miként egyházi ingatlanok eladása, cseréje avagy vallási tárgyú nyomtatványok kiadása sem történhetett meg beleegyezése nélkül.[2]

Pest megye egymást követő egyházügyi titkárai – Csala László (1951-1957), Udvardy János (1957-1975) és Lukács József (1975-1989) – idejük nem csekély részét fordították jelentések írására. Jelentettek a körmeneteken, búcsúkon részt vevők számáról, azok nemi és életkori megoszlásáról, a hittanra járó gyerekek arányáról, a papság hangulatáról, az általános egyházpolitika helyzetéről. Különösen nagy gondot fordítottak az iskolai hitoktatás ellenőrzésére. Talán épp a hittanoktatás körül adódott a legtöbb bonyodalom, legalábbis az 50-es, 60-as években. A 60-as évtized közepétől hirtelen csökkenni kezdett a hittanra járó gyerekek száma, s a szocializmus utolsó két évtizedében mintha a papok is egy kissé „megszelídültek” volna. „Reakciós”, azaz bátor, elveik mellett következetesen kitartó, az áthelyezés, felfüggesztés büntetését, netán még a börtönt is vállaló papok azért szerencsére mindig is akadtak – igaz, legfőképp a katolikus egyház soraiban. De sajnos a békepapokból, a kommunista államhatalom kiszolgálóiból sem volt soha hiány. Annyi viszont bizonyos, hogy még az úgynevezett kádári „puha diktatúra” idején is szoros felügyelet alatt tartották az egyházakat, és kemény kézzel toroltak meg mindenfajta ellenállást.

Az alábbi tanulmány Pest megyei egyházügyi titkárok tevékenységének bemutatásán keresztül kísérli meg fölvezetni a megyei egyházpolitika alakulását a szocializmus korszakában. Elemzésemet négy fejezetre

bontottam: külön-külön tárgyalom az 50-es, a 60-as, a 70-es és a 80-as évtized eseményeit. Más korszakhatárokhoz igazodni nem lehetett, mert – bár alighanem meglepő lesz ez az állításom –, a négy évtized folyamán jelentős változások a megyei egyházpolitika elveiben és gyakorlatában nem következtek be. (Apróbb változások persze igen.) Még az 1956-os forradalom sem jelentett semmilyen cezúrát a Pest megyei egyházpolitika történetében.

A fennmaradt iratanyag az 50-es években meglehetősen hiányos, (az 1952 előtti időszakból nincs is semmilyen irat) ráadásul ebben az időszokban az ügyiratkezelés is meglehetősen hanyagul folyt. Ezt bizonyítják az iktatószám nélküli iratok, az elkezdett, de be nem fejezett, le nem zárt iktatókönyvek is. Az ügyintézés, főleg eleinte, meglehetősen nehézkes, sokszor a helyi állami illetve pártszervek egyenesen az ÁEH-hoz fordulnak egyházi ügyekben, máskor pedig a Pest Megyei Tanács Oktatási Osztályához. A fennmaradt iratok közül sok a szám nélküli, ami „megbeszélés útján lett elintézve”, illetve a megyei vb titkárságán kapott iktatószámot, ám végül mégis az egyházügyi előadó íróasztalán landolt. 1965-től lényegesen javul az ügyiratkezelés színvonala. Hiányosságok ide vagy oda, a fennmaradt dokumentumok száma tekintélyes, s ezek alapján teljes és pontos képet igyekeztem alkotni a korszak megyei egyházpolitikájáról.

-

Az 1950-es évek. A megyei egyházpolitika alakulása

Miután a kommunista vezetésnek sikerült a „reakciós” papsággal leszámolni, az egyházpolitikában kiemelt szerepet kapott a „megbékélés” elve – főként a Nagy Imre nevezetes júniusi kormányprogramjának meghirdetése után. A „megbékélés” persze annyit jelentett, hogy a papságot mozgósítani kell a szocializmus építésének sikere érdekében. Csala László Pest megyei egyházügyi megbízott 1954-ben úgy látta, a református lelkészekkel könnyebb együttműködni, mint akár a katolikusokkal, akár az evangélikusokkal. A papok elé állított példakép Balogh páter, aki Rákosi könyveit mutogatja a parasztoknak, és a Szovjetúnióban tett utazásairól mesél nekik. Az egyházügyi megbízott szerint a hívek örömmel fogadták az egyházak irányában tanúsított „megértőbb” politikát, ám a hivatalos szervek úgy értelmezték a változásokat, hogy egyáltalán nem kell foglalkozniuk a vallási ügyekkel.[3]

Nem sokkal később azonban a megyei egyházügyi megbízott sokkal súlyosabbnak értékeli a júniusi kormányprogram következményeit. A papok ugyanis véleménye szerint a kormányprogram meghirdetése óta „egyre szemtelenebbek...és egyre nagyobb szívóssággal próbálják befolyásukat szélesíteni”. „Kitűnően szervezett aktívahálózatuk” révén nagy tömegeket képesek elérni. Galgamácsán például az un. „élő rózsafüzérben” 44 „rózsabokor” van 15-15 taggal, ami együttesen 600 főnyi tagságot jelent. Tatárszentgyörgyön 38, Szadán 38, Dányban 36, Abonyban 42, Cegléden 56 „rózsabokor” működik. Mindemellett énekkarok, bibliakörök is vannak több helyütt, és különböző „csavargó” szerzetesek és apácák járják a településeket, de felütötték a fejüket a szekták is! Az 1954-es Mária-év pedig a vallásosság további fellendüléséhez vezetett: a körmeneteken részt vevők aránya 25-30%-os emelkedést mutatott ebben az esztendőben, s míg az előző évben az általános iskolás gyerekek 37,5%-a járt hittanra, 1954-ben már 42%-uk. S egyre több helyen folyik pénzgyűjtés is templomok építése, felújítása érdekében. Az ideológiai harc immár önmagában kevés – szögezi le Csala László egyházügyi megbízott jelentésében –, hasonlóképp jól szervezett hálózatot kell kiépíteni a kommunistáknak is. (Sic!) Ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy a vallásos tömegek érzékenységét sérteni sem szabad, ezért az adminisztratív intézkedések során nagy-nagy körültekintéssel kell eljárni.[4]

Másrésről viszont „kedvező” jelek is mutatkoztak – legalábbis a megyei egyházügyi irányítójának szemszögéből. A Katolikus Papok Megyei Békebizottsága eredményesen tevékenykedett, s a papoknak legalább a fele hajlandó volt híveit a mezőgazdasági munkák gyorsabb elvégzésére ösztökélni. A Népfront különböző bizottságaiba 35 pap került be (protestánsok és katolikusok fele-fele arányban, amit ez utóbbiak

sérelmeztek is), a különböző tanácsokban pedig nyolc egyházi személy kapott helyet. (négy a megyei, a többiek pedig a budai járási illetve a gödöllői, pilisszentkereszti és a nagymarosi községi tanácsokban dolgoztak.) Egyesek közülük egyházuk befolyásának növelésén fáradoztak, így például a megyei pap-tanácsstagok megpróbálták keresztülvinni a tanyasi istentiszteletek engedélyezését. Célszerű lesz tehát „többet foglalkozni ezekkel a papokkal”, „tudni kell minden lépésükről”, nehogy a tanácsokon, a népfront bizottságokon keresztül növelni tudják befolyásukat – hangoztatja a Csala László egyházügyi megbízott.[5]

A Pest Megyei Tanács az 1956. szeptember 19-én tartott VB-ülésen foglalkozott a megye egyházpolitikai helyzetével. A testület határozatában megbízta a megyei tanács elnökét, hogy évente legalább egyszer személyesen találkozzon a felekezetek vezetőivel, az alsóbb szintű tanácsok elnökeinek pedig legalább két ilyen jellegű találkozót kellett lebonyolítani évente. Mindamellet a VB elnökök feladata volt, hogy „éberan figyeljék a papok tevékenységét, és a szokásostól eltérő jelenségeket a járási tanácsok elnökeinek vagy a megyei egyházügyi megbízottak jelentsék”. A VB-ülésen határozat született, melynek értelmében minden járásban létre kellett hozni egy bizottságot, amely az adott területen az egyházakat felügyelte volna.[6] Ez az intézkedés azonban írott malaszt maradt, ilyen járási bizottságok sohasem kezdték el működésüket.

Másfél évvel később, 1958. március 25-én Szabó Károly, a Pest Megyei Tanács VB elnöke „szigorúan bizalmas” jelzettel ellátott körlevélben fordult a járási és városi tanácsok elnökeihez. Mint bevezetőjében írja, „az ellenforradalom óta a klerikális befolyás a néptömegek felé jelentősen megnövekedett”. Sürgeti ezért a felvilágosító tevékenység fokozását valamint a „klérus reakciós tevékenységének” leleplezését. Elrendeli, hogy minden járásban jelöljenek ki egy-egy, az egyházi kérdésekkel foglalkozó személyt. (Aki lehetőleg „a művelődésügy felett felügyeletet gyakorló elnökhelyettes legyen”.) Ezek után ismerteti az állam és az egyházak közötti megállapodások főbb pontjait – amire alighanem az alsóbb szintű tanácsai szervek tájékozatlansága miatt lehetett szükség.[7] 1959. augusztus 24-én azután a megyei tanács elnöke (aki immár Szabó Károly) ismételt a járási és városi tanácselnökökhöz fordul, és az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. július 22-i határozatára is hivatkozva sürgeti őket, hogy „elmélyültebben” foglalkozzanak az egyházi kérdésekkel. Ismételt elrendeli a járási egyházügyi megbízottak kinevezését – ám ezúttal is hiába.[8]

A papok tevékenysége

Intézményes, szervezett „papi ellenállásról” az 1950-es években nem beszélhetünk (sajnos később sem) - ám egyes papok ténykedésükkel időnként felborzolták a tanácsai és pártvezetők idegeit. 1955 októberében Csala László egyházügyi tanácsos az MDP Pest Megyei Bizottságának írt levelében arról panaszkodott, hogy egy Bartos nevezetű plébános az egyik Pest megyei községben családokat látogat, a vallás mellett agitál, és pénzt gyűjt – ami még rendben is lenne, csak hogy a közelebbi vizsgálgatás nyomán kiderült, a pap ellenséges propagandát folytat, mi több, a háttérből „egy 40-50 fős aktívát” irányít. Mindennek aztán meg is lett az eredménye: a falu lakóinak többsége buzgó templomjáró ember, sőt a tanácsstagok nagy rész, s még a VB néhány tagja is vallásos! Az egyházügyi tanácsos magához rendelte a renitens papot és közölte vele: „Baj lesz a kongrua folyósításával, ha a jövőben nem segíteni, hanem akadályozni fogja a vezető szervek munkáját.[9]”

Alsónémedi község MDP Bizottságának nevében Virág Károly párttitkár írja az „ÁEH megyei vezetőjének” (valójában persze Csala László egyházügyi tanácsosnak), hogy régóta figyelik egy Slachta nevű katolikus pap tevékenységét, aki „a párt politikájával ellentétes tevékenységet folytat”. A békekölcsönjegyzés ellen agitált, gyerekekkel is sokat foglalkozott, egy iskolás lánnyal pedig levelezett is! S egyébként is kihívó, erőszakos ember, jobb lenne tehát, ha eltávolítanák a községből. Csala László válaszában arról tájékoztatta a párttitkárt, hogy Slachtát már berendelték az ÁEH-hoz, sőt a váci püspökségre is, s mindkét helyen megrótták viselkedéséért. A pap tagadta az ellene felhozott vádakot, mindamellet megígérte, hogy a „jövőben jobban vigyáz majd”. A megyei egyházügyi tanácsos kérte Virág elvtársat, jelentse, ha a pap viselkedése nem változik, mert „akkor keményebb eszközöket” fog vele szemben alkalmazni.[10]

A Ceglédi Járási Tanács VB Oktatási Osztálya a megyei tanács Oktatási Osztályához (tehát nem az egyházügyi tanácsoshoz közvetlenül, hanem annak felettes szervéhez írnak) írt jelentésében arról tájékoztat, hogy a „törteli szülők” panasszal fordultak a járási tanácshoz, mert Farkas Béla, a helyi káplán háború előtti vallási kiadványokat árult pénzért a gyerekeknek, amiért megvonták tőle a hitoktatói engedélyt. Ám a község asszonyai ebben nem nyugodtak bele, s küldöttséget menesztettek a törteli iskola igazgatójához, valamint a községi tanács elnökéhez, és követelték a hitoktatás újbóli beindítását. Ami végül a „szülők lecsillapítása érdekében” meg is történt, azonban Farkas Béla káplánt Újhartyánra helyezték.[11]

Papok áthelyezésére viszonylag gyakran sor került. Így például Kistarcsán egy Kárpáthy nevű katolikus pap akadályozta a tsz-szervezést, ezért „valami büntető helyre” számúzték. (Hogy hova, az az iratokból nem derül ki.[12]) Fejes Sándor tápiósaági katolikus pap áthelyezését pedig azért javasolta az egyházügyi tanácsos, mert engedély nélküli gyűjtést szervezett egy új plébániaépület megvásárlása érdekében. Neki is bűne volt, hogy a tsz-szervezés ellen agitált, de különben is Fejes Sándor egyike a „legarrogánsabb és legszemtelenebb papoknak”, akikkel valaha is dolga volt.[13] Ezzel szemben viszont Pilisszántó község lakosai 1955-ben hiába kérték a megyei tanács VB-től, hogy akadályozzák meg papjuk, Bilics István áthelyezését. A székesfehérvári püspök kívánta a plébánost másik községbe helyezni, ám többségében szlovák anyanyelvű hívei ragaszkodtak hozzá. Csala László a folyamodók „szóvivőjéhez” írt válaszában elutasította a kérést, azzal a képtelen és szemforgató indoklással, hogy az állam és az egyház szét van választva, s ezért állami szerv egyházi ügyben nem intézkedhetik. A pilisszántói szlovák katolikusok levelének másolatát az egyházügyi tanácsos elküldte az MDP Járási Tanács VB-hez és a községi tanács elnökéhez is. Kísérőlevelében arról győzködte elvtársait, hogy a 264 folyamodó aláírása közül legfeljebb 25-30% lehet eredeti, „ami ránézésre is látszik”. (Sic!) A községi tanács elnökét mindamelllett arra kéri, ha a döntéssel kapcsolatban számottevő elégedetlenséget tapasztal a falu lakói közt, értesítse őt.[14]

Dr. Tóth Turczér Nándor visegrádi plébános ellen az a vád merült fel, hogy „barátai és aktívái a környéken lakó kitelepített és reakciós elemekből kerülnek ki”. (A „barátok közt” említi a jelentés gr. Wenckheim Sándort, Grosmith István volt ezredes, Fux Leó volt főintézőt, Jakab Lajos volt gyárigazgatót stb.) A plébános befolyása alatt tartja a községi tanács legtöbb tagját, sőt két évvel korábban a helyi párttitkárt is le kellett váltani „reakciós tevékenység” miatt. Ezért aztán Visegrádon, mint az egyházügyi tanácsos jelentése hangsúlyozza, „minden hátul kullog”, és a „demokratikus szervek rendezvényei általában gyengén sikerülnek”. A plébános semmiféle állami feladat elvégzésére nem hajlandó mozgósítani híveit, „a helyi vezető elvtársokról gúnyosan és lekicsinylően nyilatkozik”, sok esetben akadályozza a tanács intézkedéseit. Amikor Csala László egyházügyi tanácsos személyesen figyelmeztette, hogy szakítsa meg kapcsolatait a „reakciós elemekkel”, közölte, senkinek semmi köze ahhoz, ő kivel barátokozik. Dr. Tóth Turczér Nándor így végül „büntető jellegű áthelyezését és kongruájának megvonását” nem kerülhette el.[15]

Mint látjuk, a papoktól elvárták, hogy segédkezzenek bizonyos állami feladatok végrehajtásában (békekölcsön-jegyzés, téeszésítés, mezőgazdasági munkák elvégzése stb.). Amennyiben nem voltak hajlandók híveiket ezeknek a célokra az érdekében mozgósítani, büntetésre számíthattak. 1955. október elején a Pest megyei evangélikus lelkészek értekezletének épp a téeszésítés elősegítése volt a témája. A jelenlévők többsége nem adott hangot kételyeinek, sőt „megértve az idő szavát” a téeszésítés mellett agitált. Csupán egy-két lelkész merete megemlíteni felszólalásában, hogy az ő dolguk az ige hirdetés, nem pedig a tsz-szervezés.[16]

Dr. Jakus Lajos alsónémedi református lelkész ellen az a panasz merült fel, hogy nem temetett el valakit, akinek jelentős párbér-tartozása volt. Az ügyet a Szabad Népből az egyik hozzátartozó kitergette, megemlítve, hogy a lelkész „a kommunisták felakasztására készül”, „idegen rádiókat hallgat”, s egyébként is „reakciós, gazember pap”, aki „rabolja a népet”. A lefolytatott vizsgálat a párbér fizetése körül egyenlenségeket tárt föl, ugyanis nem azonos összegeket fizettek a hívek, amit sokan sérelmesnek találtak. A tanácselnök közölte is a hívekkel, hogy egyáltalán nem kötelesek párbért fizetni, hiszen az állam fizetést biztosít a papoknak. Tény mindenestre – állapítja meg Csala László az ügyet összegző jelentésében –, hogy a

lelkész nem örvend épp túl nagy népszerűségnek a községben. Ám éppen emiatt nem is javasolja dr. Jakus Lajos áthelyezését! Vagyis ha a hívek nem kedvelik papjukat, annál jobb – sajátos stratégia az állam részéről az egyházellenes érzelmek felkeltésére.[17]

1959. június elején Udvardy János egyházügyi főelőadó hivatalába rendeli dr. Hős Géza perőcsényi református lelkészt, és súlyos vádakot olvasott a fejére. A pap bűnlajstroma: engedély nélkül gyűjtött pénzt, nem temette el azokat az elhunytakat, akiknek egyházi adóhátrálékuk volt, a hittanra járó gyerekeknek kötelezővé tette a templomba járást, hívei részére fellebbezéseket, szerződéseket írt, s így bírósági ügyekbe is beleavatkozott. A papot büntetésképpen más községbe helyezték, noha Udvardy az ÁEH elnökének írott felterjesztésében dr. Hős Géza lelkészi engedélyének visszavonását hozta javaslatba.[18] Egy füst alatt ugyanebben a jelentésében indítványozta az egyházügyi titkár Kajmó József vámosmikolai esperes plébános működési engedélyének visszavonását, mivel nevezett „a termelőszövetkezetek ellen agitált”; ugyanezt a sorsot szánta Bokor István szobi plébánosnak is, aki túl sokat foglalkozott gyerekekkel; s végül dr. Hóka Imre pápai kamarás plébánost is szigorú büntetésben kívánta részesíteni, mert ő 1956-ban szabadult a börtönből, de azóta is folytatta „rendszerellenes agitációját”, még a gyóntatószékben is.[19]

1959 októberében a Pest megyei egyházügyi főelőadó feljelentést tett a Váci Járási Ügyészségen Végman Antal váci lelkész ellen, aki engedély nélkül körlevelet írt híveinek, s ebben adakozásra szólította fel őket. Ezzel pedig kettős bűnt is elkövetett, mivel mindenfajta pénzgyűjtéshez belügyminiszteri engedélyre volt szükség, körlevelet pedig egyházi személyek csakis az ÁEH engedélyével bocsáthattak ki.[20]

1960 decemberében Hargitai Károly, ócsai általános iskolai igazgató a megyei „egyházügyi hivatalhoz” fordult Németh Géza református segédlelkész ügyében, aki rendszeresen vallási összejöveteleket szervezett fiataloknak. Udvardy egyházügyi főelőadó felkérte az iskolaigazgatót, közölje Németh Gézával, hogy amennyiben „illegális” tevékenységét nem fejezi be, hitoktatói engedélyét vissza fogják vonni. Az igazgató a kérésnek eleget tett, mire a református lelkész levélben fordult Udvardyhoz, melyben kijelentette: „hivatali felettesei utasítására” foglalkozik a fiatalokkal, évtizedek óta immár, és soha senki nem emelt kifogást ténykedése ellen. Sőt, biztosítja az egyházügyi főelőadót, hogy ő igyekszik a szocialista mezőgazdaság megszervezésében az állami szervek segítségére lenni, igehirdetésein népszerűsíti majd a szövetkezeti gondolatot. Mi több, látogatásra is meghívja Udvardyt saját házába, amikor is a főelőadó megtekinthetné a lelkész „vasgyúró kisfiát”. Hogy ez a látogatás megtörtént-e, nem tudjuk, mindenesetre Németh Géza elkerülte a felelősségre vonást.[21]

Albertirsa község katolikus plébánosa azt kérte a megyei tanács Oktatási Osztályától, hogy a felsőmikebudai iskolában meghatározott vasárnapokon misét tarthasson. Két évvel korábban már benyújtott egy hasonló tartalmú folyamodványt, ám arra semmiféle választ nem kapott. Így az iskola igazgatónője nem engedélyezte az istentiszteletek megtartását. Ezután azonban a pap mégis csak tartott néhány misét, ám az igazgatónő az egyik alkalommal „kitette az egyházi felszerelést az udvarra”, s ezzel a maga részéről az ügyet megoldotta. A Ceglédi Járási Tanács Oktatási Osztálya tényleg nem engedélyezte az iskolában tartandó szentmiséket – ismeri el a plébános –, ezért fordul most kérelmével a megyei tanács Oktatási Osztályához. Amelyik viszont ismételtelen csak nemet mond.[22] Tóth János jászkarajenői református lelkész pedig magánházaánál tartott engedély nélküli istentiszteleteket. Somodi István, a községi tanács elnöke az egyházügyi előadóhoz fordult, s azt kérdezte tőle, megtilthatja-e ő ezeket az összejöveteleket, vagy az „egyházügyi hivatalnak” kell ilyen esetekben eljárni? Az egyházügyi előadó (akkor még Csala László) válaszában a református egyház és az állam közötti szerződésre hivatkozik, amely szerint ugyanis nem csak templomban, de „más, erre alkalmas középületben, családi otthonban és szabad téren” is tartható istentisztelet. A lelkész tehát teljesen törvényesen járt el! Mindamellettt javasolja a tanácselnöknek, hívassa be hivatalába a papot, „s beszélgessen el vele egy kicsit”. Mert azt azért mégis csak jó lenne tudni – folytatja az egyházügyi előadó –, hol és mikor zajlanak ezek az istentiszteletek, mert akkor „ellenőrizhetjük azt is, hogy ott miről és hogyan folyik a szó”. Figyelmeztetni kell továbbá a lelkész arra, hogy „munkanapokon ne kösse le híveit”, és buzdítsa őket az állami feladatok gyors, maradéktalan elvégzésére. Az egyházügyi előadó megjegyzi még, hogy katolikus papok csakis az ő

külön engedélyével tarthatnak magánházaknál misét.[23]

Végezetül szóljunk 1956-ról. A forradalomban játszott szerepük miatt több papot ítéltek kisebb-nagyobb büntetésre Pest megyében. Nézzük meg, kik is voltak ők, s mi volt a „bűnük”? Halász Endre péceli katolikus plébános a forradalom idején nemzetőrként tevékenykedett, része volt a helyi DISZ-szervezet feloszlásában, a cserkészlet újjászervezésében, s megkísérelte az egykori szerzetesek „aktivizálását” is. Dr. Nyitrai Ferenc ceglédi káplán, „egyházi janicsár” (sic!), részt vett egy diáktüntetésen, s prédikációi során követelte az egyházi javak visszaadását és a hittanoktatás újbóli kötelezővé tételét. Még a forradalom bukása után is folytatta „izgatását”. Schröder Gyula biatorbágyi káplán részt vett a helyi Nemzeti Bizottság ülésein, s ő kézbesítette ki személyesen a Járási Forradalmi Bizottság alakuló ülésének meghívóit. „Izgatását” november 4. után sem fejezte be, sőt egy alkalommal ő adott benzint azoknak, akik szovjet tankok felgyújtására készültek. Mandula József ceglédi káplán a hitoktatás kérdésében „exponálta magát”. Keresztes Pál János Gyónon volt plébános a forradalom ideje alatt, ahol is tagja lett az ottani Nemzeti Bizottságnak. A bizottság ülésein „véresszájú” beszédeket tartott, többször harangozott a forradalmárok tiszteletére, és semmit sem tett a kommunisták „összefogdosása és bántalmazása” ellen. Laktis Pál szigetcsépi plébános tüntetéseken szónokolt, és a forradalmi napokban több alkalommal is Pestre látogatott. Prause József győmrői esperes plébános ugyancsak „lázító” beszédeket mondott, az elkobzott egyházi javak visszaszolgáltatását követelte, és tüntetésre ösztönözte a diákságot. Walkovszki László nagykátai káplán rendszeresen tárgyalt az „ellenforradalmárokkal”, és röpcédulákat osztogatott. Kenéz Rudolf budakeszi esperes plébános is részt vett a helyi Nemzeti Bizottság munkájában, és beszédeiben „követelőzően lépett fel”. Dr. Kallós István vácszentlászlói plébános „rendszeresen uszított a kommunisták ellen”, s tevékenységét a forradalom leverése után sem hagyta abba. Zsolnai Béla pilisligeti plébános „eszmei irányítója volt az eseményeknek”, és a „hittanbeíratások során megengedhetetlen módszert alkalmazott”. Varga József Vác-Hétkápolna plébánosának „izgatási tevékenysége számottevő”. Nagy Árpád galgahévízi plébános „aktív ellenséges elem”, aki szentbeszédeiben rendszerellenes kirohanásokat tesz. Végezetül pedig Végh Antal, dabasi plébános, aki „márkás fasiszta”, a forradalom idején a Nógrád megyei Becskén „aktivizálta magát”. Nos, ilyen semmitmondó, konkrétumokat nélkülöző vádak alapján fosztottak meg papokat hivatásuktól illetve helyezték őket rendőri felügyelet alá, esetleg internálták őket.[24] (Megemlítendő még az 56-os forradalomban játszott szerepük kapcsán az alábbi egyházi személyek: Furlyákovics Miklós, Brolyó János, Himfi Ferenc, Hirt Tibor, Horváth II. József, Kalácska József, Keresztes Pál, Nagy II. Árpád, Marcheschi Károly, Prause József, Turi Gyula, Varju Imre, Zöldi Sándor. A felsoroltak mindegyikét vagy internálták, vagy rendőri felügyelet alá helyezték 1956 után.[25])

Bonyodalmak a hitoktatás körül

A legtöbb fejfájást a megye egyházi vezetőjének és a tanácsi apparátus tagjainak a hittan körüli bonyodalmak okozták. Miképp is zajlott a hitoktatás az 50-es években? (E téren a rendszerváltásig semmi változás nem történt.) Iskolai hitoktatást csak a három nagy felekezet (katolikus, evangélikus, református) papjai végezhettek. A papok a templomban szóban, illetve hirdetmény útján hívhatták fel a szülők figyelmét a hittanbeíratás időpontjára. (Ezeket az időpontokat pedig természetesen minisztériumi szinten határozták meg.) Hitoktatói megbízást a megyei tanács oktatási osztálya adott ki az egyházi hatóságok előzetes hozzájárulása alapján. A megbízatás egy tanévre szólt. A megtartott órákról nyilvántartási lapot kellett vezetni, amelyeket félévkor és év végén az iskola igazgatója áttekintett, majd a járási (városi) tanácson keresztül a megyei tanács oktatási osztályára fölküldött. A hitoktatók díjazása az ÁEH feladata volt. A hitoktatók nem vehettek részt a tantestületi értekezleteken, az iskolán belül egyéb más nevelői munkába sem lehetett bevonni őket (helyettesítés, felügyelet, részvétel kiránduláson stb.), sőt az iskola épületében is csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhattak. A hittanórákat csak a többi óra befejezése után lehetett megtartani, osztályozni, a mulasztó gyerekeket megbüntetni pedig egyáltalán nem volt szabad.[26]

A hittanbeíratások két napja minden alkalommal megbolygatta az iskolák (és az egyháziügyi hatóságok, no meg a tanácsok) életét. Gyakran járási „aktívákat” küldtek ki az iskolába ezeken a „kritikus” napokon, vagy pedig a pártszervezetek felügyelték az eseményeket. Azonban már az 50-es évek elején felüti fejt egy probléma, amit aztán sohasem tudtak megoldani: nevezetesen az, hogy párttagok és tanácsi dolgozók is beíraták gyerekeiket hittanra. 1954 júniusában például Kosdon a tanácselnök-helyettes, Kocséron pedig a VB titkár asszony „vetemedett” ilyesmire. A szobi járásban 1953-ban a hittanra beiratkozott gyerekek 11%-a volt párttag szülő gyermeke, 1954-ben pedig 12,4% ez az arány. Ugyanebben az évben Szokolyán a 162 hittanra beírt gyerek közül 54-nek, Felsőgödön pedig a 289 hittanos közül 73-nak volt kommunista az egyik szülője. Sőt arra is akadt példa, hogy a községi párttitkár gyereke is hittanra járt. (Bernecebarátin és Peröcsényen esett meg ez a szörnyűség.) Domonyban a párttitkár és a tanácselnök példája nyomán minden egyes párttag beíratta gyermekét hittanra. „A párttagok példamutatása ezen a téren nem volt megfelelő” – összegzi tapasztalatait az egyháziügyi megbízott egyik jelentésében.[27] De más „kilengések” is előfordultak. Nagykörs-Árboz tanyán az egyik szülő a tanérvárón hívta fel a figyelmet a hittan fontosságára, Szobon az esperes magához hívatta azokat a szülőket, akik gyermekeiket nem írták be, Pomázon pedig az ottani plébános házról-házra járva „írta be erőszakkal” a gyerekeket[28].

A Nagy Imre-kormány liberálisabb egyházpolitikáján felbátorodva egyre több és több szülő járatta gyermekét hittanra: 1955-ben például a 93532 általános iskolás tanuló közül 40051, azaz 42,8 % vett részt a hittanórákon.[29] S az arány a későbbiekben tovább növekedett: 1956-ban a Pest megyei általános iskolás gyerekek 44,3 %-a, 1958-ban pedig már 58,2 %-a tanult hittant! Ez volt egyébként a csúcspont, mert a következő esztendőben már csak 50,6 % a beiratkozottak aránya, s ettől kezdve rohamos a csökkenés.[30] A gimnáziumokban 1957-ben a 2949 tanuló közül 539, (18,2 %), 1958-ban 448 (13,4 %) járt hittanórára. 1959 itt is a fordulópont, ebben az esztendőben ugyanis a gimnazistáknak már csak 5,29 %-a merészel hittanóra járni.[31] (Nyilvánvaló összefüggésben a Kádár-rendszer konszolidációjával.)

Érdekes megfigyelni a területi aránytalanságokat. Galgagyörkön és Turán például volt olyan esztendő, amikor az iskolás gyerekek 99 %-a járt hittanra (1955-ben).[32] 1956-ban az alábbi községek járnak elől a hittanra járó gyerekek számarányát tekintve: Kemence (93 %), Bernecebaráti (92 %), Pilisszántó (89,1 %), Dány (88,7 %), valamint a református lakosságú Peröcsény (80%). Ezzel szemben a „jól teljesítő” települések a következők voltak: Hernád (7,3 %), Káva (13 %), Bénye (15 %), Szigetcsép (18 %), Délegyháza (20 %).[33] Némi „megnyugvásra” csupán az adhatott okot, hogy egy 1956-os felmérés szerint a hittanra beiratkozott gyerekeknek csupán a 70 %-a járt ténylegesen is az órára (hiszen a hittanóráról minden következmény nélkül lehetett hiányozni). A hivatalos lemorzsolódás mindamellett nem volt jelentős: az 50-es években évente 200-210 fő – többségük párttag - íratta ki csemetéjét ténylegesen is a hittanóráról.[34]

A különböző párt- és állami szervek a „hittanellenes-hadjárat” során a nyomásgyakorlás különböző eszközeit alkalmazták. 1956-ban Acsán az állami gazdaság vezetője figyelmeztette dolgozóit, gyerekeiket semmiképpen se járassák hittanra, Bagon pedig a községi párttitkár aktívaértekezleten jelentette ki, hogy személyesen megy el megnézni, ki íratta be hittanra a gyerekeit, s „ő majd a szemébe néz annak”. [35] A szobi járásban a „nevelők” a párttag szülőket látogatták meg, s igyekeztek „jó útra téríteni őket”, habár nem sok eredménnyel: 1956-ban az előző évi 12,4%-ról 16,6%-ra nőtt az azoknak a hittanra járó gyerekeknek az aránya, akiknek a szülei kommunisták voltak.[36] Az igazgatók az úttörő foglalkozásokat, szakköröket sok esetben a hittanórákkal egyidejűleg szervezték.[37] Ha pedig egy-egy pap „túlbugzónak” bizonyult, megvonták hitoktatói engedélyét.[38] A megye egyháziügyének irányítója levonta a következtetést: erősíteni szükséges a nevelő munka hatékonyságát, s főként a párttagok és pedagógusok körében „kell tisztázni a vallás reakciós jellegét”, mi több, „fokozni kell a természettudományos ismeretek terjesztését, az ateista nevelést”. (Fokozni a nevelést?!) Még egy „gyöngyszem” Pável Nándornak, a Pest Megyei Tanács Művelődési Osztály vezetőjének ajánlásaiból: „Fel kell használni a papok reakciós tevékenységének politikai leleplezését.”[39] Ez aztán a magyaros megfogalmazás!

Ha ennyiféle akadály legyűrése után a hittanos diák bérmálkozni vagy konfirmálni akart, akkor még újabb nehézségek vártak rá. A „vallásos nagykorúság” eme aktusára előkészítő foglalkozás legfeljebb 1 hónapig tarthatott, s hetente 2 órát vehetett igénybe. A lelkészeknek az oktatás idejét, helyét, a résztvevők pontos számát be kellett jelenteniük a helyi tanács elnökének. A felkészítő tanfolyamok templomban, kápolnában, imaházban folyhattak, plébániákban, magánházaknál azonban nem.[40] 1959. november elején 6412 fiatal kapta meg a bérmálás, illetve konfirmálás szentségét. Az egyházügyi főelőadó meglátása szerint a papok jelentős aktivitást fejtettek ki a bérmálkozók és konfirmálók számának növelése érdekében. Még funkcionáriusok gyerekeit is igyekeztek bevonni az előkészítő foglalkozásokba! Kocsér községben pedig a helyi KISZ-titkár, valamint az egyik kommunista tanács tag gyereke is megbérmálkozott, sőt ez utóbbi volt az, aki a faluba látogató püspököt egy szép beszéddel köszöntötte. Tápiógyörgyén pedig – ő, minő borzalom – két pedagógus gyereke is bérmálkozott. Még szerencse, hogy sok gyerek csupán az ilyenkor szokásos ajándékok reményében bérmálkozik illetve konfirmálkozik – véli Udvardy János egyházügyi főelőadó.[41]

Egyházi ünnepek

Egyházi ünnepek, körmenetek, búcsúk is alaposan próbára tették az állami és pártfunkcionáriusok idegeit. Hiszen jelentős tömegek jelentek meg-egy-egy ilyen vallási rendezvényen. A megye egyházügyi főelőadó részletes jelentéseket kaptak a helyi „megfigyelőktől”, amelyek alapján aztán összeállították a saját maguk tájékoztatóját. Ezeket azután az ÁEH illetve a megyei tanács elnöke részére kellett megküldeni.

A Nagy Imre-kormány engedékenyebb egyházpolitikája nyomán nőtt a vallási rendezvényeken megjelenő hívek száma is. 1954. augusztus 15-én Máriabesnyőn például 14-15 ezer ember volt jelen az ottani búcsún, 7 ezerrel több, mint az előző esztendőben. Pedig már akkor is túl sokan voltak – értékelte jelentésében az egyházügyi megbízott –, megmutatkozott ugyanis a „kormányprogram elhangzása utáni felszabadultság, amit a papság is kihasznált”. 1954-ben pedig Mária év volt, s ez lehetett az oka annak, hogy a búcsún résztvevők száma megduplázódott – véli Csala László egyházügyi megbízott. Igaz, a Máriabesnyőn megjelenteknek csak kb. 10-15%-a volt férfi, a többi nő és gyermek. S ugyanekkor Márianosztrán 1600-1800, Sárin 900, Tápiószentmártonban 1200 fő vett részt a Mária-ünnepségeken. Mindezek a számok aggodalommal töltötték el a megyei egyházügy irányítóját, igaz „a mi elvonó rendezvényeink is színesek, változatosak voltak, s nem kevés embert vonzottak” –, említi meg jelentésében.[42] A beérkezett jelentések szerint egyébként 1954-ben 84 ezer fő jelent meg a körmeneteken a megyében az előző esztendei 69 ezer főhöz képest! Az egyházügyi megbízott meglátása szerint a papok igyekeztek látványossá tenni az ünnepet, s általában „az emberek sokkal szabadabban mozogtak”. [43]

1959 tavaszán a 183 Pest megyei község közül 160-ban, továbbá 4 városban tartottak feltámadási körmenetet. A rendezvényeken 114 000 ember vett részt (az előző évi 119000-rel szemben). Néhány helyen „aggasztó” mértékben növekedett a megjelentek száma: Turán például 100 %-kal, ami Udvardy egyházügyi főelőadó szerint egyértelműen Kovács Gábor, volt egri teológiai tanár, a mostani plébános tevékenységének eredménye. Ezzel szemben Bia községben Angeli esperes – aki „ellenforradalmi tevékenységével kompromittálta magát” – elvesztette a tömegek bizalmát, s 50 %-kal kevesebben jelentek meg a húsvéti ünnepen, mint az előző évben. Rendzavarás két helyen fordult elő: Pilisborosjenőn március 29-re virradóra ismeretlen személyek a párthelyiség faláról leverték az „MSZMP szervezet” feliratú táblát, Tésán pedig két „ittas” határőr megverte a helyi KISZ titkárt és az egyik járási tanács tagot.[44]

Augusztus 20. előtt az állami szervek rendszeresen figyelmeztették a klérust, hogy az egyházi rendezvények ne zavarják meg az állami ünnepségeket. Nem is származott ebből soha bonyodalom, kivéve egyetlen esetet. Tápiósüly községben egy Fejes nevezetű plébános épp az állami ünnepség idejére szervezte meg a körmenetet, melyen ráadásul igen sokan vettek részt, „gyengítve ezzel a munkás-paraszt találkozót” – ahogy az egyházügyi főelőadó fogalmaz. Kéri is az ÁEH elnökét, fosszák meg a „pimaszkodó” egyházfit a kongrua

jövedelmétől.[45]

Az egyházat felügyelő állami szervek szoros figyelmére tarthattak számot az első áldozások is. 1954-ben, májusban, négy hétvégén zajlottak ezek az események a megyében, mindenfajta rendzavarás nélkül. Pécelen azonban a tanácselnök tiltakozott az egyik vasárnapi időpont ellen, mivel akkor épp gyermeknap volt, s erre hivatkozva kérte Csala László egyházügyi főelőadót, máskor tartsák a községben az első áldozásokat. Erre azonban a megyei egyházügy irányítója nem látott lehetőséget. Újlengyelen és Vácott pünkösdhétfőn tartották az első áldozásokat, ami már „tűrhetetlen kihágásnak” számított. Az egyházügyi főelőadó a váci püspököt kérte fel, vonja felelősségre „vétkes” papjait.[46]

Ingtatlanok, pénzügyek, sajtó

Habár új templomokat, plébániákat, s más egyházi épületeket a korszakban nem építettek, az épületek fenntartására, karbantartására természetesen szükség volt.[47] Az építési, felújítási engedélykérelmeket nem csupán a helyi tanácshoz, de a megyei egyházügyi tanácsoshoz is be kellett nyújtani. (Miközben természetesen a helyi tanács is továbbküldte a beadványt a megyei tanács építési osztályához.) Nagyobb összegű beruházás esetén a megyei tanács elnökének, illetve az ÁEH hozzájárulására is szükség volt. (A megyei egyházügyi hatóság templomok, lelkészlakások felújítása elé általában nem gördített akadályt, legfeljebb azt kötötte ki, hogy a munkálatokat az egyház saját pénzügyi forrásai terhére köteles elvégeztetni.)

Időnként adódtak komoly problémák az egyházi ingatlanok tulajdonjoga körül. 1956-ban a nagykátai tanács községi kezelésbe vett egy egyházi házingatlant, azt rendbe is hozatta, majd egy nem egyházi személy számára kiutalta. A helyi református egyházközség tiltakozott, s Csala László egyházügyi tanácsos a református felekezeti javára döntött! Ugyanis az állam és a református egyház közötti megállapodás értelmében egyházi személyek szolgálati lakásai nem kerültek állami tulajdonban. Így most a nagykátai tanácsnak a kérdéses lakóingatlant – „megfelelő pénzügyi elszámolás megejtésével” – az egyháznak vissza kellett adni.[48] Taksony községben földrengés miatt megrongálódott a katolikus templom, s a helyi egyházközség azt kérte az egyházügyi tanácsostól, hogy új helyen (a régi temető helyén) építhessenek egy új templomot. Ehhez azonban sem az helyi tanács, sem pedig az egyházügyi tanácsos nem járult hozzá. Csakis a régi, megrongálódott templom helyreállítását engedélyezték.

Ceglédbercel községben a helyi katolikus egyházközség 1950-ben, de még az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás megszületése előtt, „ellenszolgáltatás nélkül” felajánlotta az egyházi ingatlanokat az állam javára. Ez a túlbuzgóság azonban most visszaütött: az egyház, a megállapodásra hivatkozva, kérte az ingatlanok vételárának utólagos kifizetését, csak hogy mivel a „felajánlás” annak idején az állam-egyház megállapodás aláírása előtt történt, a kérést elutasították. Csala László egyházügyi főelőadó azt javasolta, hogy „méltányosságból” 12.000,- Ft utólagos vételár állapíttassék meg. Ez meg is történt.[49] Hasonló félreértés történt Taksonyban is, ahol a helyi katolikus plébános – rosszul értelmezve az állam és a katolikus egyház közötti megállapodást – a plébánia háztáji földjeit is felajánlotta az államnak. (Holott az állammal kötött megegyezés értelmében a külterületi földekből csak a „háztáji gazdálkodást meghaladó” területeket kellett följánlani.) Az egyházügyi főelőadó indokoltnak látta a kérdéses földek visszaadását az egyháznak, annál is inkább, mivel „a szóban forgó földek belterületen vannak, s nagyobb részük mezőgazdaságilag művelhetetlen”.[50]

Ami pedig az egyházi adó kérdését illeti, e téren épp az 50-es évtized legvégén következett be változás. A Váci Egyházmegyei Hatóság 1959 szeptemberében arról tájékoztatta a plébánosokat, hogy már a következő esztendőben térjenek át a párbérrendszerről az egyházközségi adózásra. Vagyis ne családonként fizessenek, hanem minden keresettel rendelkező hívő vállalja a rá eső egyházközségi adó befizetését. Az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás értelmében az egyház híveire keresetük fél százalékának megfelelő

összeget adó címén kivethetett. Az egyházmegyei hatóság az adó havonkénti beszédését javasolta papjainak. Az átállítás az új rendszerre Pest megyében is megtörtént, és néhány év alatt be is fejeződött.[51]

Végezetül essék néhány szó a sajtóról is, habár a szocializmus idején a felekezetek lap-és könyvkiadó tevékenysége súlyos korlátok közé volt szorítva. Pest megyei vonatkozása pedig egyáltalán nincs ennek a kérdéskörnek. Annyit azért mégis érdemes megemlíteni, hogy 1957 júniusában szigorították az egyházi kiadványok engedélyeztetésének rendszerét. Korábban ugyanis vallási tárgyú nyomtatványok előállítását a megyei egyházügyi főelőadó javaslatára a megyei tanács igazgatási osztálya hagyta jóvá. Mostantól kezdve azonban az ÁEH engedélyét kellett kérni mindenfajta egyházi kiadvány kinyomtatásához.[52] Két évvel később pedig egy kormányrendelet az egyházi ügyviteli nyomtatványok (keresztlevelek, halottas levelek, anyakönyvek, nyugták stb.) kinyomtatásának engedélyezését is az ÁEH hatáskörébe utalta.[53]

Jegyzetek

[1] Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon, 1944-1971 Bp., 1985 122. p.; *Magyar Közlöny*, 1951. május 19. 110/1951. sz. rendelet.

[2] Pest Megyei Levéltár (továbbiakban: PmL.) XXIII. 23. (= Pest Megyei Tanács egyházügyi titkárának iratai, 1952-1989.) 10. dob. 147/1962. sz. Az ÁEH elnökének 0011/1962. sz. utasítása.

[3] PmL. XXIII. 23. 2. dob. 008/1/1954 Csala László egyházügyi megbízott jelentése 1954. január 31.

[4] PmL. XXIII. 23. 3. dob. 0023/1955. sz. Csala László egyházügyi megbízott jelentése a megyei egyházpolitikai helyzetről

[5] Ld. előző jegyz. 1958-ban a megyei tanács tagjává választották Alexi Rezső üllői esperes plébánost, Balogh György ceglédi református lelkészt, Dr. Babocsa Endre c. apátot, püspöki irodaigazgatót. A járási tanácsban helyet foglalt Tóth János jászkarajenői református lelkész, Margittai József pilisi református lelkész. A nagykőrösi városi tanács tagja volt Adorján József református lelkész. A községi tanácsokban pedig az alábbi lelkészek találhatók: Bogyai József aszódi evangélikus lelkész, Mátyás Kálmán pilisszentkereszti rk. plébános, és Sós G. Endre nagymarosi református lelkész. PmL. XXIII. 23. 6. dob. 66 171/1958. sz. A felsoroltak mentességére szóljon az egyházügyi megbízott fentebb idézett megjegyzése, miszerint a tanácsokba bejutott papok sok esetben egyházuk befolyásának növelése érdekében tevékenykedtek.

[6] PmL. XXIII. 23. 4. dob. Pest Megyei Tanács VB1956. szeptember 19-i ülés, 153. sz. VB határozat.

[7] PmL. XXIII. 23. 6. dob. 0033/1958. sz. A Pest Megyei Tanács VB elnökének körlevele 1958. március 25.

[8] PmL. XXIII. 23. 7. dob. 0089/1959. sz. A Pest Megyei Tanács elnökének körlevele 1959. augusztus 24.

[9] PmL. XXIII. 23. 3. dob. X-31/1955. sz. Csala László egyházügyi tanácsos jelentése az MDP Pest Megyei Bizottságának

[10] PmL. XXIII. 23. 3. dob. XII-29/1955. sz. Alsónémedi MDP Bizottság jelentése

[11] PmL. XXIII. 23. 3. dob. 89-12-1/1955. sz. A Ceglédi Járási Tanács VB Oktatási Osztályának a Pest Megyei Tanács Oktatási Osztályához írt jelentése, és 00114/6/1955. sz. Az egyházügyi tanácsos jelentése az ÁEH-nak.

[12] PmL. XXIII. 23. 3. dob. Kádasi János első titkár, a Gödöllői Járási MDP Bizottság nevében írt jelentése, szám nélkül.

[13] PmL. XXIII. 23. 3. dob. 00114/1955. sz. Csala László egyházügyi tanácsos jelentése az ÁEH-nak 1955. augusztus 4.

egyhaztorteneti_szemle_2004_02_103-119.htm

[14] PmL. XXIII. 23. 3. dob. X-1-2/1955. sz.

[15] PmL. XXIII. 23. 3. dob. 00114/2/1955. sz. Csala László egyházügyi tanácsos jelentése az ÁEH-nak 1955. október 11.

[16] PmL. XXIII. 23. 3. dob. 00114/1/1955. sz. Csala László egyházügyi titkár jelentése az ÁEH-nak a Pest megyei evangélikus lelkészek értekezletéről. 1955. október 6.

[17] PmL. XXIII. 23. 4. dob. VI-25/1956. sz. Csala László jelentése az ÁEH-nak.

[18] PmL. XXIII. 23. 8. dob. 70 599/1959. sz. Udvardy János egyházügyi titkár jelentése az ÁEH elnökének 1959. június 5.

[19] Ld. előző jelzetet.

[20] PmL. XXIII. 23. 8. dob. 7063/1959. sz. Udvardy János egyházügyi főelőadó feljelentése

[21] PmL. XXIII. 23. 8. dob. 98/1960. sz. Hargitai Károly általános iskolai igazgató levele az egyházügyi főelőadóhoz 1960. december 13., valamint Németh Géza szám nélküli levele.

[22] PmL. XXIII. 23. 4. dob. Albertirsa rk. plébánosának levele a Pest Megyei Tanács Oktatási Osztályához 1956. április 4.; valamint az iskola igazgatónőjének és a községi tanács elnökének levelei, szám nélkül.

[23] PmL. XXIII. 23. 4. dob. V-16/1956sz. és Csala László 1956. május 16-i levele a tanács elnökének, szám nélkül.

[24] PmL. XXIII. 23. 5. dob. Jelentés az 1956-os tevékenységük miatt elítélt papokról 1957. szeptember 9. szám nélkül.

[25] PmL. XXIII. 23. 10. dob. 49/1962. sz. A büntetett előéletű papok névsora. Megjegyzendő, hogy a felsoroltak egy része közvetlenül 1956 után elkerült Pest megyéből illetve a forradalom után került a megyébe.

[26] PmL. XXIII. 23. 2. dob. 0086/1954. sz. A Pest megyei Tanács Oktatási Osztályának körlevele a járási oktatási osztályok vezetőinek.

[27] PmL. XXIII. 23. 3. dob. Jelentés a hittanbeíratásokról szám nélkül.

[28] Ld. előző jegyz.

[29] PmL. XXIII. 23. 3.dob. 0085/1/1955.sz.

[30] PmL. XXIII. 23. 4. dob. 00114/2/1956.sz. valamint 7. dob. 0057/1959.sz. Jelentések a hittanbeíratásokról.

[31] Lásd előző jelzetet.

[32] PmL. XXIII. 23. 3. dob. 0085/1/1955. sz. Jelentés a hittanbeíratásokról

[33] PmL. XXIII. 23. 4. dob. 00114/2/1956. sz. Jelentés a hittanbeíratásokról.

[34] PmL. XXIII. 23. 4. dob. 00114/1/1956. sz. Jelentés a hitoktatásról.

[35] PmL. XXIII. 23. 5. dob. 0023/2/1956. sz. Az Aszódi Járási Tanács Oktatási Osztályának jelentése 1956. június 30.

[36] PmL. XXIII. 23. 5. dob. A Pest Megyei Tanács Művelődési Osztályának jelentése a hittanbeíratásokról 1957. július 9. szám nélkül.

[37] PmL. XXIII. 23. 7. dob. 0057/1959. sz. Az egyházügyi főelőadó jelentése az ÁEH elnökének 1959. július 7.

[38] PmL. XXIII. 23. 5. dob. Pest Megyei Tanács Művelődési Osztály jelentése a hittanbeíratásokról 1957. július 9. Itt olvasható, hogy ebben az esztendőben 38 katolikus és 2 református un. „önálló” hitoktató működött a megyében. Jóval több volt az óraadó hittanár: közülük 181a katolikus, 94a református, 46 az evangélikus, 4 pedig az ortodox felekezethez tartozott.

[39] Lásd előző jelzetet.

[40] PmL. XXIII. 23. 3. dob. IX-26-1/1955. sz. Az egyházügyi főelőadó jelentése.

[41] PmL. XXIII. 23. 8. dob. 70 662/1959. sz. Az egyházügyi főelőadó jelentése az ÁEH-nak 1959. november 2.

[42] PmL. XXIII. 23. 2. dob. 0085/3/1954. sz. Az egyházügyi főelőadó jelentése az ÁEH-nak.

[43] PmL. XXIII. 23. 2. dob. 0062/12/1954. sz. Az egyházügyi főelőadó jelentése az ÁEH-nak. A jelentés szerint a résztvevők 34%-a férfi, 54%-a nő, 12%-a gyerek, 21% munkás, 61% paraszt, 18% pedig értelmiségi. Továbbá kiemeli, hogy a budai, a szentendrei és az aszói járásban történt jelentős emelkedés a megjelentek számát tekintve.

[44] PmL. XXIII. 23. 7. dob. 74 548/1959. sz. Az egyházügyi főelőadó jelentése az ÁEH-nak. A résztvevők 30%-a férfi, 13%-a gyerek, 54% paraszt, 20% munkás, 13% egyéb, 13% tanuló. Ami pedig a korcsoportok szerinti megoszlást illeti, a 14 év alatti résztvevők aránya 13%, a 16-24 év közöttieké 14%, 25-40 éves volt 22%, a 40 év fölöttiek aránya pedig 31%. Kérdés persze, mennyire megbízhatóak ezek a számok, hiszen egykönnyen aligha lehetett megszámolni, koruk és foglalkozásuk alapján elkülöníteni a körmenetek résztvevőit.

[45] PmL. XXIII. 23. 3. dob. 00124/2/1955. sz. Jelentés az augusztus 20-i rendellenességekről az ÁEH elnökének 1955. szeptember 10.

[46] PmL. XXIII. 23. 2. dob. Csala László egyházügyi főelőadó jelentése az ÁEH-nak. Szám nélkül.

[47] 1955 elején a „nagymarosi dolgozók” az egyházügyi előadóhoz fordultak, kérve őt, engedélyezze számukra templom építését. A helyi pártszervezet és a tanács is pártfogolta a kérelmet. PmL. XXIII. 23. 3. dob. III-1/1955. sz. A nagymarosi dolgozók kérelme 1955. március 1.

[48] PmL. XXIII. 23. 4. dob. VIII-1/1956.sz.

[49] PmL. XXIII. 23. 4. dob. V-24/1956. sz.

[50] PmL. XXIII. 23. 4. dob. szám nélkül.

[51] PmL. XXIII. 23. 8. dob. 70 640/1959. sz. A Váci Egyházmegyei Hatóság levele a plébánosokhoz.

[52] PmL. XXIII. 23. 5. dob. Az ÁEH 184/1957. eln. sz. rendelete. 1957. június 11.

[53] PmL. XXIII. 23. 8. dob. 70 619/1959. sz. A Művelődési Minisztérium 4/1959/VI.9. és a 26/1959/V. 1. sz. kormányrendeletéről van szó.

[a cikk elejére.](#) **[a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)**

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Fazekas Csaba: Dokumentumok Miklós Imre lemondásának történetéhez (1989-1990)

A Rákosi-, majd a Kádár-rendszer egyik legjellegzetesebb és legjellemzőbb intézménye volt az Állami Egyházügyi Hivatal, melynek mindenkori tevékenysége hűen tükrözte a magyarországi államszocialista rendszer aktuális viszonyát az egyházakhoz, vallásfelekezetekhez. Igaz ez a megállapítás a hivatal működésének legutolsó szakaszára is, mellyel kapcsolatosan közlünk néhány dokumentumot.

Az 1980-as években a történelmi egyházak már leplezetlenül és vitathatatlanul részét képezték a Kádár-rendszer szövetségi politikájának.[1] A „puha diktatúrával” való egyházi együttélés és együttműködés kereteit jellemezték a „kis lépések egyházpolitikájával” is. Utóbbi az 1960-as évek közepétől – összefüggésben a kelet-európai kommunista rezsimek iránt nyitni szándékozó Vatikán hivatalos álláspontjával – az állam és az egyházak közötti bizalmatlanság fokozatos oldását, az együttműködés formáinak és kereteinek kölcsönös keresését jelentette, s anélkül, hogy a rendszer az egyházaknak politikai engedményeket tett volna, elismerte létezésüket, sőt méltányolta társadalmi szerepvállalásukat. A „kis lépések” az 1980-as évekre oda vezettek, hogy a történelmi egyházak vezetői elfogadták a Kádár-rendszer által kínált szövetséget, sőt magának a rendszernek a legitimitását is, betagozódtak abba. A folyamat összeforrott Miklós Imre (1927-2003) nevével és tevékenységével. A Kádár-rendszer első számú egyházpolitikusa 1959 júniusától elnökhelyettese, 1971. május 13-tól pedig – 1989. évi kényszerű nyugdíjba vonulásáig – elnöke volt az Állami Egyházügyi Hivatalnak. Az 1970-es évektől az egyházakkal kötött szövetségre, a velük való együttműködésre alapozott politikai irányról egyre többször beszámolhatott a nyilvánosság előtt is (például gyakran publikált cikkekben, interjúkban[2]), amely összecsengett az egyházak vezetőinek a rendszer kül- és belpolitikáját egyaránt legitimáló tevékenységével. E folyamat az 1980-as évek második felére elérte azt a szintet, hogy az állam és az egyházak kölcsönösen már-már idillikusnak tekintették a társadalom érdekében végzett közös, egymást segítő, elismerő munkájukat, ami kidomborodott például az egyetlen olyan alkalommal, amikor 1987 decemberében az ÁEH elnöke átfogó ismertetést adott a parlamentben az egyházpolitikáról, beszámolója megvitatásra és elfogadásra is került.[3] (Bár maga az országgyűlés előtti beszámoló intézménye az alkotmányosság irányába való elmozdulást demonstrálta, a vitanap létrejöttében még a párt csúcsszerveinek volt döntő szerepe.[4])

Nem véletlen, hogy amikor 1988 második felében a Kádár-rendszer már minden eresztékében recsegett-ropogott, megalakultak és egyre erőteljesebben megjelentek a közéletben a demokratikus társadalmi és politikai mozgalmak, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke a rendszer szövetségeseinek sorában egyes egyházi személyiségekért is aggódott a párt első emberéhez, Grósz Károlyhoz írt feljegyzésében. (Ld. 1.1. sz. dokumentum.) Számos meghatározó állami vezető előtt nyilvánvalónak kellett lennie, hogy alapvető reformok életbe lépése várható. Miklós Imre levelének kelte előtt, január 28-án hangzott el például Pozsgay Imre elhíresült nyilatkozata arról, hogy 1956-ban nem ellenforradalom, hanem népfelkelés zajlott Magyarországon. Miklós Imre számára ennél is fontosabb lehetett, hogy ugyanezen a napon az egyházak képviselői és marxista értelmiségiek – a televízió által is közvetített – vitafórumot tartottak az MSZMP Politikai Főiskoláján, amelyen az ekkor évek óta megszokott „marxista-keresztény” dialógusokon túllépve demokratikus egyházpolitikát, mindenekelőtt törvényalkotást is sürgettek. Ezekben a napokban a demokratikus ellenzéki mozgalmak mellett a kormány egyes miniszterei (Pozsgay Imre majd Kulcsár Kálmán) sem csináltak titkot abból, hogy az – állam egyházak feletti gyámkodását létével kifejező – Állami Egyházügyi Hivatalra a jövőben semmi szükség, azt meg kell szüntetni. Amikor Miklós Imre ezt februárban szóvá tette Németh Miklós miniszterelnöknek (1.2. illetve 1.2.1. dokumentum), sorából még mindig az értetlenség és a bizonytalanság érződik. (Miklós leveléhez mellékelte a Szabad Európa Rádió adásáról készült MTI-jelentést.) Pedig ekkor, vagyis 1989 elején a Németh-kormány már világossá tette, hogy az új, vallásszabadságról és az egyházakról szóló törvény megalkotását már az Állami Egyházügyi Hivatal nélkül képzelel. Miklós Imre

nehezményezte, hogy minderről őt senki nem kérdezte meg, Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszternek pedig igazoló jelentést kellett készítenie a történekről a miniszterelnök számára.[5]

Az egyházpolitikai átmenet irányítása (vagyis a vonatkozó törvény tartalmi kidolgozása) már ekkor, és ezt követően egyre inkább a kormány kezébe került, nyilvánvaló lett, hogy a rossz emléké Állami Egyházügyi Hivatalnak – annak ellenére, hogy Miklós igyekezett fontosságát továbbra is bizonygatni – abban nem sok szerepe lesz, és a kabinet szakminiszterei mellett még az ellenzéki pártok illetve az MSZMP testületei is kisebb szerepet kapnak abban. (Érdemes megjegyezni, hogy a párt Politikai Bizottsága a valláshoz és egyházakhoz való viszony kialakítását célzó, március elején előkészített javaslat megtárgyalását március 21-i és április 5-i ülésén is elhalasztotta, csak Miklós Imre távozása után, május 16-án tűzte napirendjére.[6]) Az ÁEH szimbólummá is vált, nem véletlen, hogy az ellenzéki szervezetek közös március 15-i felhívásához készült jelszavakban nyíltan és konkrétan követelték felosztatását.[7] Az a paradox helyzet állt elő, hogy a politikai szféra meghatározó tényezői (a kormány illetve az ellenzéki szervezetek egyaránt) eltökéltek voltak az ÁEH megszüntetésében, a történelmi egyházak még a hivatal hosszabb távú fenntartását, illetve az átmenetben való aktív részvételét sürgették.[8]

A nyomásnak végül Miklós Imre nem tudott, vagy már nem is akart ellenállni, április 17-én írta meg lemondó (pontosabban nyugdíjazását kérő) levelét Németh Miklósnak, illetve egyidejűleg Grósz Károlynak. (1.3.-1.4. sz. dokumentumok.) Az MSZMP Politikai Bizottsága már április 19-én, illetve május 26-án tárgyalt a személyével összefüggő kérdésekről,[9] a kormány pedig eleget tett Miklós kérésének, és április 30-i határidővel felmentette tisztsége alól.

Miklós Imre hónapok óta várható távozása nyilvánvalóvá tette az Állami Egyházügyi Hivatal sorsával kapcsolatos elképzeléseket, az egyházpolitikai fordulat kezdeményezését pedig végképp a kormányzat kezébe adta, amit további személyi és intézményi változások is fémjeleztek. (Május 2-án például Glatz Ferenc került a művelődési miniszteri székbe.) Miklós utóda az ÁEH élén Sarkadi Nagy Barna lett, továbbra is elnökhelyettesi minőségben. Miklós Imre távozásának nyilvánosságra hozatalakor a *Népszabadság* igyekezett pozitív méltatást közölni személyéről, mint aki óriási nehézségek árán képes volt megteremteni a bizalom légkörét a szocialista állam és az egyházak között, továbbá életét az állam-egyház viszony javításának, a vatikáni kapcsolatok normalizálásának stb. szentelte.[10] A volt ÁEH-elnöknek tartalmazó nyugdíjas éveket kívánó kommentár szorgalmazta, hogy Miklós Imréről is reális képet kell alkotni, nem csupán negatívumokat hangoztatni, mondván, képtelenek az objektív ítéletalkotásra azok, akik az elmúlt évek bizonyított sikereit nem veszik figyelembe. Sarkadi Nagy Barna ugyanakkor adott nyilatkozatából kiderül, hogy hivatalának immár végképp a változásokat előmozdító szerepet kívánt szánni, bár az ÁEH megszüntetéséről nem, csupán alapos „átszervezéséről” beszélt, például új vallásfelekezetek törvényes elismerése kapcsán stb.[11] Németh Miklós kormányfő néhány nappal később már bejelentette, hogy a kormány napirendre tűzte az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetésének tervét,[12] sőt kinyilvánította kormánya eltökéltségét, hogy az egyházak életébe való beavatkozást megtestesítő szerv felszámolásán túl teljesen új egyházpolitika kereteinek kialakítását tűzte ki célul, amelynek előkészítésére a kormányzat és az egyházak képviselőiből álló Országos Vallásügyi Tanácsot akarnak felállítani stb.[13]

Április végétől egészen 1990 elejéig Miklós Imre folyamatosan kapott leveleket hazai és külföldi egyházi méltóságoktól (az alább közöltekénél nyilván többet, mi csak a rendelkezésünkre állókat tehetjük közzé). Az új, demokratikus egyházpolitika születésének, tágabb értelemben a magyarországi rendszerváltozásnak egy fontos és jellegzetes adaléka, hogy e levelek szerzői kivétel nélkül pozitívan nyilatkoztak Miklós Imre személyéről és törekvéseiről, tevékenységét a kötelező udvariasságot jóval meghaladó stílusban méltatták. (Ld. 2.2.-2.4. sz., 3.1.-3.8. sz. dokumentumok.) Legtöbben sajnálkoztak azon, hogy a rendkívül fontos időszakban az ÁEH-elnök már nem aktív résztvevője, csak passzív szemlélője lesz a demokratikus átmenetnek, és többen kifejezésre juttatták, hogy a Miklós Imrével való hivatali kapcsolatuk személyes jó viszonyra alakult. Miklós Imre tevékenységének illetően megítélése hasonló a *Népszabadság* publicistájának idézett véleményéhez, illetve az Elnöki Tanács által Miklós Imrének nyugdíjba vonulása alkalmából adott

magas állami kitüntetését indokló szöveghez, mely szerint az „állam és az egyház közötti jó viszony kialakítása” tulajdonítható személyének. (Vö. 3.5. sz. dokumentumban foglaltakkal.) Mindez már olyan periódusban történt, amikor a letűnő pártállam intézményeivel és meghatározó személyeivel kapcsolatos kritikákat nemcsak a hivatali vagy bizalmas érintkezés során, hanem a nyilvánosság előtt sem kellett véka alá rejteni.[14] (Az alább idézett levelek szerzőihez hasonló véleményeknek egyébként egyházi személyek nyilvánosan is hangot adtak.[15]) Külön érdekesség, hogy a történelmi egyházak vezetői még Miklós Imre lemondásának elfogadása előtt fejtették ki nézeteiket az ÁEH-elnöknek. (Ld. 2.2.-2.3. sz. dokumentumok.)

Egy levél írója, Cserhádi József pécsi püspök pedig még talán nem is tudott Miklós Imre lemondásának szándékáról, soraiból ez nem derül ki. (Ld. 2.1. sz. dokumentum.) Pedig amikor az ÁEH elnöke Paskai László esztergomi érsek társaságában 75. születésnapján nagy ünnepség keretében felköszöntötte Cserhádi Józsefet,[16] már április 17., vagyis lemondási szándékának bejelentése után történt. Cserhádi József (1914-1994) Miklós Imrét méltató szavai különösen érdekesek. A pécsi egyházmegyét 1969-től kormányzó, egyébként 1989. november 3-án posztjáról lemondott püspök egyik legaktívabb képviselője volt a kádári pártállam szövetségi politikájának. Az 1980-as években számos megnyilatkozással hívta fel a figyelmet a rendszer kül- és belpolitikáját elvi alapon támogató felfogására,[17] amelyet következetesen képviselt a rendszer bomlásának időszakában is.[18] Gyakran foglalt állást tanulságos módon az 1989-es változások idején is, melyek közül csak egy cikket idézzük, melyet az ÁEH megszűnése után publikált.[19] A cikkben utalt Miklós Imre április 30-i nyugdíjba vonulására, és pozitívan nyilatkozott a megújuló MSZMP-ről. A korszakban jellemző módon foglalt állást a demokratikus kibontakozásról: „A többpártrendszer eltökélt hívei vagyunk, mégis úgy érezzük, bántó furcsaság lett hazánkban a túl sok alternatív mozgalom, ahogy az is elgondolkodtató, hogy rengeteg az újonnan indult sajtótermék. Ez eleve nem megnyugtató, hanem az ismert magyar széthúzás vagy szétforgácsolódás egyik jele.” Kifejtette, hogy bár tartani lehet az alternatívoknak nevezett demokratikus pártok „mohóságától”, de az MSZMP esetleges merevségétől is, mégis a kibontakozás érdekében a tisztességes, jó szándékú erővel lehetséges az összefogás. Úgy vélte, az egyháziakat nyomasztó korábbi „kényszeres helyzetek” következtében tekintélyvesztést is szenvedtek, mégis írásának hangvételét az efféle megállapítások jellemzik: „Ma jobban tesszük, ha a múlt felett nem törünk pálcát, hanem sajnálkozunk a történeteken, és megbocsátunk egymásnak.” Utóbbi megállapítása azért is érdekes, mert a rendszerváltás után, nem sokkal halála előtt Cserhádi József egész másként nyilatkozott a történetekről, egy tévéinterjúban kemény szavakkal ostromozta a Miklós Imre által képviselt egyházpolitika kegyetlen és durva beavatkozását az egyház életébe.[20] Paskai László esztergomi érsek levele hasonló hangulatot tükröz, mintegy folytatását annak az álláspontnak, melyet az érsek 1988 nyarán is képviselt.[21]

A történet utóéletéhez tartozik, hogy a két hónap alatt, amíg Sarkadi Nagy Barna állt a hivatal élén, az ÁEH mindent elkövetett korábbi, az egyházak életébe beavatkozó tevékenységének megszüntetésére, az ilyen jellegű jogszabályok felszámolására, a törvényes, de politikai okokból korábban el nem ismert vallásfelekezetek törvényesítésére. Bár a kormány terve az ÁEH jogutód nélküli felszámolására május elején ismertté vált, a kabinet június 26-i ülésén hozta meg ezt a döntését. Az ÁEH megszüntetését elsősorban az Elnöki Tanács 1989/14. sz. törvényerejű rendelete mondta ki. Ez, valamint a kapcsolódó jogszabályok az ÁEH számos feladatát megszüntették, az állammal való kapcsolattartásban rendelkeztek a – jogszabályokat véleményező, a vallás- és lelkiismereti szabadság érvényesítését garantáló stb. – Országos Vallásügyi Tanács felállításáról, kibővítették a művelődési miniszter jogkörét stb. Az ÁEH munkatársainak július 7-én mindezt szintén Glatz Ferenc művelődési miniszter jelentette be. Az év második felének eseményeit az új államigazgatási struktúra létrejötte (a fentiekén túl például a Művelődési Minisztérium egyházi kapcsolatokért felelős főosztályának létrehozása augusztus 1-jén stb.), valamint az egyházakra nézve sérelmes korábbi diszkriminatív jogszabályok megszüntetése, a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok helyreállítása, az elítéltek jogi rehabilitálása mellett az új egyházpolitikai törvény előkészítése jellemezték. Megszaporodtak a magas rangú egyházi személyek és a különböző szintű állami tisztségviselők, sőt előbbiek és pártvezetők közötti tanácskozások.[22] (Feltűnő volt például Nyers Rezső, az MSZMP elnöke és az egyházak vezető személyiségeinek szeptember 7-i tanácskozása.[23]) Nemzetközi vonatkozásai miatt különös jelentőséget kaptak a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolat helyreállításának előkészítő értekezletei.

Visszatérve 1989 júniusára, az ÁEH megszűnésekor Sarkadi Nagy Barna azt fejtegette, hogy egyik kezdeményezője volt a hivatal megszüntetésének.[24] Hangsúlyozta, hogy az ÁEH felszámolása a kormány határozott döntése volt, s legfontosabbnak nem is a szervezeti keretek kialakítását, hanem az állami beavatkozással szembeni garanciák kialakítását nevezte. Ezért szükségesnek vélte új törvény kialakítását, amelyben két prioritást, az egyén vallásszabadságának biztosítását, valamint az állam és az egyház elválasztását jelölte meg feladatul. Sarkadi világossá tette azt is, hogy a volt ÁEH számos jog- és hatásköre egyszerűen megszűnik, ami pedig a törvény- és jogszabályalkotási folyamatot, valamint az egyházakkal való kapcsolattartást illeti, azok átkerülnek az említett vallásügyi tanácshoz, valamint a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságához. Utóbbi szerv élére került Sarkadi, titkári feladataiból 1990. május 17-én történt felmentéséig. Hatékony előkészítésével tartotta az Országos Vallásügyi Tanács október 20-án alakuló ülését, és a miniszterelnök joggal állapította meg: „A kormány késedelem nélkül és hatékonyan felszámolta az állami beavatkozások eszközrendszerét.” Sarkadi fellépésének komoly szerepe volt az MSZMP új egyházpolitikai elveinek véglegesítésében,[25] majd a törvényalkotás folyamatában is.[26]

Az állam egyházpolitikáját új, demokratikus alapokra helyező 1990/4. tc.-et 1990. január 24-én fogadta el az országgyűlés, s az Országos Vallásügyi Tanács március 20-i ülésén a résztvevők joggal állapíthatták meg, hogy az elmúlt hónapok jogszabályalkotásával nemcsak az ÁEH utáni helyzetet sikerült felszámolni, hanem a szabad választások utáni helyzetet is megalapozni.

DOKUMENTUMOK[\[27\]](#)

1. Levelek Miklós Imre lemondásával kapcsolatban

1.1. Miklós Imre levele Grósz Károlynak, 1989. január 30.[\[28\]](#)

Szigorúan titkos!

001/2/1989.

Grósz Károly elvtársnak,
a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára
Budapest

-

Kedves Grósz Elvtárs!

Az Országgyűlés 1987. december 17-i ülésén még arról adhattam számot, hogy megnyugtatóan rendezett az állam és az egyházak, vallásfelekezetek közötti kapcsolat. Jogos meglepéssel vehettük tudomásul, hogy az egyházpolitika – a párt szövetségi politikájának szerves részeként – hozzájárul az ország belpolitikai életéhez, közérzetjavító tényezővé vált.

Az elmúlt egy év során bekövetkezett mélyreható és sodró erejű társadalompolitikai változások nemcsak a politikai intézményrendszert, hanem egyházi szövetségeseinket is komoly teherpróba elé állították. Azok a hazai és külföldi ellenzéki erők, amelyek korábban is bírálták az egyházak vezetőit, „kommunista állam” iránti túlzott engedékenységük miatt, felismerve jelenlegi bonyolult helyzetünket, elérkezettnek érzik az időt, hogy még erőteljesebb, még durvább támadásaikkal lejárassák egyházi szövetségeseinket, pozíciójukat gyengítsék. Sajnálatos tény, hogy támadásaik nem hatástalanok.

Nagy Gyula evangélikus püspök-elnök ellen azért indult széleskörű támadás, mert a Bős-Nagymarosi vízlépcső ügyében a kormány javaslata mellett voksolt az országgyűlésen.[29] Kormánypártisága miatt kap egyre gyakrabban fenyegető telefonokat, leveleket Bíró Imre kanonok, az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága főtitkára.[30] Elgondolkoztató, hogy Tóth Károly református püspök, aki közismerten következetes és bátor szövetségeseünk, a közelmúltban lezajlott zsinaton nem tudta megőrizni a zsinat lelkesi elnöki funkcióját.[31]

A kialakuló helyzeten úrrá lenni azért is nagyon nehéz, mert megítélésem szerint a rádióban, a televízióban és a nyomtatott sajtóban, a nyilvánosság és a demokrácia jelszava mögé bújva, olyan megnyilatkozások is kaptak és kapnak fórumot, amelyek zavart és megosztottságot okoznak a hívő emberek körében nem kis mértékben hozzájárulnak egyházi szövetségeseink egy részének elbizonytalanodásához.

Minden erőfeszítésünk ellenére – amelynek hatását az Állami Egyházügyi Hivatal státusza körüli híresztelések, gyakran jelentős vezetőkre is hivatkozva, jelentősen gyengítik – úgy látom, hogy az állam és az egyházak, vallásfelekezetek közötti politikai szövetség fokozatosan bizonytalanná válik.

Szükséges lenne egyértelművé tenni, késedelem nélkül határozottan megvédeni eddigi szövetségeseinket, mert elvesztjük őket.

Ha erőtlennek, tétovázónak mutatkozunk ügyükben, akkor azoknak az erőknek a pozícióját erősítjük, akik eddig is azt vallották, hogy „nem érdemes a kommunistákkal szövetséget kötni, mert az csak a szükség által diktált taktika”. Ezeknek a vélekedéseknek a felerősödése és térhódítása szövetségi politikánkat perspektivikusan is veszélyeztetik.

Kedves Grósz Elvtárs!

E leveletem nem előterjesztésnek szánom többek között, azért mert vezető munkatársaim közül egyesek nem tartják célravezetőnek jelentkezésemet. Mégis kötelességemnek érzem, hogy jelezzem [az] általam érzékelt folyamatot és személyes meghallgatáson tanácsot kérjek.

Jelezni szeretném, hogy a Politikai Bizottság 1983. február 15-i határozatának végrehajtásáról és az egyházpolitikai munka megújításának feladatairól, valamint a lelkiismereti szabadságról, a vallás szabad gyakorlásának jogáról és az egyházügyekről szóló törvény irányelveiről jelentés készül az MSZMP KB Társadalompolitikai Bizottságának, amely előreláthatóan március 1-jén kerül megtárgyalásra.[32]

Budapest, 1989. január 30.

Elvtársi üdvözlettel

Miklós Imre

1.2. Miklós Imre levele Németh Miklósnak, 1989. február 14.

Németh Miklós elvtársnak,

a Minisztertanács elnöke

Budapest

-

Kedves Németh Elvtárs!

Kérésemre a Magyar Távírási Iroda vezérigazgatója megküldötte a Szabad Európa Rádió 1989. február 8-i híradását, mely szerint Kulcsár Kálmán igazságügyminiszter Londonban, ahol a kelet-európai egyházak helyzetét kutató intézetben tartott előadást, bejelentette az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetését, és úgy minősítette a hivatalunkat, mint korábban azt a szocialista Magyarországgal ellenséges erők tették.

Nem tételezem fel, hogy kormányunk úgy hozott – akár előzetes – döntést, hogy meg sem kérdezte az érintett hivatalt, de legalább hivatalosan ne tájékoztatott volna bennünket. Így igen nehéz helyzetben vagyunk, hiszen egyházi vezetőkkel, nemzetközi egyházi központok képviselőivel tárgyalunk, s míg működünk, a magyar kormányt kell képviselnünk a hitelességtől megfosztva. Munkatársaimnak nem tudok felelősséggel válasz és tanácsot adni, hiszen néhányan már új munkahelyet keresnek. Egyre inkább dezorganizálódik és demoralizálódik a hivatal. Nem kell hangsúlyoznom, hogy ez a tényleges megújulást elősegítő munkánkat megnehezíti.

Ezek után felelősséggel és tisztelettel megkérdem, hogy Kulcsár Kálmán megnyilatkozását a hivatal minősítését és jövőjét illetően, a kormány álláspontjának kell-e tekintenem. Amennyiben igen, akkor kérek hivatalos eligazítást a hivatal magatartását és tevékenységét illetően.

Amennyiben Kulcsár igazságügyminiszter előadásában foglaltak és más felelős vezetők hasonló megnyilatkozásai csupán saját véleményüket jelentik, kérem Miniszterelnök Elvtársat, szíveskedjék a jónak tartott intézkedéseket megtenni arra vonatkozóan, hogy a méltatlan helyzet tisztázódjon és a ránk bízott

egyhaztorteneti_szemle_2004_02_120-144.htm

munkát az Országgyűlés 1987. decemberi ülésén jóváhagyott módon becsülettel végezhesük mindaddig, amíg más intézkedés nem történik.[33]

Mellékelem a Magyar Távirati Iroda idevonatkozó jelentését.

Budapest, 1989. február 14.

Elvtársi üdvözlettel

Miklós Imre

1.2.1. Bizalmas MTI-jelentés a Szabad Európa Rádió adásáról

egyhaztorteneri_szemle_2004_02_120-144.htm

1989. 02. 08.

Megszűnik az ÁEH

SZER, München, 1989. február 8.

Késő esti mai nap

A magyar Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetésének, az állam és az egyház szétválasztásának lehetőségéről nyilatkozott Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter Londonban, ahol a kelet-európai egyházak helyzetét kutató intézetben tartott előadást. Az elhangzottakról az osztrák katolikus hírügynökség és a nyugatnémet evangélikus tájékoztató szolgálat számolt be.

Kulcsár Kálmán bejelentette, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetését tervezik, mert a jogi és politikai rendszer reformja szükségtelemmé teszi az egyházak ellenőrzésére, tevékenységük korlátozására létrehozott intézményt.

Előadásán síkraszállt az állam és az egyházak viszonyában az alkotmány és az összes törvény előírásainak szigorú betartásáért. A jelentés szerint Kulcsár közölte, hogy az ezektől eltérő eddigi gyakorlatot a budapesti kormány meg akarja szüntetni, és teljesíti mindennemű kötelezettségét.

Kulcsár arról is beszélt, hogy most már nyitva áll az út az egyház és az állam teljes szétválása előtt, de hozzáfűzte, hogy ennek következményeit, különösen az anyagi támogatás megszűnését az egyházaknak kell viselniük.

Az igazságügy-miniszter azt is megjegyezte, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal helyett a Művelődésügyi Minisztériumhoz tartoznának a vallási kérdések.

A Kulcsár Kálmán által Londonban mondottak megerősítik mindazt, amit decemberben a nyugatnémet evangélikus akadémián Pozsgay Imre elsőként követelt az egyház és az állam viszonyának helyreállításában. Az államminiszter többek között kijelentette, hogy az egyházakat szuverén, önmagukat kormányzó szervezeteknek kell tekinteni, és meg kell szüntetni az állam felügyeleti, irányító funkcióját. Pozsgay Imre arról is beszélt, hogy a jelenlegi felügyeleti szervet ügykezelési osztállyal helyettesítik.

1.3. Miklós Imre lemondó levele Németh Miklósnak, 1989. április 17.

Németh Miklós elvtársnak,

a Minisztertanács elnöke

Budapest

-

Tisztelt Németh Elvtárs!

Ez év márciusában betöltöttem 62. életévet. Közel negyvenéves egyházpolitikai szolgálatom, 18 éves hivatalvezetői tevékenységem után előterjesztem, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanács államtitkári, a Minisztertanács pedig az Állami Egyházügyi Hivatal elnöki tisztségéből, nyugdíjba vonulásom miatt, saját kérésemre felmenteni szíveskedjék.

Köszönöm a bizalmat, amelynek képességeim szerint tisztességgel igyekeztem eleget tenni, hazánk és népünk iránti elkötelezettséggel hazai és a nemzetközi élet minden területén.

Budapest, 1989. április 17.

Elvtársi üdvözlettel

Miklós Imre

1.4. Miklós Imre lemondó levele Grósz Károlynak, 1989. április 17.

Grósz Károly elvtársnak,
a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára
Budapest

Tisztelt Grósz Elvtárs!

Tisztelettel bejelentem, hogy a mellékelt előterjesztésben kértem a Minisztertanács Elnökét, hogy jelen beosztásomból felmenteni szíveskedjék.

Ezúton szeretném megköszönni, hogy a párt az Állami Egyházügyi Hivatali elnöki tevékenységemet segítette.

Kérem Grósz Elvtárs és a Politikai Bizottság egyetértő támogatását.

Budapest, 1989. április 17.

Elvtársi üdvözlettel

1.5. Németh Miklós levele Miklós Imréhez, 1989. május 3.

0102-XXIII/1989.

Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa

Elnök

Miklós Imre elvtársnak, az Állami Egyházügyi Hivatal nyugalmazott elnöke

Budapest

Kedves Miklós Elvtárs!

Értesítem, hogy Önt – saját kérésére, érdemei elismerése mellett, nyugállományba vonulása miatt – az Elnöki Tanács az 57/1989. (V.2.) számú határozatával az államtitkári, a Minisztertanács az 1056/1989. (V.2.) számú határozatával az Állami Egyházügyi Hivatal elnöki tisztsége alól 1989. április 30-ai hatállyal felmentette.

A hatályos jogszabályi rendelkezés alapján Önt 1989. május 1-jétől október 31-éig hat hónap felmentési idő illeti meg, amelynek tartama alatt mentesül a munkavégzési kötelezettség alól.

Ezúton is megköszönöm több évtizeden át végzett eredményes munkáját.

Őszintén kívánom, hogy nyugdíját jó erőben és egészségben sokáig élvezze.

Budapest, 1989. május 3.

Elvtársi üdvözlettel

Németh Miklós

2. Magyar egyházi személyek levelei Miklós Imréhez

2.1. Cserhádi József pécsi püspök Miklós Imréhez, 1989. április 22.

A pécsi püspöktől

187/1989.

7601 Pécs, Pf. 113., Szent István tér 23.

Miklós Imre államtitkár, az ÁEH elnöke

Budapest VI. Lendvai u. 28.

Tisztelt Elnök Úr!

Még mindig körülvesz és bennem zsong a 75. születésnapom alkalmával átélt találkozó és családi ünneplés melege. Engedje meg, hogy írásban is kifejezhessem köszönetemet és hálámat azért, hogy a két Elnökhelyettes és a Főosztályvezető Urakkal^[34] olyan családias feloldottsággal, kincset érő ajándékokkal tették emlékezetessé e napot.

Az új paksi templom befejezéséhez kilátásba helyezett új másfélmillió forintért nemcsak a magam, hanem elsősorban az ország minden részéről ott összesereglett hívők és az egyházmegye egész papsága nevében meghatottan mondok ismét köszönetet, amit egyházam és hazám szolgálatának eredményes vállalásához kaptam.

Elnök Úr olyan őszintén és mélységesen érintette az elmúlt harminc évben történeteket: emberi és baráti mellémállását ma különösképpen is nagyra becsülöm. Vallom, hogy Államtitkár Úr magas posztján felelősségteljesen tudta kezében tartani a közös ügyeket és e tekintetben egyik döntő meghatározója lett az utolsó két évtized történelmi szakaszának, a magyar egyházpolitikának.

Köszönöm, hogy jelenlétével és felszólalásával emlékezetessé tette számomra és sokak számára e jeles napot.

Kívánok jó egészséget és sok erőt, különösképpen a legközelebbi jövő bölcs alakításának nagy feladataihoz.

Pécs, 1989. április 22.

Fogadja őszinte nagyrabecsülésem kifejezését:

2.2. Paskai László esztergomi érsek levele Miklós Imréhez, 1989. április 30.

1989. ápr. 30.

1045/1989.

Dr.Paskai László bíboros prímás, esztergomi érsek

2501 Esztergom, Pf. 25. – Telefon: 1.

Miklós Imre úrnak

államtitkár, elnök

1394 – Budapest, Pf. 374.

Igen tisztelt Államtitkár, Elnök Úr!

Váratlanul ért a hír, hogy saját kérésére megválnék eddigi munkakörétől. A magam részéről abban bíztam, hogy együttműködésünk még éveken keresztül tartós marad.

A mostani, sok új problémával megterhelt, de a megújulás és a kibontakozás felé haladó időszakban megfontolt, sok tapasztalattal rendelkező, nyugodt és a következményekkel reálisan számoló vezető egyéniségekre van szükség. Államtitkár Úrban ilyen személyt ismertem meg. Ezért őszintén sajnálom, hogy az eddigi harmonikus, eredményes munkakapcsolatunk megszakad.

Kötelességemnek tartom, hogy kifejezzem köszönetemet mindazért, amit működése idején a katolikus egyházért tett. Sokszor megtapasztaltam jóindulatát, segítőkészségét, amellyel előmozdította egyházunk életének a kibontakozását. De azt is tudom, hogy sokszor kiállt a katolikus egyház érdekében, nem egyszer kockázatokat is vállalva. A vezető munkát végző sokszor tapasztal indokolatlan kritikát, félreértést. Én mindig a reális szemléletre törekedtem. Ehhez a reális szemlélethez tartozik annak az észrevétele is, amely nem a nagy nyilvánosság előtt, hanem a csendes, sokszor nagyon is fáradságos és másoktól nem érzékelt munka keretében történt.

Amikor most a hivatalos munkakapcsolat megszűnik, nem mulaszthatom el ennek a csendes munkának a kiemelését, értékelését és megköszönését. Egyben kifejezem köszönetemet személyem iránt tanúsított jóindulatáért, munkám eredményességének a segítéséért.

egyhaztorteneti_szemle_2004_02_120-144.htm

A magam részéről megbecsüléssel gondolok végzett munkájára, személyére. Kérem, őrizzen meg jó emlékei közt. Ugyanakkor biztosítom, hogy én is jó emlékezettel gondolok Államtitkár Úrra. Örülnék, ha személyes kapcsolatunk továbbra is megmaradna.

Ígérem, hogy a magam módján és meggyőződéseim szerint, továbbra is megemlékezem Államtitkár Úrról: Isten áldását kérem életére, kívánok jó egészséget és sok örömet kedves Családja körében.

Kedves Feleségével együtt sok szeretettel köszöntöm.

Fogadja Államtitkár, Elnök Úr őszinte nagyrabecsülésem és megkülönböztetett tiszteletem kifejezését.

Paskai László

bíboros, prímás,

esztergomi érsek

2.3. A magyarországi evangélikus egyház vezetői Miklós Imréhez, 1989. május 2.

Magyarországi Evangélikus Egyház

1085 Budapest VIII., Üllői út 24.

telefon: 130-886

104/0/1989

Miklós Imre államtitkár úrnak,

az Állami Egyházügyi Hivatal ny. elnökének

Budapest

Igen tisztelt Elnök Úr!

Engedje meg, hogy evangélikus gyülekezeteink, lelkészeink és világi tisztségviselőink nevében is kifejezhessük őszinte köszönetünket mindazért a sok jóakaratért és felsorolhatatlanul sok, konkrét segítségért, amelyben évtizedeken keresztül végzett szolgálata során egyházunkat, gyülekezeteinket részesítette.

Elnök Úr egész élete során azért munkálkodott, hogy a magyar egyházak és a vallásos emberek megtalálhassák megbecsült helyüket társadalmunkban, hogy az állam és egyházak közötti igaz, jó viszony

egyhaztorteneti_szemle_2004_02_120-144.htm

megerősödjék és példa lehessen más országoknak is.

Mindig hálásan emlékezünk arra, amit igaz emberséggel, mély lelkiismereti meggyőződéssel az állam és az egyházak közötti béke, megértés érdekében végzett.

Szívből kívánjuk Elnök Úrnak és Kedves Családjának, hogy nyugalma éveit jó egészségben, boldogságban tölthesse Szeretteivel együtt, és kérjük, tartson meg minket jó emlékezetében!

Elnök Urat és Családját igaz tisztelettel köszöntjük:

Budapest, 1989. május 2-án

Dr.Harmati Béla

püspök

Dr.Frenkl Róbert

Dr.Nagy Gyula

püspök-elnök

Farkasházi Ferenc

egyházkerületi felügyelő,
országos felügyelő helyettes

2.4. Virányi Ottó levele Miklós Imréhez, 1989. október 30.

Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat

1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1.

Dr. Miklós Imre úrnak,

az ÁEH elnöke, ny. államtitkár

Budapest

Igen tisztelt Elnök, Államtitkár Úr!

A R[ómai] k[atolikus] Egyházi Szeretetszolgálat soha nem felejtheti, hogy megalakulásának első idejétől kezdve, majd évtizedeket megérő fejlődésének alkalmával mindig sorstársa, kortársa – de elsősorban segítője és megértő támogatója volt intézményeink alakulásának, fenntartásának, üzemeltetésének és fejlesztésének.

E sorokat nem elismerésnek vagy igazságtételnek szánom. Hanem a mindenkor embersegítő előtti tisztelgésnek, a nyugállományba joggal kitüntetettnek járó főhajtásnak és a névnapját ünnepelni készülő számára írt időtlen jókívánságnak.

Mindenkor elismeréssel és köszönettel adózunk működése ideje alatt kifejtett fáradozásának, jóakaratának. Nehéz időkben kellett sokféle igényt és szempontot egyeztetnie: ezt mi értékeljük és életművét – nem kevesek – hálával szemléljük. Amikor Isten áldását kívánom a Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat igazgatójaként további életére s megköszönöm értünk is vállalt sok fáradozását, kérem: tartson meg bennünket továbbra is jó emlékezetében.

Maradtam Államtitkár, Elnök úrnak tisztelő köszöntéssel

Budapest, 1989. október 30.

Virányi Ottó

kanonok, igazgató

3. Külföldi egyházi személyek levelei Miklós Imréhez

3.1. Gunnar Staalsett^[35] Miklós Imréhez, 1989. május 24.

Genf, 1989. május 24.

Lut[h]eránus Világszövetség

A főtitkár irodája

Miklós Imre úrnak

Állami Egyházügyi Hivatal elnök

Budapest

Kedves Miklós Úr!

Köszönöm április 30-i levelét, amelyben tájékoztat bennünket nyugalomba vonulásáról. Rendkívüli örömünkre szolgált, hogy alkalmunk volt január végén nálunk tett látogatása során kifejezni a Lutheránus Világszövetség háláját a hivatala és a szövetség közötti sokéves együttműködésért.

Meggyőződésem, hogy Ön személy szerint jelentősen hozzájárult a pozitív fejlődéshez, amelynek tanúi voltunk ebben az időszakban. Magyarországi tagegyházunkkal együtt várakozással tekintünk a jövő fejlődés felé, amely kölcsönösen jótékony lesz az állam és az egyház számára és amely erősíti majd az egyház szerepét a magyar nép és globális küldetése iránti szolgálatában.

Kérem fogadja legjobb kívánságaimat a jövőre és reményteljesen „Au revoir” (viszontlátásra).

Kiváló tisztelettel

Gunnar Staalsett s.k.

főtitkár

3.2. Paul Poppard[36] levele Miklós Imréhez, 1989. május 30.

Vatikán, 1989. május 30.

Nemhívők Titkársága

Miklós Imre úrnak

Állami Egyházügyi Hivatal elnök

Budapest – Magyarország

Elnök Úr!

Köszönöm Önnek 1989. április 30-i levelét, a Magyar Népköztársaság Állami Egyházügyi Hivatalából való távozása alkalmából.

Mindig megőrzöm találkozásaink emlékét az elmúlt évek során és főleg azokat, amelyekben részem lehetett Önnel a „Társadalom és az erkölcsi értékek” szimpózium során Budapesten 1986 októberében. Ha ez a találkozás párbeszédre marxisták és keresztények között létrejöhett, ez ugyancsak Önnek volt köszönhető és ezért hálás vagyok Önnek.

Legjobb kívánságaimmal az Ön és az Önhöz közelálló boldogságára, biztosíthatom Elnök Úr, kiváló tiszteletemről

Paul Poupard bíboros s.k.

3.3. Hans Kolvenbach[37] levele Miklós Imréhez, 1989. június 2.

Róma, 1989. június 2.

A Jézus Társaság Generális Főnöke

Róma, Borgo S.Spirito 5.

Őexcellenciája Miklós Imre úrnak

Magyar Népköztársaság

Excellenciád!

Örömmel vettem április 30-ról Budapestről kelt kedves levelét, amelyben szíves volt tájékoztatni engem abban az időpontban, amikor, elérve a korhatárt, elhagyja magas hivatalát a Magyar Népköztársaság Kormánya szolgálatában.

Mélyszéges köszönetemet fejezem ki, értékelése kedves kifejezéséért. Fogadja a magam részéről a legnagyobb nagyrabecsülés és elismerés érzéseit mindazért, amelyet a Jézus Társaság érdekében Magyarországon tett. Megértő szolgálatát nem felejtjük el. Hálával gondolok valamennyi találkozásunkra, Önnel és mindenek felett olyan jól előkészített magyarországi utazásomra.

Abban a reményben, hogy az annyira gyümölcsöző együttműködés folytatódhat az új körülmények között is, maradok kiváló tiszteletem nyilvánításával

kész híve

Hans Kolvenbach S.J. atya s.k.

3.4. Francesco Colasuonno[38] levele Miklós Imréhez, 1989. június 2.

A Vatikánból. 1989. június 6.

Államtitkárság

Az államokkal való kapcsolatok szekciója

Igen tisztelt Dr. Miklós!

Reméltem, hogy múlt héten találkozom Önnel Budapesten, azonban azt közölték velem, hogy egészségileg nincs jól és én tiszteletben akartam tartani az Ön kívánságát, hogy néhány napi pihenést kívánt.

Megkaptam szíves levelét, amellyel Ön közölte velem visszavonulását az Állami Egyháziügyi Hivatal elnöki tisztéből. Sajnálattal töltött el ez a közlés. Három év óta barátságos munkakörülményeket hoztunk létre, amely megengedte nekünk, hogy közös érdeklődésre számot tartó kérdéseket vitassunk meg és konkrét eredményekre jussunk. Nem kételkedtem abban, hogy ezen a vonalon tovább haladva, mind gyümölcsözőbb megértésekre vonatkozólag munkálkodtunk volna, a megújulás légkörében, amely a jelen pillanatban jellemzi Magyarországot.

Örömmel gondolok Önre és kívánom Önnek, hogy kedves Nejevel és egész családjával, derűs boldogságban élvezheti a – remélem sok évét – harmadik korának.

Engedje meg, kedves Dr. Miklós, hogy kifejezzem kiváló tiszteletemet, és fogadja szívélyes köszöntésemet

kész híve

Francesco Colasuonno s.k.

apostoli nuncius

3.4. Roger Etchegaray^[39] levele Miklós Imréhez, 1989. június 10.

Róma, 1989. június 10.

Roger Etchegaray bíboros

Miklós Imre úrnak

Állami Egyháziügyi Hivatal, elnök

Budapest

Tisztelt Uram!

Igazán nagyon megindított levele, amely tanúsítja finomságát és hűségét. Igaz, mi régóta ismerjük egymást, és nem esett nehezünkre kölcsönösen tisztelni egymást. Tudom azt, hogy mit képviselt az Ön számára ez a nehéz

és kitartó bevetés egy különösen kényes területen, és gondolom milyen szakadást jelent az Ön számára, hogy küldetésének véget vetett.

Találkozásaink eleven emlékét őrizve, biztosíthatom Önt legszívélyesebb érzéseimről. Isten őrizze meg Önt az ő békéjében!

Roger Etchegaray biboros s.k.

3.5. Glen Garfield Williams^[40] levele Miklós Imréhez, 1989. szeptember 4.

Genf, 1989. szeptember 4.

Dr.Glen Garfield Williams lelkész

Miklós Imre elnök úr

Budapest

Kedves Miklós Elnök, kedves Barátom!

Most kis ideje már, hogy megkezdte nyugdíjas életét. Akartam írni Önnek életének annyira fontos pillanatában, azonban eddig akadályozva voltam, először azért, mert nem tudtam a címét és aztán a Genftől való távollétem egy időszak által különböző utazásokon.^[41] Azonban gondoltam Önre, és beszéltem Önről az elmúlt hónapokban, és akartam írni Önnek három dologról.

Először, egy meleg szava a köszönetnek és nagyrabecsülésnek az Önnel való gyümölcsöző együttműködés sok évének tapasztalatáért. Különböző felelősségeink és különböző meggyőződéseink voltak, azonban megtanultuk, hogyan működünk együtt a magyarországi egyházak javára az akkor hazájában uralkodó társadalmi-politikai feltételek mellett. Nem volt ez könnyű feladat egyikünk számára sem, azonban én, személy szerint ösztönzőnek és nyereséget hozónak találtam. A folyamatban sokat tanultam, és nagy mértékben nyertem növekvő kölcsönös megértésünk és bizalmunk révén. Mindenkor úgy fogok tekinteni az Önnel való kapcsolatunkra, mint ökumenikus tevékenységem harminc évének legjelentősebb tapasztalataira. Mindezért rendkívül hálás vagyok Önnek.

Másodszor, egy szívélyes szó a szerencsekívánatra a nagyon magas elismerésért, amelyet a magyar állam adott Önnek visszavonulása pillanatában. Bőségesen igazolt elismerése volt egy gyakran kényes feladatnak, amelyet jól végzett el. Vannak talán egyesek, akik nem lévén sem felelősségük, sem tapasztalatuk a magas tisztség gondjait illetően az elmúlt évtizedek körülményei között, megengedhetik maguknak, hogy kritizálják tevékenységét. Nekem hasonló tapasztalatom volt. De azok közülünk, akiknek kiváltsága volt, hogy dolgozhattak Önnel, jól tudják, hogy a legmagasabb célok motiválták és Ön teljesen feladatának szentelte magát. Szívélyesen gratulálok Önnek, hogy ezt elismerték az érdemrenddel, amelyet Önnek átadtak. Sok

barátja Önnel örül.

Harmadszor a jókívánságok őszinte szava a jövőre. A visszavonulás, úgy találtam, nem a vége, hanem inkább a kezdete a tevékenység új formájának, amelyben felszabadulva a hivatalos felelősség kényszerétől, az ember tetszése szerint alkalmazhatja tapasztalatát s tudását, van, aki azt mondaná: a bölcsességet, amelyet az ilyen felelősség gyakorlásának éveiben szerzett. Lehet ez egy kihívó és nagyon kielégítő időszak az ember életének, amikor a múlt tapasztalatának elvetett magvai kalászba szökkennek. Nagyon őszinte reményem és imádságom, hogy Isten adjon Önnek és kedves feleségének sok-sok évet egészségben és boldogságban, hogy együtt élvezzék csendben és nyugalomban a nyugállomány gazdag időszakát.

Végül biztosíthatom, hogy feleségem teljes szívvel csatlakozik hozzám az előbbi érzések kifejezésében, és mindketten reméljük és bízunk abban, hogy a jövő alkalmakat tartogathat számunkra, hogy ismét találkozzunk, kedves jó feleségével együtt akár Genfben, akár Budapesten. Mindenkor öröm lesz ez számunkra.

Megismételt köszönetekkel, szerencsekívánatokkal és jó kívánságokkal vagyok őszinte tisztelője

Glen Garfield Williams s.k.

3.6. Agostino Casaroli^[42] levele Miklós Imréhez, 1989. szeptember 11.

A Vatikánból, 1989. szeptember 11.

A Bíboros Államtitkár

Igen tisztelt Miklós Imre úrnak

Budapest

Igen tisztelt és emlékezetes Miklós Úr!

Közeledik annak a szeptember 15-nek 25. évfordulója, amely lényeges változást jelentett a Szentszék és a Kormány, az állam és az egyház között Magyarországon. Egy dátum, amelyet bizonyosan történelminek tekinthetünk, és amely kezdetét jelentette sok más lépésnek, lerakva új fejlődések alapjait, amelyek jelentkeznek.

Gondolatom nem teheti, ebből az alkalomból, hogy ne forduljon Ön felé, aki akkor, mint elnökhelyettese a felekezettel való kapcsolatok állami szervezetének, majd elnöki minőségében aktívan kísérte ezt az egész folyamatot, az előkészítés szakaszában, a megegyezések megkötésében és aztán az ezeket követő lépésekben,

egészen a legutóbbi időkig.

Én is, mint részese a beható munkának, amelyet a két fél végzett, közvetlenül tanúsíthatom az odaadást, [amelyet] Ön a meggyőződések és az akarat őszinteségével tanúsított, hogy a közös erőfeszítésnek pozitív eredményeket biztosítson, leküzdve a nehézségeket és a jövőbe tekintve egy olyan optimizmussal, amelyet a tények a helyzet realitásában gyökerezőnek mutattak meg.

Úgy hiszem, Ön most a múltba tekinthet – kezdve 1963. május elején, amikor XXIII. János pápa rendelkezése arra indított engem, hogy első ízben lépjem át a magyar határt, Önt találtam, amint várt reám – annak elégtételével, aki nem munkálkodott hiába. Egy elégtétel, amelyet én is, a magam részéről érzek.

Visszagondolok ebben a pillanatban, túl számos hivatalos találkozásunk hivatalos részén, az előzékenységre, amely szinte azonnal szívélyesség és, ha így fejezhetem ki magam, szinte barátsággá vált, amelyet Ön állandóan irántam tanúsított személyi szinten, és amelyet Ön jól tudja, én is osztottam.

Most a jövőbe tekintve, amely mind jobbnak ígérkezik, örömmel fejezem ki annak, aki hozzájárult annak előkészítéséhez.

Kifejezem őszinte jókívánságaimat Önnek és kedves feleségének és minden családtagjának, kérve számukra a magasságból jövő áldást

A.Casaroli bíboros s.k.

3.7. Agostino Casaroli levele Miklós Imréhez, 1990. február 11.

Esztergom, 1990. február 11.

Tisztelt Miklós Úr!

E napokban Budapesten lévén a Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatok rendezése céljának alkalmából, nem tehetem, hogy ne gondoljak Önre és a munka éveire, amelyek megelőzték ezt az igazán történelmi pillanatot.

Az idők megérése hosszú és nem könnyű volt, de minden ehhez való hozzájárulás megőrzi értékét.

Meg kell még köszönnöm a jó kívánságokat és szíves szavakat 75. születésnapomra. Én is visszatekintek az elvégzett munkára és előkészülök arra, hogy másokra hagyjam a folytatást.

Mindig emlékszem Önre és Önnel kedves Nejére, akinek, kérem szíveskedjék átadni üdvözetem és jókívánságaimat, amit örülök küldeni Neki e körülmények között.

Nem jön-e más alkalommal Rómába?

Kiváló tisztelettel

3.8. Giovanni Cheli^[43] levele Miklós Imréhez, év nélkül

Monsignore Giovanni Cheli, Santa Giusta c. érseke

A Vándorlók és Úton lévők Pápai Tanácsának elnöke

Palazzo S. Calisto

Kedves Excellenciás Uram!

Legszívélyesebb jókívánságaimat küldöm az újévre, amely remélem gazdag lesz jóban Ön és családjá számára.

1989 mélyreható változásokat hozott egész Európában, az egyház számára is. Májusban Pécsre látogatok egy kongresszusra a cigányok pasztorális gondozásáról és ebből az alkalomból számítok arra, hogy viszontláthatom. Emlékezem még a munkára, amelyet együtt végeztünk, és amely arra szolgált, hogy a maga idején megoldjuk az igen súlyos problémákat: az egyházmegyék betöltését, a Mindszenty-kérdést, a papok parlamenti tagságát stb. Ön mindig megmutatta, hogy megérti az egyház igényeit, akkor is, amikor nem volt könnyű ezt megtenni.

Ha van alkalma Olaszországba jönni és Rómába, nagyon fogok örülni, ha vendégül láthatom házamban.

Ismételt jókívánságokkal fogadja üdvözetemet, kész híve

Giovanni Cheli s.k.

Jegyzetek

[1] A témáról ld. általánosságban: Szántó Konrád OFM.: Az egyházügyi hivatal titkai. Bp., 1990.; Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban. In: *Eszmélet*, 1997. 34. sz. 69-79. p.; Majsai Tamás: Kinek a titka? (Egyházak versus Hivatal). In: Nyerges András (szerk.): *Közérdekű iratok, adatok és az állampolgár*. Bp., 1997. 89-128. p.; Bertalan Péter: *Egyház és politika: a Kádár-rendszer egyházpolitikája a dél-dunántúli régióban*. Kaposvár, 2000. Közleményünkhöz felhasználtuk (további hivatkozások

nélkül): Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992. Kronológia. Bp., 1993. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 1.) 376-388. p.

[2] A számos dokumentum közül csak egyet említünk, a korszak végének állapotát tükröző egyik alapos összefoglalását: Miklós Imre: Az MSZMP egyházpolitikája. Az állam és az egyházak viszonya. Bp., 1987. (MSZMP Politikai Főiskola)

[3] Erről a parlamenti ülésről ld.: Fazekas Csaba: Kultúrbéke, 1987. „Vita” a Kádár-kormány egyházpolitikájáról a parlamentben. In: *ArchivNet*, 2003. 1. sz. [Online: <http://www.archivnet.hu>] Az 1987 decemberi parlamenti ülés lényegéről, és az egyházaknak „szövetségi politika” címén a pártállam szolgálatába állásáról már 1989-ben pontos leírását adta: Wildmann János: Búcsú az államegyháztól. In: *Hitel*, 1989. 16. sz. 44-45. p. A folyamatról ld. még rövid összefoglalásként az említettek mellett: Gergely Jenő: Egyházak. In: A Dunánál. Magyarok a 20. században (1918-2000) Bp., 2001. (Encyclopaedia Humana Hungarica 9.) [Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index5.html>] Stb.

[4] Ld. pl. a Politikai Bizottság 1987. december 1-jei ülését. Németh Jánosné (szerk.): Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. IV. köt. 1981–1989. Bp., 2001. (A Magyar Országos Levéltár segédletei. I/4.) (továbbiakban: MSZMP-jegyzékek, 2001.) 180. p.

[5] Kulcsár Kálmán: Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon, 1988-1990. Bp., 1994. (továbbiakban: Kulcsár, 1994.) 265-266. p. Kulcsár Kálmán egy külföldi szociológusnak adott interjújában fejtette ki először álláspontját, amelyet rádióállomások (BBC, SZER stb.) is átvettek. Eibner, John: The Rule of Law in Hungary. An Interview with Dr. Kálmán Kulcsár. In: *Religion in Communist Land*, 1989. Nr. 2.

[6] Vö. 31. sz. jegyz. ill. MSZMP-jegyzékek, 2001. 212., 215., 218. p.; valamint: Lakos János (sajtó alá rend.): A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. II. köt. Bp., 1993. (A Magyar Országos Levéltár forráskiadványai. 24.) (továbbiakban: MSZMP KB-jegyzőkönyv, 1993.) 1388-1389. p.

[7] Mit kíván a magyar nemzet? (1989. március 15.) Kiadására ld. pl.: Bozóki András (szerk.): Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában, 1988-1991. Bp., 1992. 135. p.

[8] Kőbel Szilvia levéltári kutatásai alapján. Ezúton is köszönöm, hogy kéziratban lévő adatait használhattam.

[9] MSZMP-jegyzékek, 2001. 216., 219. p.

[10] *Népszabadság*, 1989. május 3. 4. p.

[11] *Népszabadság*, 1989. május 3. 1., 4. p. Megjegyezzük, nyilatkozatában ugyanakkor elég szerencsétlenül fogalmazott, amikor az 1989-es változások nagyságrendjét 1958-hoz hasonlította, „amikor az állam felhagyott a nyílt szembenállással, és szövetséget keresett az egyházakban”.

[12] *Népszabadság*, 1989. május 11. 5. p.

[13] *Népszabadság*, 1989. május 15. 5. p.

[14] Konkrétan Miklós Imre személyéről: Tóth Gusztáv: Búcsú Miklós Imrétől, az Állami Egyházügyi Hivatal volt elnökétől. In: *Hitel*, 1989. 20. sz. 35-36. p.; általában az ÁEH-ről: Bálint B. András: Hittanóra. In: *Magyar Nemzet*, 1989. május 20. 5. p.; Sarlós Mihály: Az ÁEH-ről és a Békepapi Mozgalomról. In: *Tér-Kép*, 1989. 36. sz. 30-31. p. (Ld. még a 3. sz. jegyz.-ben idézett Wildmann-tanulmányt.) Az ÁEH tevékenységét nyilvánosan illették kritikával még kormányzati politikusok, egyházi szervezetek, személyek is: *Magyar Hírlap*, 1989. június 9. 5. p. (Raft Miklós, a Miniszterelnöki Hivatal államtitkárának nyilatkozata.); *Magyar Nemzet*, 1989. július 8. 7. p. (interjú Várszegi Asztrik bencés főapáttal az ÁEH-ről és a vallásügyi törvényről); *Magyar Nemzet*, 1989. július 13. 4. p. (A Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület nyilatkozata az ÁEH után kialakult helyzetről) Stb.

[15] Tóth Károly református püspök például úgy nyilatkozott, hogy nincs szükség az elmúlt évtizedek egyházi sérelmeinek felhánytorgatására, és el kell ismerni az ÁEH szerepét a szocialista állam és az egyházak közötti párbeszéd, valamint együttműködésük kialakításában. Bíró Imre római katolikus kanonok hangsúlyozta, hogy a pápa is elismerte az ÁEH pozitív, közvetítő szerepét, Viczián János, a Szabadegyházak Tanácsának elnöke pedig „történelmi küldetést” tulajdonított a Miklós Imre vezette hivatalnak. *Magyar Nemzet*, 1989. július 5. 3. p.

[16] Ld. erről a közölt dokumentumon kívül: *Népszabadság*, 1989. április 20. 4. p.

[17] Tovább a nyitott utakon. In: *Vigilia*, 1980. 10. sz. 651-659. p.; Közös keresztyén felelősségvállalás a hazaszeretet ápolásáért és a társadalmi fejlődés előmozdításáért. In: *Lelkipásztor*, 1984. 5. sz. 267-271. p.; A párbeszéd tanulása közben. In: *Világosság*, 1986. 4. sz. 213-222. p.; A dialógust folytatni kell. In: *Népszabadság*, 1986. 302. sz. 15. p. stb.

[18] Ld. pl.: Előítéletektől mentes párbeszédet. In: *Magyar Hírlap*, 1988. augusztus 20. melléklet 7. p. Itt például „Európa lelki újjászületése” kapcsán arról írt, hogy elfogadja a „szocializmus humanista alaptételeit”, továbbá vallásellenessége miatt még a marxizmust és a szocializmust sem szabad elítélni, s az állam illetve az egyház részéről egyaránt vállalni kell a marxista-keresztyén dialógus követelményeit, következményeit. Ld. még: Megtisztulás és felemelkedés. In: *Magyar Nemzet*, 1988. december 9. 4. p. stb.

[19] Cserháti József: Lelki újrakezdés és nemzeti egység. In: *Magyar Nemzet*, 1989. július 11. 6. p.

[20] Megjelent a *Koinonia* c. folyóirat 1994. évfolyamában. Újraközlte: „Gyalázatos volt, ami velünk történt”. In: *Népszabadság*, 2001. szeptember 3. [Online: <http://www.nol.hu>]

[21] Ld. pl. *Magyar Nemzet*, 1988. július 18. 5. p.; későbbiekben: *Új Fórum*, 1989. 17. sz. 3-4. p.; *Magyarország*, 1990. január 12. 21. p. stb.

[22] Minderről ld. még: Kulcsár, 1994. 266-269., 302-303. p.

[23] A tanácskozást még augusztus 14-én készítették elő. MSZMP-jegyzékek, 2001. 326. p.

[24] *Magyar Hírlap*, 1989. június 29. 7. p.; *Világ*, 1989. június 29. 34. p. Sarkadi álláspontját részletesen, tanulmány formájában is összefoglalta 1989-ben: Sarkadi Nagy Barna: Demokratikus jogállam és egyházpolitika. In: *Társadalmi Szemle*, 1989. 6. sz. 22-31. p.

[25] Az irányelvek június 14-i elfogadása után az MSZMP Központi Bizottsága július 28-án, alapos tárgyalás után alakította ki álláspontját. Az ebből fakadó feladatokat következetesen igyekeztek a párt politikájában is érvényesíteni. MSZMP KB-jegyzőkönyv, 1993. 1334-1345., 1404-1407. p.; *Népszabadság*, 1989. augusztus 5.; az Elnökség szeptember 28-i állásfoglalásáról: MSZMP-jegyzékek, 2001. 329. p.

[26] Kulcsár Kálmán megfogalmazása szerint Sarkadi „a későbbi törvény megalkotásában nagyon kellemes és okos partnernek bizonyult”. Kulcsár, 1994. 266. p.

[27] A közölt dokumentumok Miklós Imrétől kerültek Szigeti Jenőhöz, aki azokat közlésre szerkesztőségünknek eljuttatta. (Felajánlását ezúton is köszönjük!) Miklós Imre levelei (vagyis az 1.1-1.4. sz. dokumentumok) egykorú másolatok, a magyar személyek által Miklóshoz írt levelek (1.5. illetve 2.1-2.4 sz. dokumentumok) s.k. aláírással ellátott eredetiek. A külföldi személyek által Miklósnak írt levelek (3.1.-3.8. sz.) az idegen nyelvű eredeti egykorú nyersfordításai. A kézírással jelzett aláírásokat kurziváltuk, a többi szöveg gépirat.

[28] Megjegyzés: A levél keltének napján Miklós Imre egyébként Genfben utazott az Egyházak Világtanácsa, a Református illetve a Lutheránus Világszövetség meghívására Tóth Károly református püspök, Nagy Gyula evangélikus püspök és Viczián János, a Szabadegyházak Tanácsa elnökének társaságában. *Népszabadság*, 1989. január 31. 5. p. Vö. 40. sz. jegyz., 2.3. sz. dokumentum.

[29] Az országgyűlés 1988. október 7-i ülésén 360 képviselőből 317 a vízlépcső építése mellett, 19 pedig ellene szavazott. Az egyházak által az akkori országgyűlésbe intézményesen delegált 8 követ közül csak egy ellenezte a projektet.

[30] Bíró Imrét 1989. november 20-án mentette fel Paskai László esztergomi érsek a főtitkári tisztségéből.

[31] 1989. január 18-án nyílt meg a református egyház IX. zsinata Budapesten. (Eredetileg 12 évre kapott mandátumot, de 1991 februárjában feloszlatta önmagát, új választójogi státúumokat is alkotott.) Lelkeszi elnökké Kocsis Elemér tiszántúli püspököt választották, Tóth Károly dunamelléki püspök az alelnöki posztot kapta.

[32] Az MSZMP Politikai Bizottsága 1983. február 15-én tárgyalta az „Egyházpolitika néhány fontosabb kérdése” c. dokumentumot, mely az Agitációs és Propaganda Bizottság január 10-i előterjesztése alapján a Politikai Bizottság 1973. decemberi határozatának megújítását, aktualizálását tartalmazta. MSZMP-jegyzékek, 2001. 76., 342. p. A Miklós által említett Társadalompolitikai Bizottság (1988 decembere óta így nevezték az Agitációs és Propaganda Bizottságot) az ÁEH-elnök előterjesztése alapján 1989. március 1-jén valóban megtárgyalta az egyházpolitikai megújítását, valamint az új egyházpolitikai törvény irányelveit. MSZMP-jegyzékek, 2001. 369. p.

[33] Vö. a bevezetésben, 3. sz. jegyz.-hez írottakat.

[34] Az ÁEH elnökhelyettesei Sarkadi Nagy Barna és Bugár Péter, fősztályvezetői Bai László, Bakó István, Pozsonyi László és Völgyesi Mátyás voltak, utóbbiak közül nem tudjuk, kik vettek részt az ünnepségen.

[35] Staalsett, Gunnar norvég evangélikus lelkész, oslói püspök, sokáig a Nobel-békedíj Bizottság tagja. 1986-1991 között a genfi székhelyű Lutheránus Világszövetség főtitkára, később a Nemzetközi Vallásszabadság Társaság vezetője.

[36] Poppard, Paul (1930-) francia pap, már fiatal korában a pápai diplomácia szolgálatába állt. 1979-ben párizsi segéd-püspök, majd érsek, 1985-től bíboros. Számos pápai intézet, titkárság, társaság meghatározó személyisége, több – magyarul is megjelent – teológiai mű szerzője. 2001-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem díszdoktora lett. Legfontosabb posztja talán a Kúria Pápai Tanácsának elnöke, a Szentszék „kulturális minisztere”, később a pápaság múltjának tisztázásában is szerepet vállalt.

[37] Kolvenbach, Peter-Hans (1928-). Holland jezsuita, a Közel-Keleti Provincia előljárója, majd a Pápai Keleti Intézet rektora. 1983-tól a jezsuita rend főnöke. 1995-ben újabb általános rendgyűlést tartott. Először 1985 júniusában, majd ezt követően rendszeresen meglátogatta a magyarországi jezsuitákat.

[38] Colasuonno, Francesco (1925-2003) dél-olasz származású főpap, 1947-es felszentelése után a Szentszék egyik legismertebb diplomatája. 1998-tól bíboros. A „keleti politika” meghatározó személyisége, 1986-tól apostoli nunciusként rendszeresen tárgyalt a magyar állam képviselőivel, 1989-1990-ben a diplomáciai kapcsolatok helyreállításában vállalt szerepet. 1989. június 5-én ért véget egyik, egy hetes magyarországi látogatása.

[39] Etchegaray, Roger (1922-) francia főpap, 1947-ben szentelték fel, 1966-ban a francia püspöki konferencia főtitkára. Több magas rangú francia egyházi tisztség betöltése után a Szentszék irányításának meghatározó alakja, II. János Pál pápa idején az államokkal való kapcsolatok felelőse 1979-től. 1984-től az Igazság és a Béke Pápai Tanácsának elnöke, 1994-től a 2000. jubileumi év ünnepségeit koordináló vatikáni testület elnöke.

[40] Williams, Glen Garfield (1923–1994) walesi baptista lelkész, evangélikus teológus. 1959-1968 között az Egyházak Világtanácsának titkára, 1961-től az Európai Egyházak Konferenciájának titkára, majd főtitkára. 1975-ben a magyarországi evangélikus teológiai akadémia díszdoktora.

[41] Sic!

[42] Casaroli, Agostino (1914-1998) olasz főpap, diplomata, az ő nevéhez fűződik a VI. Pál pápa idején kialakult és II. János Pál pápa idejében folytatott vatikáni „keleti politika” elmélyítése, ennek egyik leglátványosabb jele a Magyar Népköztársasággal 1964-ben kötött megállapodás volt. Érsekként, a rendkívüli egyházi ügyek titkárságának vezetőjeként (a Vatikán „külgügyminisztereként”) 1963-tól többször tárgyalt Budapesten. Bíboros államtitkár, 1979-1991 között a Vatikán államtitkárságának vezetőjeként a pápaság „kormányfője” volt. 1990. február 9-én Budapesten Németh Miklós miniszterelnökkel ő írta alá a teljes körű diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló megállapodást. Ld. minderről tanulságos visszaemlékezéseit: Casaroli, Agostino: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963-1989). Bp., 2001. 160-171. p. Jellemzéséhez tanulságos: Kulcsár, 1994. 269. p. 13. sz. jegyz.

[43] Cheli, Giovanni (1918-) bíboros, 1978-1986 között a Szentszék állandó megfigyelője az ENSZ-ben, majd 1998-ig a „Vándorlók és Úton Lévoők” Pápai Tanácsának elnöke. A Szentszék egyik legismertebb diplomatája, „utazó nagykövete”, különleges ügyekkel megbízott apostoli nunciusa volt. Ilyen minőségben tárgyalt 1971-ben a budapesti amerikai nagykövetségen tartózkodó Mindszentyvel, a Magyar Népköztársaság és a Vatikán számára egyaránt jó megoldás kialakításában komoly szerepet vállalt, Mindszenty egyik kísérője volt a követség elhagyásakor. Ld. minderről: Szatucsek Zoltán: Makacs öregúr vagy nemzetmentő vatesz? Harminc éve, 1971. szeptember 28-án engedték ki az országból Mindszentyt. In: *ArchivNet*, 2001. 1. sz. [Online: <http://www.archivnet.hu>]

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Állam és egyház az egyesült Európában. Budapest, 2004. szeptember 28-30.

2004. szeptember 28-30. között az Országházban került megrendezésre az „*Állam és egyház az egyesült Európában*” c. konferencia, amelyet az akkor még a Miniszterelnöki Hivatalhoz (ma már a kulturális tárcahoz) tartozó Egyházi Kapcsolatok Államtitkársága szervezett. A konferenciára több mint háromszázan jelentkeztek: politikusok, oktatók-kutatók, egyházi vezetők határon innen és túl. Szinte valamennyi nagyobb hazai egyház képviseltette magát, jelezve a párbeszédre való hajlandóságot és igényt.

A szervezők a háromnapos programot öt tematikus blokkba sorolták, a plenáris üléseket workshopokkal egészítették ki. Több szempontból is telitalálatnak nevezhető ez a megoldás: egyrészt valamennyi résztvevő lehetőséget kapott nézetei kifejtésére, másrészt az általános témakörökön belül bárki megtalálhatta a számára legfontosabb részterületeket. A plenáris ülések tematizálása (*Vallások és egyházak Európában, Vallási pluralizmus, Az állam és egyházak viszonya, Egyház-finanszírozás*) a legaktuálisabb problémagócokat fogták össze a kérdések európai és USA-beli szakértőinek interpretálásában, kiegészítve az *Európai és nemzeti identitás* magyar szemmel történő megközelítésével. Általánosságban elmondható, hogy valamennyi meghívott főelőadó témájának érdekes, átfogó, szisztematikus – többször történeti áttekintéssel kiegészített – összefoglalására törekedett, az esetleges magyar vonatkozások külön hangsúlyozásával.

Otto Kallscheuer (Berlin) és David Martin (London) a vallási sokszínűség európai megjelenésének (a muszlim bevándorlóknak köszönhetően) tényét boncolgatva felhívták a figyelmet a kompromisszumkötés imperatívuszának fontosságára. Európának meg kell tanulnia együtt élni a „másággal” a vallások tekintetében is. A kialakult egyensúly már nem tartható fenn, újra kell értelmezni a vallásosság eddigi normáinak rendszerét.

Ingeborg Gabriel (Bécs) és Vincenzo Pace (Padova) előadásaiban is kiemelt helyet kapott a vallási pluralizmus elfogadása, továbbá az egyházak szerepe a pluralista társadalomban. Mind az egyházaknak, mind az államnak kellő önmérséklettel kell közösen megtalálniuk és kijelölniük a saját működési szféráikat, autonóm területeiket.

Joachim Heise (Berlin) és Tad Stahnke (USA) az állam-egyház kapcsolati modelljeit, valamint az állami semlegesség szinte megvalósíthatatlan vágyképét fogalmazták meg. Európán belül is igen eltérő minták léteznek, ráadásul valamennyi ország időről-időre megpróbálja jogilag szabályozni, aktualizálni az állam-egyház közötti viszonyt. Az Európai Unió új alkotmánya sem véletlenül gerjesztett vitákat ebben a témakörben, hiszen minden tagország a számára üdvös szövegváltozatot támogatja.

Rik Torfs (Leuven) és Christoph Körner (Sachsens) az egyház-finanszírozás kérdéskörét járták körül a történeti megoldások mellett a kortárs európai modellek felvázolásával. Hangsúlyozták: örök vitatémáról van szó, ahol a hosszú távra szóló szerződésekre lehet(ne) a jövő, az állandóságra törekvő, távlatokban gondolkodó szabályozások állam (vagyis a fontosabb pártok) és egyházak általi kidolgozásával és betartásával.

Érdekes és tanulságos volt a külföldi kutatók szájából hallani az európai problémákat és megoldási kísérleteket, pl. az egyházak társadalmi szerepéről, az iszlámmal való kiegyezés lehetőségéről, az állam-egyház elválasztásának megoldhatatlanságáról vagy éppen az egyház-finanszírozás különböző, ám tökéletlen modelljeivel kapcsolatban. Valamennyi előadó nézete egybecseng: általános, mindenhol alkalmazható megoldást nem sikerült, nem sikerülhet találni, az egymástól teljesen eltérő adottságú országoknak maguknak kell eredményre jutniuk a fenti kérdésekben is.

Egyértelmű, hogy figyelembe kell venni a történeti előzményeket-sajátosságokat, s az államnak fontos feladata koordinálni a párbeszéd fórumait, kényszerítve a segítsé/beleavatkozás keskeny határvonalának átléphetetlenségére. (Persze az egyházakhoz sem „illik” a túlzott elvárásrendszerek megfogalmazása.)

A workshopokban a résztvevők a mai és a történelmi távlatokat felidézõ magyar helyzet elemzését helyezték előtérbe, az aktuális problémák megvitatásának igényével. Természetesen itt is tükröződött, hogy a magyar és az európai nehézségek gyakran hasonlóak, s – sajnos – a hazai megoldások sem elfogadhatóak mindenki számára. Gyakran hangzott el az 1 %-kal kapcsolatban kétely vagy támogatás, az egyház-finanszírozás hazai gyakorlatát minősítő vélemény pro et contra, a kommunista egyházmodell magyarországi sajátosságait bemutató álláspont, az egyházak „állam az államban” -létét illető kritika vagy éppen elítélő nyilatkozat a hazai egyházak befolyásáról a törvényhozás (jogalkotás) és a pártok munkájára.

A konferencia legfontosabb célját mégis elérte: helyet biztosított az eredendően fontos párbeszéd és a problémák „kibeszélése” számára, s lehetőséget az európai viszonyok megismerésére a helyes mintakövetés vagy átalakítás reményében.

(Fekete Sándor)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Egyházak Magyarországon. Legújabb kori történelem és aktuális problémák.

Berlin, 2004. november 15-16.

A fenti címmel kétnapos tudományos konferencia megrendezésére került sor a német fővárosban ez év november 15-16-án. A tanácskozás rendezője a berlini Állam-Egyház Kutatások Összehasonlító Intézete (Institut für vergleichende Staat-Kirche-Forschung) volt. Az összegyűvetelnek a berlini Collegium Hungaricum adott otthont.

A berlini Állam-Egyház Kutatások Összehasonlító Intézete 1993-ban jött létre azzal a céllal, hogy a volt NDK, valamint a többi volt szocialista ország állam és egyház kapcsolatának modelljét tudományosan feldolgozza. A későbbi években a kutatásokat kiterjesztették az állam és az egyház kapcsolatának a rendszerváltozás utáni helyzetére, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás körüli problémákra is. A kutatóintézet sorozatot indított az egyes volt szocialista országok helyzetének megvitatására, melyre minden alkalommal az adott országból hívtak meg előadókat. Ennek keretében került sor a Magyarországról szóló kollokviumra az idei őszön.

A konferencia szakmai programját a német kutatóintézet kérésére magyar tudományos szakemberek állították össze, és ők tartották az előadásokat is. A szakmai program kialakítását Szabó Csaba, a Magyar Országos Levéltár főigazgató-helyettese koordinálta. A tanácskozást Masát András, a berlini Collegium Hungaricum igazgatója nyitotta meg. Az előadások kezdete előtt Maria Bering, Berlin Város Szenátusa kulturális és tudományos ügyekkel foglalkozó bizottságának vallási kérdésekért felelős tanácsosa mondott köszöntőt.

Az első előadás keretében a résztvevők a magyar egyházaknak Magyarország és Európa történelmében betöltött szerepéről kaphattak áttekintést. Előadásában Fazekas Csaba történész, a Miskolci Egyetem oktatója ismertette az államalapítástól 1948-ig terjedő időszak jelentős fordulópontjait. Ezután a katolikus, a református és az evangélikus egyház 1945 és 1989 közötti történetének bemutatása következett. Szabó Csaba történész a katolikus egyháznak a kommunista évtizedek alatti helyzetéről számolt be. Böröcz Enikő lelkész, az Evangélikus Egyház Levéltárának levéltárosa az evangélikus egyház helyzetét elemezte. Horváth Erzsébet lelkész, a Református Egyház Zsinati Levéltárának vezetője pedig a református egyháznak a második világháború utáni történetét vázolta fel.

Ezt követően Köbel Szilvia alkotmányjogász, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának oktatója az állam és az egyházak kapcsolatának a rendszerváltozás előtti és utáni közjogi kérdéseiről tartott előadást. A tanácskozás első napja a Berlinben tartózkodó Szabó Eszternek a magyarországi egyházak 1948 és 1989 közötti időszakáról készített dokumentumfilmjének közös megtekintésével és megvitatásával zárult.

A kollokvium második napján az egyházaknak a rendszerváltozás utáni kérdéseiről volt szó. András Imre, a Kerkai Jenő Egyház-szociológiai Intézet vezetője a katolikus egyház, Orosz Gábor Viktor, az Evangélikus Hittudományi Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia kutatója az evangélikus egyház, Balogh Zoltán református lelkész, Orbán Viktor volt miniszterelnök tanácsadója pedig a református egyház 1989 utáni történetéről számolt be.

Az előadásokat élénk szakmai érdeklődés kísérte. A szakmailag felkészült hallgatók az elhangzottakkal kapcsolatban kérdéseket tettek fel. A baráti hangvétellű, de tudományos igényű tanácskozás mind a magyar, mind pedig a német résztvevőket sok hasznos információval gazdagította.

(Wolfgang Köbel)

egyhaztorteneti_szemle_2004_02_149-153.htm

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Kövy Zsolt: A Pápai Református Kollégium a dualizmus korában[1]

A reformációval szinte azonos időben, a 16. század első harmadában jöttek létre Magyarországon a református egyház nagy kollégiumai (Debrecen, Sárospatak, Pápa), amelyek máig megőrizték szellemiségük legfontosabb elemeit: a krisztusi evangéliumi lelkületet, s az ebből következő belső fegyelmezésre ösztönző erkölcsöt, s ugyanakkor a gondolkodó szabad ember ideáját, a tanár és diák kapcsolatának személyiségformáló alkotó műhelyének felépítésével. Ez az egymást kiegészítő kettősség mindig elegendő szellemi erő volt és maradt az ellenreformáció viharai között éppúgy, mint már azokban az időkben is, amikor a fenntartási jogok gyakorlása túl volt a megmaradás élet-halál harcán, de a világi pedagógiai fejlődés (kezdve az Entwurf-tól) ésszerű követelményeivel szembe kellett nézni, s a szellemiség fenntartása mellett el kellett fogadni, és szükségessé volt bevezetni a modern kor tanítási és nevelési reformjait.

Pápai vonatkozásban ez a kettős elv voltaképpen egyfajta tartást adott az iskolának, amely a hagyományos tanítási rend mellett is szólt. 6 gimnáziumi osztályos, s a ráépített 3 osztályos, bölcséleti és a csúcspontot jelentő 3 éves jogi és teológiai tanulmányokat jelentette, de ugyanakkor alkalmas és rugalmas volt arra, hogy átalakulni legyen képes a 8 osztályos gimnáziumi rendszer bevezetésére, azzal, hogy a hagyományos 6 osztályos gimnáziumot az első két bölcséleti osztállyal 8 osztályosra lehetett bővíteni.

Az 1849-ben bevezetésre került Entwurf[2] előtt a pápai kollégiumban a legjobb diákok közül kiválasztott publicus praeceptorok, mint osztálytanítók tanítottak. A bölcsészeti, teológiai és jogi szakon az iskola tanszékvezető professzorai tanítottak. (A leghíresebbek: Márton István, Tarczy Lajos, Bocsor István.) Tudnivaló, hogy az 1837. évig latin volt a tanítás nyelve, s a magyar tannyelvű oktatás bevezetése után is a latin nyelvnek meghatározó szerepe maradt. A latin tannyelv idején a „Pro bono publico” (a közjóért) volt az Alma Mater jelmondata, ami a magyar nyelvű tanítással a „szabadon tenyészik” szép gondolatában jelent meg. Ezekben is kifejeződött az iskolai eszmeiség mindig időszzerű üzenete.

A Franz Exner humanista prágai egyetemi tanár által elgondolt reform Thun Leo akkori bécsi oktatási miniszter kezén több változáson ment át, de végül is 1849 végére ez Magyarországon is érvényessé lett, ami a legfontosabb változtatásokat a gimnáziumi oktatás vonatkozásában hozta, annak nyolc osztályúvá fejlesztésével, az érettségi vizsga bevezetésével, s szaktanárok alkalmazásával. Voltaképpen ennek a megvalósítása olyan megterhelést jelentett a fenntartó Dunántúli Református Egyházkerület számára, aminek az előteremtéséhez évek kellettek. Mindaddig amíg az Iskola nem teljesítette a követelményeket, érettségi vizsgát nem tarthatott, s így diákjai nem tanulhattak tovább főiskolákon és egyetemeken. Egyszóval nyilvános jogait az iskola nem gyakorolhatta. Súlyosbította a helyzetet Bécs németesítési törekvése, az egyház sokszor megalázó felügyelete. (Mint az 1859-ben kiadott pátens idején, ami az egyház alkotmányos rendjét teljességgel meg akarta változtatni, amit a nagy ellenállás miatt 1860-ban vissza is vont a kormányzat.)

Mindezen nehézségek közepette nagy anyagi áldozatokat hozva a dunántúli reformátusság előteremtette a szükséges pénzügyi forrásokat, s 1857-ben a nyilvánosság jogot visszakapta az iskola, s már az új Kollégiumban (a mai Március 15. tér) megtarthatták az első érettségi vizsgát.

Ezen előzmények vezették be az iskolát a dualizmus korába, amiben még sokáig fennmaradt a hat gimnázium utáni kettős elnevezés (az 1837-től folyamatosan kiadott, s mindig gazdagabb tartalmú iskolai értesítőben is megörökítetten) az I. és II. bölcséleti, illetve a hetedik és nyolcadik gimnáziumi osztályként. Az egyházi vezetés a maga autonómiájára, s bevált hagyományaira hivatkozott, viszont az élet visszavonhatatlanná tette a

nyolcosztályos rendszert. Ami azután, hogy az állam nem csak előírt, hanem komolyan – anyagiakban is – segíteni kezdett, ebben a formában is megtalálta a helyét, szakképzett tanárokkal s az egész Dunántúlról kiválasztott diáksággal, ami a magas tanulmányi szinten túl olyan kimagasló irodalmi diák-egyesületben is kifejeződést talált, mint a Főiskolai Képzőtársulat, amely Petőfiék pápai diákoskodása idején, 1841-ben alapítottatott, s a dualizmus korában is példamutatóan virágzott.

Bizonyos viták mellett így kialakult az állam és egyház között egy *modus vivendi*, aminek egy meghatározó aktusa lett az 1883. évi 30. tc., amit a református egyházkerület is elfogadott. Kimondta 1883. júniusi közgyűlésén, hogy „most már megvan alkotva a középtanodai törvény, s bár jogaink egy része áldozatul esett, de a javaslat oly módosításokon ment keresztül, hogy középiskoláink nem esnek áldozatul, fenntarthatják azokat”. A törvény voltaképpen, kisebb változtatásokkal 1924-ig érvényben maradt, kiszolgálta a dualizmus korát, s tárgyilagosan megállapítható, hogy jó tanári karok s megfelelően kiválasztott diákság esetén jól működött.

A törvény középiskolák alatt gimnáziumokat és reáliskolákat értett. A gimnáziumok a humán műveltséget, a reáliskolák a természettudományokat képviselték. Mindkét iskolatípus nyolcosztályú volt, és érettségit adott. A felekezeti iskolák tanrendszerüket, tanterveiket és tankönyveiket saját hatáskörükben alkották meg a vallás- és közoktatási miniszternek való bejelentési kötelezettséggel. Az egyházi iskolák állami felügyeletét tankerületi főigazgatók gyakorolták. Például az 1883/1884-es tanév alatt dr. Németh Antal győri tankerületi főigazgató vizsgálta meg a pápai kollégium tanügyi helyzetét.

Egyébként a törvény 60-ban maximálta a középiskolai tanuló-létszámot, s az értesítőkből tudjuk, hogy számos ilyen nagy létszámú osztály volt Pápán is. Természetesen a matematikát, fizikát, természetrajzot, vegytant is komolyan vették a pápai kollégiumban, de a humán arány és irány így is erősebb volt, mintegy 3:1, a nyelv és irodalom, a vallás, a filozófia, s a történelem javára.

Az 1883. évi törvények életbeléptetése után fokozottan törekedett az iskola Igazgatótanácsa komolyabb államsegélyek kiharcolására. A kért 98.000,- forint helyett ugyan csak 80.000,- forintot kaptak, de végül is ez lett az alapja annak (bár közben az iskolát Komáromba akarták vinni), hogy 1895-ben felépülhetett a ma is álló legújabb kollégiumi épület, amely híres könyvtárával, egyéb gyűjteményeivel, a modern oktatás szaktermeivel otthont adhatott a teológiai és gimnáziumi oktatás számára.

Mindezek mellett megjegyzendő, hogy a teológusképzés az egyház belső rendje, s az iskolafenntartó autonómiájának tiszteltben tartása mellett, előbb 3, majd 4 éves tanfolyamokon akadémiai szinten folyt, s a dualizmus korában már nem a kollégiumi egységes oktatás felső szintjén (a bölcséleti osztályok felett), hanem a Kollégium kötelékébe tartozóan, de a külön intézményben, a Teológiai Akadémián. Ugyancsak megemlítendő, hogy a Kollégiumban már 1832-től tanítottak jogot, s 1861-1884-ig külön jogakadémia is működött a Kollégium keretei között. Neveléstant és neveléstörténetet az iskola felsőbb tanulói számára külön is tanítottak, de 1876-1890-ig Tanítóképzede is működött a Kollégium intézményeként. 1902-től Nőnevelő Intézete (Nátus) is volt az Iskolafenntartónak, amely ha szerkezetileg nem is, de szellemileg mindenképpen a Kollégiumhoz tartozott.

Feltétlenül vissza kell térnünk azonban a gimnáziumi tantervek kérdéséhez. Tájékoztatót adva arról, hogy mit is tanítottak a legnépesebb tagozatban a gimnáziumban. A dualista kor kezdeti időszakában az érettségi tárgyai, a latin, a számtan és a magyar voltak. Később a történelemmel s a természettannal egészültek ki. Az 1873/74-es tanévben a VIII. gimnáziumi (II. éves bölcsészeti) osztályban: egyháztörténetet, magyar, latin, görög s német irodalmat, világtörténelmet, természettant, föld- és őslénytant, gondolattant, növény- és ásványtant tanítottak. Ugyanazon év hetedik osztályában (I. évi bölcsészeti osztály) pedig egyháztörténetet, magyar, latin, görög s német irodalmat, mennyiségtant, középkori világtörténetet, embertant, vegytant, lélektant, s állattant oktattak. A tanterv lényegesen nem változott, de a délutáni különfoglalkozások (szakkörök) révén egyre inkább bővült a tanulmányi lehetőség, s ezek a szabadon választott tantárgyak később

megtalálták helyüket a kötelező tantárgyak között. 1912-ben már 19-en tanultak angolt, 27-en franciát, 150-en gépírást, 178-an gyorsírást, 255-en szabadkézi rajzot, 212-en zenét. Ezek a nagy számok jelezték, hogy a modern élet bejelentkezett az iskolába, s ezt nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Arról már szó esett, hogy a jól kiválasztott diákság egyrészt széles társadalmi réteget képviselt (az akkori értelmiségen kívül, az ipari polgárságot, s a falut is), az is közismert volt, hogy a többségi reformátusság mellett, szép számmal voltak evangélikusok, katolikusok, s izraeliták is, s ennek megfelelően a tanulmányi eredmények is jobbak voltak az átlagosnál. Egy 1908/1909-es felmérés szerint 3% volt a jeles, 18% a jó előmenetelű. A többi elégséges, s egy kisebb százalék elégtelen. Akkor 586 tanuló volt. A követelmény, a kivételezés kizáróan szigorú volt. Az érdemjegyek az évenkénti Értesítőben a tanulók nevei mellett szerepeltek. Nevelési szempontból ez is serkentő tényezőként volt értékelhető.

A Kollégium egésze: a Teológia, a Jogakadémia, a Gimnázium, a Nőnevelő egyfajta virágkort ért meg a dualizmus korában. A hitviták csendesedése után, a viszonylagos politikai béke és gazdasági fellendülés kedvezett az iskolák fejlődésének, szellemi színvonaluk gyarapodásának. Ehhez persze kiemelkedő tudású professzorok tanárok kellettek. A reformkor és szabadságharc professzorai nagy öregekként, Tarczy Lajos filozófus, természettudós, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Bocsor István nyelvtudós, történész, jogtudós, Vály Ferenc neveléstan professzor, s kitűnő kémikus jó ideig még a dualizmus korában is tanítottak. S mellettük kiváló nemzedék nőtt fel, mint Szilágyi József a történelem, latin, görög és földrajz tanára, Gondol Gábor jogtanár, P. Szabó Károly irodalmár, Borsos István egyháztörténész, könyvtáros. Antal Gábor a Protestáns Irodalmi Társaság elnöke, a Jogakadémián Baráth Ferenc, a Teológián Antal Géza (későbbi püspök). A dualista rendszer alkonyán került a Kollégiumba a nagyműveltségű Pongrácz József teológiai tanár s könyvtáros, és Trócsányi Dezső, korának Mándi Márton István-ja, filozófus, gimnáziumi és teológiai tanár. Kiemelten említendő Császár Elemér matematikus, későbbi egyetemi tanár, a magyar tudományos élet jeles alakja.

El nem hanyagolható, sőt kellően kiemelendő az iskola humanitására alapozott hazafias nevelés. 1848 szelleme már 1852-ben fellángolt a Kollégium falai között, s azt a szabadság-eszményt az iskolában mindenkor példamutatóan ápolták. A kiegyezés után a hivatalos megemlékezéseken túl a diákság egyre nagyobb részt vállalt önmaga érzésvilágának kifejezésében, a híres Pápai Kaszinóban, vagy akár a pápai kőszínházban is. De a fényes tett 1900-ra datálendő, amikor önszántából kiment az ifjúság a városba, a szabadságharc oszlopát, s Petőfi és Jókai lakóhelyeit koszorúzni. Attól kezdődően a március 15-ét mindig a Kollégium rendezte meg a városnak felejthetetlen ünnepélyességgel.

Így lett egyfajta életforma pápai diáknak lenni, ami kamatostul gazdagodott az életpályákon, s amire az éves találkozók ütötték rá az érték és érvényesség pecsétjét.

Felhasznált irodalom

1. A bölcsészeti és gimnáziumi oktatás. In: Ruzsás Lajos – Trócsányi Zsolt – Bodolay Géza – Kiss József – Pölöskei Ferenc: A pápai kollégium története. Bp., 1981. 353-362. p.
2. Nagy Mihály püspök harca a pápai kollégium nyilvánossági jogáért. In: Kövy Zsolt: Egyház és közélet, I. II. Pápa, 1995. 87-108. p.
3. Kövy Zsolt: A Pápai Református Kollégium rövid története. In: A Pápai Református Kollégium Évkönyve, 1991-1995. 14-16. p.

4. Kövy Zsolt: Tolerancia és magyarságeszmény a Pápai Református Kollégiumban. In: A népi mozgalom és a magyar társadalom. Bp., 1997. 438-443. p.
5. Kövy Zsolt: A Pápai Református Kollégium szellemisége. In: *Református Egyház*, 2001. júl.-aug. 170-172. p.

Jegyzetek

[1] Kövy Zsolt előadása a Református Egyház Doktori Kollégiumának Egyháztörténeti Szekciójában, Budapesten hangzott el 2004. augusztus 30-án.

[2] Teljes nevén: Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts, Wien, 1849.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Tóth, István György (edidit): *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania, 1572-1717. Vol. I-II.* Roma – Budapest, Római Magyar Akadémia – MTA Történettudományi Intézet, 2002. (Fontes. Bibliotheca Academiae Hungariae, 4.)
1596 old. *

A Római Magyar Akadémia, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete közös kiadásában, számos pályázati fórum és intézmény anyagi támogatásával jelent meg az a vaskos dokumentumgyűjtemény, amely a török hódoltság területére irányuló katolikus (jórészt ferences) missziók tevékenységének emlékeit tárja fel és mutatja be tudományos igényvel. Aligha túlzás, ha azt mondjuk, számos tudományágak alapvető forrásanyaga lesz ez a gyűjtemény a jövőben. Elsősorban természetesen a történettudománynak, azonban olyan témáról van szó, amelyet a legjobb értelemben nevezhetünk interdiszciplinárisnak, hiszen a Kárpát-medence területéről Rómába küldött leveleket az egyháztörténet, a politikatörténet, a művelődéstörténet, a néprajz, a demográfia, az irodalom- és könyvtörténet, de még az olasz nyelvtörténet is egyaránt kincsebányának tekintheti, mivel adatai a legkülönbözőbb témákhoz szolgálnak újabb és újabb ismereteket és nézőpontokat.

Mindenekelőtt talán a vállalkozás merészsége érdemel figyelmet. A *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* archívumának hatalmas levéltári anyagában a magyarországi missziós vonatkozású iratoknak már megtalálása és kiválasztása sem volt könnyű, tekintettel arra, hogy a korai újkorban a vizsgált terület államhatáraival többnyire még a kortársak sem voltak tisztában, s az etnikai keveredés, valamint a folytonos politikai átrendeződés nem is tette lehetővé a tisztánlátást. Túl az anyag elkülönítésén a szokványosnál is jóval nagyobb paleográfiai nehézségekkel is szembe kellett néznie annak, aki a soknyelvű, sokféle írásmódot követő anyagot tanulmányozni kívánta. A kutatók közül többen, akik idáig ezen iratanyaggal találkoztak, nem tudtak, vagy csak részben tudtak megbirkózni a nehézségekkel, így nem egyszer töredékes, sokszor hibás szövegek is napvilágot láttak a közelmúltban. A Hungaria és Transilvania területére vonatkozó missziós levelek 588 darabból álló gyűjteménye több mint másfél ezer lap terjedelemben, teljes filológiai apparátussal ellátva, megbízható kiadásban most először áll a kutatók rendelkezésére, s ez Tóth István György jelen munkájának alig túlbecsülhető érdeme, kimagasló eredménye.

A kutatás előzményei jól ismertek: a missziós jelentéseket tartalmazó kötet[1] már ízelítőt adott a hódoltsági rekatolizációs törekvések forrásanyagának jelentőségéről s várni lehetett, hogy Tóth István György folytatja az elkezdett munkát a *Litterae* szövegeinek kiadásával. Évente jelentek meg a történettudományi és egyháztörténeti kiadványokban tartalmas tanulmányai egy-egy misszióspap útvjáról, tevékenységéről, Rómába küldött leveleinek közlésével együtt, így tehát egyenesen kívánatos volt, hogy ez az anyag mielőbb együttesen is napvilágot lásson, s ne kelljen a téma iránt érdeklődőknek a legkülönbözőbb kiadványokban, évkönyvekben keresgélnie az egyes közléseket. A szerzőnek időközben szépen sorjázó különnyomataiból már határozottan látszódtak az összképnek a körvonalai, így ha nem is meglepetéssel, de annál nagyobb örömmel vehették most kézbe az egyes részleteiben már ismert, ám együttesen igencsak impozáns anyagot felölelő köteteket. Már csak azért is, mert az összefüggések így válnak láthatóvá, a hódoltsági missziós tevékenység terepéről a források fényében tárulnak fel az egyébként elsikkadó részletek.

Minden eddiginél pontosabban látszik például az, hogy a ferenceseknek, obszervánsoknak és konventuálisoknak egyaránt, milyen meghatározó szerepük volt a hódoltsági misszionálásban, a most kiadott leveleknek mintegy 80-90 százaléka tőlük származik. A jezsuiták ilyen irányú tevékenysége már eddig is

elégé ismert volt Lukács László *Monumenta*-sorozatából, a 17. századra nézve pedig ennek folytatásából, a szegedi *Adattár* megfelelő kötetéből (26/1-2, valamint 34/1-2, *Jezsuita okmánytár*, szerk. Balázs Mihály, 1995). A 17. század első feléből most közzétett levelek elégé egyértelműen jelzik, hogy a Rómából irányított Jézus Társaság mellett a boszniai ferencesek voltak az oszmán megszállás alatti katolicizmus ébrentartói, a Hitterjesztés Szent Kongregációja nagyrészt a balkáni (főként bosnyák, kisebb részben bolgár, albán, dalmáciai és olasz) Ferenc-rendiek helyzetismeretét kívánta kiaknázni a nem könnyű feladat megoldásában. Rajtuk kívül még pálosok vettek részt a misszionálásban, de láthatóan jóval csekélyebb mértékben. A kapucinusok missziója csak terv maradt, Guglielmo da Oleggio atya hiába gyalogolt Milánóból Bécsbe 1642-ben, s hiába ostromolta a Szent Kongregációt beadványaival, még annak emlegetése sem használt, hogy kész lenne vérét ontani a hívek megnyeréséért Magyarországon, vagy akár Kongóban is (II. kötet, nr. 470, és 479). Feltételezésünk szerint azért a 17. század második felére módosulhat a kép, s talán a dokumentumokból is kirajzolódik majd, hogy nagyobb szerephez jut az újjászervezett pálos rend (Vanoviczy János esete már erre enged következtetni), meg a Collegium Germanicum Hungaricum is egyre több teológust bocsát haza, akik részt vállalhatnak a hittérítés munkájában (erre példát már Bonaventura da Genova is említ, 1635. ápr. 15-ei levelében, mely szerint két újonnan hazatért magyar „apollinarista” igen gyümölcsözően prédikált Nagyszombatban a nagyhéten). De hogy ez a tendencia erősödött-e, s ezt tükrözik-e a Rómába küldött levelek, az majd csak a sorozat következő kötetéből fog kitűnni.

A most közzétett gyűjtemény jellegét és formáját tekintve két részből tevődik össze. Az első egy áttekintő tanulmány jelenti, amely a Hitterjesztés Szent Kongregációjának történetét és magyarországi kötődéseinek legfontosabb erővonalait vázolja fel. A 16. századi előzmények és alapítási tervek után 1622. január 6-án, Vízkereszt napján jött létre az az intézmény, amely a 17. századi Kárpát-medence történetét jelentékeny mértékben befolyásolta. Ez a Kongregáció – mint azt a szerző hangsúlyozza – valóban felosztotta a világot a katolicizmus terjesztése, illetve a rekatolizáció folyamatának erősítése céljából. Ebben a felosztásban Magyarország földrajzi és egyházpolitikai szempontból egyaránt kitüntetett helyet kapott, érthető módon, egyrészt mivel maga a Kárpát-medence is multikonfesszionális régióknak számított, ahol a különféle „eretnekségek” tarka színeke volt tapasztalható, másrészt innen lehetett volna megszervezni a missziókat az iszlám felé, valamint az ortodox görögkeleti szláv területek irányába. S még egy további specialitást jelentett az, hogy itt az ún. külső és a belső misszionálás, a megyéspüspökök és a missziópüspökök hatásköre és tevékenysége keresztezte egymást, a katolikus egyházon belül is számos konfliktust előidézve. Miként a szerző nagyon is indokoltan kiemeli, a hittérítés feladatának gyökeresen eltérő szemléletei ütköztek egymással össze: a római irányítású Kongregáció idegen ajkú (főként olasz) hittérítőket küldött, ezzel szemben a magyar püspöki kar ezt olykor szükségtelennek, máskor hiábavalónak minősítette. Példa erre Francesco Antonio da San Felice erdélyi konventuális ferences provinciális levele (210. sz.), amelyben arról adott hírt, hogy Pázmány érsek nem adott számára utazását támogató levelet, mondván, hogy magyarul nem tudó hittérítőkre nincsen szükség, még akkor sem, ha a Szentszék küldi ide őket. Ezt Pázmány többször is kijelentette (pl. I. k. nr. 184). Máskor Esztergom érseke a bosnyák misszionáriust bocsátotta el úgy, hogy – miként arról levelében panaszkodik – egyetlen scúdót sem adott neki, holott szinte mindenki más adakozott úticélja támogatására (I. kötet, nr. 81). Az is előfordult, hogy a magyar megyéspüspök egyenesen jogsértésnek vette a területén történő misszionálást, mert saját hatáskörében, anyanyelvet ismerő papokkal szerette volna megoldani a rekatolizáció feladatát. Erre azonban a hazai egyházfőknek nem volt elég emberük, a külföldiek viszont gyakran nem tudtak szót érteni a lakosokkal, nem ismerték a szokásokat, így a források érthető módon vannak teli panaszokkal, áldatlan állapotok ecsetelésével, kiutat kereső javaslatokkal, kegytárgyak és könyvek kérésével, különböző jogosultságok vagy éppen a doktori cím s még inkább anyagi források iránti kérelmekkel, nem ritkán pedig vádaskodásokkal is. Az utóbbiaknak beszédes példái többek között Simone Matkovich feljelentő levelei, amelyekben a ferenceseket egyenesen a szultán katonáinak nevezi, a jezsuitákat pedig majdhogynem a katolicizmus ellenségeinek állítja be (I. 146, 147 stb.), mivel elüldözik a plébánosokat.

A tanulmány indokoltan foglalkozik részletesen Pázmány érsek 1622. június 20-án keltezett felterjesztésével, amelyben a Hitterjesztés Szent Kongregációja számára átfogó képet adott a magyarországi egyházi állapotokról. Ez a memorandum felmérte a paphiány súlyos következményeit, s ettől kezdve beszélhetünk

átfogó programról a magyar katolikus papképzést illetően: megindult a Pázmáneum szervezése, feltöltődött a római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi alumnusainak létszáma, Grácban is több lett a magyar tanuló, majd 1635-ben már az egyetem is megkezdte működését Nagyszombatban. Azt Tóth István György is pontosan érzékeli, hogy Pázmány sokkal fontosabbnak tartotta a nevelést, a belső megújulást, mint a missziók ügyét, s minden pénzügyi támogatást az előbbire igyekezett csoportosítani. Azt viszont még érdemes lenne ehhez hozzáfűzni, hogy ezt a horvát klérus is ugyanígy látta, ezért alapították meg Bécsben, rövidebb idővel a Pázmáneum után, a horvátok saját papnevelő intézményüket, amelyről újabbán átfogó igényű monográfia született Kamilo Dočkal tollából.[2] Teljes tanári és diáknévsorokat ad közre ez a kiadvány, amelyet a magyar kutatás tudtommal még egyáltalán nem hasznosított, noha a 17. századi horvát és magyar papképzés ügye szorosan összekapcsolódott, s a térség rekatolizációjában a missziók mellett ez kapott hangsúlyos szerepet a következő évtizedekben.

Tóth István György munkájának súlypontját természetesen a misszilisek közlése és jegyzetelt értelmezése jelenti. A levelek megismerése rendkívül sok tanulsággal jár, ezt ezúttal csak néhány példával illusztrálhatjuk. Már a viszonylag kevés – itt inkább csak a Lukács-féle kötetekhez pótlásként, teljes mértékben indokolt kiegészítésként közreadott – 16. századi anyagban is előkerül egy kuriózum számba menő eset: Bartolomeo Sfondrato jezsuita misszionárius története. A közölt dokumentumok alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a nevezett atya megháborodott, s Temesvárott 1583-ban elborult elmével halt meg (életrajzi kötet, 49. p.). Több kortársi levél támasztja alá ezt a verziót. Ezzel szemben Molnár Antal ugyancsak 2002-ben megjelent monográfiájában azt olvassuk, hogy Sfondratit levelei „megkeseredett embernek mutatják ugyan, de semmiképpen sem elmebetegnek”, csupán arról van szó, hogy őt minden eszközzel el kívánták volna üldözni Temesvárról, ezért befeketítették előljárói előtt. A viszontagságok által megviselt, elgyöngült páter viszont végig kitartott a városban, s végül „szentségekkel ellátva, tiszta tudatállapotban távozott az élők sorából”. [3] Ez elsősorban nem is a raguzai jezsuita hittérítő sorsa miatt érdekes (bár az sem mindennapi történet), hanem azért, mert konkrét esetét látjuk annak, hogy két kiváló történész ugyanazon dokumentumok és adatok alapján egymástól eltérő következtetésre jut a történet lefolyását és magyarázatát illetően. Számunkra mindkét verzió logikusnak és lehetségesnek tűnik, továbbra is kérdéses azonban, hogy valóban a jezsuitaellenes ármánykodások egyikéről volt-e itt szó, amely a missziós területen egyáltalán nem volt ritka eset, avagy csak a vitathatatlanul sanyarú körülmények vezettek végül is valóban az atya elméjének megzavarodásához. Bármelyik változat álljon is közelebb az igazsághoz, annyi bizonyos, hogy a hódoltsági missziós tevékenység – ezt bőszéggel illusztrálják a közreadott iratok – rendkívüli megpróbáltatásokkal járt, ezeket egyrészt a területnek a háborúk miatt történt lepusztultsága (ma úgy mondanánk: az infrastruktúra hiánya), másrészt a felekezeti-etnikai-nyelvi megosztottságból eredő konfliktusok gyakori felszínre kerülése okozta.

Aki azt hinné, hogy Sfondrato esete periférikus téma, az téved. Ugyanis a jezsuita missziópáter volt az útitársa a hódoltság első apostoli vizitátorának, Raguzai Bonifác (alias Bonifacije Drakulica) obszerváns ferences stagnói püspöknek, aki korábban Párizsban tanult, a trentói zsinat tudós résztvevőjének számított, királyi követ is volt, korántsem mindegy tehát, hogy ezt az első missziós vállalkozást miként értékeli a történelem. A Szarajevo-Pozsega-Pécs-Temesvár útvonalat bejáró vizitátor korábban a Szentföldön, majd Boszniában teljesített szolgálatot, sok tapasztalattal rendelkezett tehát. Molnár Antal monográfiája szerint azonban „Drakolica vizitációja végső soron nem érte el célját”. [4] Ő láthatóan hitelt ad többek között Sfondrato leveleinek, amelyek elmarasztalták Bonifácot, öreg, beteg, kövér és tehetetlen embernek leírva őt. Ezzel szemben Tóth István György az elmeháborodással vádolt jezsuita szavait hitelteleneknek tartja, forrásértéküket kétségbe vonja, Bonifác útját pedig „rendkívül sikeresnek” mutatja be, hiszen mégiscsak elvetette a rekatolizáció magvát az általa bejárt területen, könyveket osztott szét, keresztelt, úgyannyira, hogy utódainak már a bérnyúlásra is lehetett gondolniok. Igaz, mindezt a szerző nem a *Litterae*-ben részletezi, hanem korábbi tanulmányaiban, [5] de az itt is közreadott levelek alapján. Olvasva a Raguzai Bonifác térítőútjáról szóló két interpretációt, a Molnár-félét és a Tóth István-félét, úgy véljük középúton lehetne az igazság, már ha a múltól szóló értelmezésekben egyáltalán lehetne ilyesmiről beszélni. A múltat rekonstruálni nem tudjuk, jelen esetben azonban mindkét historikus konstrukció tarthatónak látszik: Bonifác

nagyszabású összefoglaló jelentést végül is nem küldött Rómába, alapvetően nem tudta megváltoztatni a temesvári katolikusok nehéz helyzetét sem, ennek ellenére azonban mégis igen sokat tett értük, a félig-meddig már eltörökösödött, iszlamizálódott hívekre nagy hatást gyakorolt, Temesvár környékén „Isten angyalaként” tekintették őt, aki visszaadta hitüket a pápa gondoskodását illetően. Magunk a két narratívát nem látjuk összeegyeztethetetlennek, minthogy Bonifác ugyan nem ért el annyit, amennyit ő maga és még inkább a hitterjesztés Szent Kongregációja szeretett volna, de mégsem csekély az, amit sikerült teljesítenie. Tóth István György érdemének tartom, hogy korábbi tanulmányainak itt-ott talán túl sarkos megállapításait kissé mérsékelve a *Litterae* I. bevezető tanulmányában így vonja meg a mérleget: „A Kongregáció bíborosainak kezdeti határtalan lelkesedése, hogy néhány jól felkészült, művelt és tette kész misszionárius alapvető fordulatot hozhat a katolikus felekezet számára, a világ más tájaihoz hasonlóan, Magyarországon sem igazolódott be. A Propaganda által irányított katolikus missziók sorsa azonban így is a 17. századi Magyarország egyház- és művelődéstörténetének legfontosabb fejezetei közé tartozik.” (59. p.) Ez alighanem így is van, az anyag áttanulmányozása bárkit sokszorosan meggyőzhet a téma jelentőségéről. Számos levél missziós kudarcról számol be (pl. Angelo Petricca da Sonnino 1636. jan. 4-én), más híradások viszont sikerekről adnak számot, a mérleg nyelve végül is nem billenthető egyik oldalra sem: hitek és meggyőződések, heroizmus és kicsinyesség, elvhűség és emberi gyarlóság, erények és vétkek tarka együttese jellemezte azt a vállalkozást, amely a Félhold uralma alatt csakis a katonai és politikai viszonyok függvényében mozoghatott.

A közreadott levelek számos mikrotörténeti újdonsága és tanulsága közül hadd emeljük ki a továbbiakban azt, amelyik mind az irodalomtörténet, mind az egyháztörténet számára fontos adalékokat szolgáltat, sőt új nézőpontra is ráirányítja a figyelmet. A levelekből kiderül ugyanis, hogy az olasz misszionáriusok közül többen magas képzettségű, könyveket író, literátus emberek voltak, itteni tartózkodásuk alatt több kötet kéziratát készítették el, némelyikük egész kis könyvtárat hozott magával. Andrea Scalimoli da Castellana a Zemplén megyei Sztropkón állította össze hittérítési kézikönyvét, a *Missionarius Apostolicus*-t, amelyet azután Bolognában, 1644-ben sikerült kiadatnia, a domonkosrendi Sigismondo Ferrari da Vigevano pedig rendje magyarországi történetéről készített monográfiát, amelyet Bécsben adatott ki 1637-ben. Még az a terv is felmerült, hogy a missziók lelkes patrónusa, Francesco Crasso raguzai orvos kiváló török kapcsolatai révén – esetleg török könyvekért cserébe – a *Bibliotheca Corviniana* újból felállítható lenne, sajnos persze a merész elképzelés nem valósult meg. Viszont rekonstruálni tudta Tóth István György a belgrádi ferences misszióspüspök Giacomo Boncarpi saját könyvtárát, amelyet amolyan tábori bibliotékeként hordozott magával, ládába rejtve, s ebben a legfrissebb teológiai munkák jelezték a tulajdonos naprakész tájékozottságát és széleskörű érdeklődését. S azt is, hogy ezeket a könyveket a hódoltságon belül használata, illegálisan ugyan, de terjesztette. A könyvtörténetet érintő értékes adatok felsorolását még hosszan folytathatnánk, de nem tesszük, mert Tóth István György ezt egy terjedelmes önálló tanulmányban már megtette s a Berlász Jenőt köszöntő kötetben közreadta.^[6] Az elmondottakból is kitűnik azonban, hogy az ún. „eretnek” könyveket lehetőség szerint elkobzó, olykor máglyára is küldő hittérítők azért ezeknél sokkal több könyvet hoztak, vittek, forgalmaztak és írtak, s így a műveltség terjesztéséhez nem csekély mértékben hozzájárultak.

Két tényező persze igencsak gátolta az olvasnivalók terjesztését: a széles körű analfabétizmus egyfelől, a soknyelvűség pedig másfelől, ugyanis a misszionáriusok sokszor el sem tudták dönteni, milyen nyelvre kellene lefordítani az alapvető katechetikai kézikönyveket, hogy azok ezen a tájon valóban olvasókra találjanak. Sok nehézség ellenére s egyoldalúan, de mégiscsak hozzájárultak a külhoni misszionáriusok is az egyházi kultúra terjesztéséhez a Kárpát-medencében, így ezt a tényezőt is szem előtt érdemes tartani a művelődéstörténeti összkép megrajzolásakor.

Egy további érdekleges kérdés, amelyre a levelek alapján választ lehet keresni, hogy az olasz, horvát, bosnyák, albán és egyéb külföldi hittérítők miképpen reagáltak a számukra szokatlan közeg kihívásaira, az idegenség megtapasztalására, a számukra igencsak szokatlan és gyakran értelmezhetetlen szokásokra, körülményekre, a másfajta mentalitásra. Közülük többen egyáltalán nem értették meg a Kárpát-medence

lakosainak helyzetét: volt, aki az itteni kibírhatatlan bábeli nyelvzavarról beszélt, egy másik hittérítő szerint itt száznál is több ágra szakadt a „lutherista eretnokség”, ismét mások azt panaszolták, hogy évek óta szalmán kell aludniuk s már nem is tudják, milyen az ágy és a párna. A lehetetlen útviszonyokról és az útonállókról ugyancsak sok szó esik, a frissen Magyarországra érkezett olasz ferences, Bonaventura da Genova földrajzi tájékozatlansága pedig egyenesen komikus (pl. a Tiszát Túróc megyébe helyezi, I. nr. 153, vagy pl. I/139.). Erdélyről ugyancsak ő írja, hogy ebben a barbár országban sok olyan szenvedés vár a misszionáriusra, amelyre Itáliában nem készítették fel őket (I. k. nr. 215). Négy éves itteni működése után azonban, miután Pázmány olasz titkára volt, vele Pöstyénben együtt fürdőzött, Itáliába visszatérve már feltehetően sokkal többet tudott az országról. Több levélíró arról is fogadkozik, hogy szorgalmasan tanulja a magyar nyelvet, látják ugyanis, hogy enélkül itt nem sok sikerre számíthatnak (I. k. nr. 158). Aki Erdélybe szándékozik menni, annak is „imparare la lingua Ungara per entrare in Transilvania, come si dovea” – írta Francesco Antonio da San Felice ferences misszionárius Ingolinak (I. k. nr. 179). Gyakori motívum továbbá a levelekben a megdöbbenés, a csodálkozás a tapasztaltak felett, ami még akkor is figyelemre méltó, ha tudjuk: sok a túlzás, az önreprezentációs igény, a saját érdemek és a leküzdött nehézségek felnagyítása a misszillisekben. A szavakba öntött helyzetértékelések és önmeghatározások mindenesetre tudatalakító tényezők voltak, függetlenül referenciális értéküktől, valóság tartalmuktól. S ha már a levelekben közölt híradások hitelességéről szó esett, felmerül a kérdés: mennyire általánosítható az a lehangoló kép, amelyet a bosnyák ferencesek botrányairól és visszaéléseiről festett egy névtelen szerző 1636-ban? (I. k. nr. 222.) Végletesen elfogult vádaskodásról van itt szó, avagy megtörtént eseményekről? Noha bizonyára történtek ehhez hasonló dolgok, azért számunkra az összkép nem tűnik ennyire sötétnek.

Kikristályosodott a levelekben a törökökkel szembeni magatartás két szélsőséges változata is. Az optimisták szerint meg kell kísérelni áttérítésüket a keresztény hitre, ezzel szemben a másik vélemény szerint – miként azt legerőteljesebben Tommaso Ivkovich (Toma Ivković) scardonai püspök megfogalmazta – az iszlám hitűeket megváltoztatni nem lehet, ez teljesen reménytelen ügy, övük a hatalom, a hódoltságoknak tűrniök kell és alkalmazkodni hozzájuk (I. kötet, nr. 109.).

Ami mindebből fontosnak látszik: eltérő szemléletmódok ütközésének, vallások, nyelvek, kultúrák találkozásának terepe a kora újkori Magyarország darabokra szaggatott területe, s vele együtt a Balkán is, s a szerzővel egyetértve úgy véljük, hogy épp ez a pozíció teszi különlegesen is izgalmassá a Rómába küldött levelek tartalmát. Noha a konfesszionális tolerancia ekkoriban ismeretlen fogalom volt, az egymáséól merőben eltérő hitek avagy éppen hitetlenségek egymás melletti létezése mégiscsak eszmélkedésre inspiráló tényezőnek kellett hogy számítson mind a vizsgált terület lakosaiban, mind pedig a római bíborosi testület rekatolizációs stratégiát meghatározó tudós teológusaiban. S korántsem csak különböző konfessziók álltak itt egymással szemben, hanem katolikus stratégiák is, nem ritkán személyes ellentétékké formálódva, gyakran gazdasági szempontok szorították háttérbe a vallási összetartozás érzését, miként ennek egyik kirívó példája a belgrádi kápolnaviszály hosszan elhúzódó története.

Szerencsés megoldásnak tartjuk, hogy a közölt iratok tartalmát az eredeti szöveg előtt magyar nyelvű összefoglaló ismerteti, a bevezető tanulmány pedig angolul is olvasható, így mind a magyar, mind pedig a külföldi kutatók haszonnal forgathatják a köteteket. Remélhetőleg rövidesen meg fog jelenni a misszionáriusok tömör életrajzainak lexikona is, amely még inkább megkönnyíti a tájékozódást a terjedelmes anyagban. Nagyon reméljük azt is, hogy a tervezett sorozat végén névmutató is szerepel majd, ez nagy segítség lenne a kötetek használatában. A szakirodalmi bibliográfia már most is az, ennek külön érdeme a nehezen hozzáférhető külföldi (főként délszláv) kutatások regisztrálása.

Tóth István György az átlagosnál jóval nehezebb – és hozzátehetjük: fontosabb – feladatot oldott meg forrásközlésével, a szövegek mintaszerű jegyzetelésével, valamint korábban közreadott tanulmányainak egész sorában történő feldolgozásával. Külön is kiemelendő, hogy angol, német, francia, olasz és egyéb nyelveken is kiadott közleményei rendkívüli mértékben segítettek már eddig is a specifikumnak számító hódoltsági viszonyok nemzetközi megismertetését s tanulmányozásukra felhívta a külföldi tudósok figyelmét. Jelen

köteteket ma már szinte egyetlen olyan tudományág sem nélkülözheti, amelyik a kora újkori Kárpát-medence történetével foglalkozik, az egyháztörténet műveléséhez pedig különlegesen is fontos a most közrebocsátott ismeretek és nézőpontok beépítése a korszakról alkotott összképbe.

(Bitskey István)

Jegyzetek

* Tóth István György forráskiadványának első kötetéről már közöltünk egy rövidebb recenziót az *Egyháztörténeti Szemle* 2003. évi 1. számában. (A Szerk.)

[1] *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627-1707*. Bp.-Róma, 1994.

[2] *Hrvatski Kolegij u Beču 1624-1784. Collegium Croaticum Viennense, Wien-Zagreb, 1996.*

[3] Molnár Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, 1572-1647*. Bp., 2002. (továbbiakban: Molnár, 2002.) 158-159. p. A könyvről vö. *Egyháztörténeti Szemle*, 2004. 1. sz. 151-153. p.

[4] Molnár, 2002. 134. p.

[5] Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581-1582) In: *Történelmi Szemle*, 1997. 3-4. sz. 447-472. p., küln. 461. p.; Raguzai misszionáriusok levelei Rómába a magyarországi hódoltságról. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. IX. köt. Bp., 1999. 277-333. p.

[6] Buza János (szerk.): Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Bp., 2001. 419-455. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5. Keresztes Dániel – Hamarkay Ede (szerk.): Buzgóság. Borkó
 évfolyam Juliánna énekeskönyve. Erdőkertes, Exodus Kiadó, 2004. 146
 2. szám old.
 A. D.
 MMIV

Az 1928-as, kopácsi kötet után az Exodus kiadó megjelentette egy bibliaköri énekkönyvecske második, javított s részben módosított kiadását az énekkezdetek mutatójával, valamint az énekversek után huszonnyolc dallammal (előbb csak dallamutalások voltak, a mutató hiányzott). Segítség a Horvátországi Magyar Református Egyházban az énekes és imádságos életű parasztasszony lelkülete, épít az ezredforduló eszmei zűrzavara, a háborús idők szörnyűségei meg a kisebbségi üldöztetés közepette. Felerészben B. J. jelű énekekből áll (hatvannyolc után van így megjelölve a szerző), belmissziós kiadványok, a baptisták énekeskönyve, kis részben az 1921-es énekeskönyvből, és ismeretlen a többi ének forrása. Ugyaninnen, talán valamelyik halottaskönyvből, s az 1921-es énekeskönyvből vagy próbakiadásáiból (1903, 1916) valók a dallamutalások. A hátsó borítón látható az eredeti cím: *Buzgóság. Énekek. Melyeket Isten dicséretére, a saját és a testvérlelkek építésére és gyönyörködtetésére részben összegyűjtögetett, részben szerkesztett. Borkó Juliánna.*[1]

Az új kiadás, mint az első, közvetlen gyakorlati szükségletre tekint. Részben cseréli a már nem ismert, idegen prozódiajű és lejtésű dallamokat hasonló, többségében angolszász eredetűekre. Ahol nem volt utalás, többnyire dallamot választott. Ilyen az 1651-es Cantus Catholici 135. lapján található „Szűz Maria kegyes anya”, [2] (RMDT II. 189), ritmizálva. Néhány énekhez megelégedett annyival, hogy „saját dallamra”. Tanulmány nem járul a könyvecskéhez. A Dunamellék nyugalmazott püspökének előszava méltatja értékeit. A szöveghibák többsége helyesbítve van. Például: Kopokat ~ Kopogtat (85:2); lehatsam ~ lehajtsam (90:3); Segély hiveiddé bennünk ~ Segélj híveiddé lennünk (128:1); Segélyd ~ Segéld (128:3); Tudniillik az első kiadás nyomdásza nem jeleskedett mesterségében s a szöveg gondozásában; nyilvánvaló helyesírási hibákat sem javított (például: *krisztus, golgota, süjjedez, lelkekel* stb). Ma *dicsér, dicséret* írásmód a norma, de énekeinkben a huszadik századig *dícsér, dícséret* volt általános, ez a prozódiaiilag is megfelel Szenci Molnár óta, jobban énekelhető, a második kiadásban való alkalmazása jó döntés. 1928-ban nem kifogástalan a központosítás, a hosszú ékezetek használata is vagy esetleges, vagy Borkó Julianna korábbi helyesírás szerint olyankor is ír hosszú magánhangzót, amikor mai irodalmi ejtésünkben ez már nem szokás. Az új kiadás mindezeket tapintattal korigálja, s pótolja az írásjeleket. Megtart egyes olyan szóalakokat is, amelyek nem irodalmiak vagy nem a szabatos ikes vagy iktelen ragozást követik: *elmúl*, ami földi (15:4), Isten népe ahol *tanyáz* (29:1), *Tün* az élet (34:3), *küldöl* (46:3), *eljutol* (62:1), *adol* (90:3), stb. Megmaradtak a régebben szokásos ragalakok, mint -ok, -ök -uk, -ük: Hívatom *általok*, Dicsőn zeng a *dalok* (126:4). Közöttük akad a többes számú alakkal összetéveszhető, amely nem hibás: Szüntesd rémes *álmokat*, értsd: Szüntesd rémes *álmukat* (28:3). Ezek jellemzők a korra, megtartásuk jegyzet nélkül is pártolható. Azonban nem ártott volna némi rugalmasság helyenként, mert Ébren leszek, nem *aluszok* Szüntelenül *imádkozok* (50:4) van az egyik énekben, holott a következő sor már így szól: Hogy ne *essem* kísértésbe. Itt az *aluszom, imádkozom* helyesbítés megengedhető lett volna. Máskor Borkó Julianna is szabatos alakot használ: *Vágyom* egy szebb, jobb hazát (54:1). Az 53. lap alján a korrektor elfeledte egy felesleges sor törlését (a 2. strófa a következő lap tetején újra elkezdődik).

Javítatlanul maradt néhány hibás sor. Például: Testi *elvek*, hiúságok, helyesen: Testi *élvek* hiúságok (7:2); *Mind* valami sötét árnyal, helyesen: *Mint* valami sötét árnyal (8:1); *sok* szóra nem nyitom számat, helyesen: *zokszóra* nem nyitom számat (15:1); A másik út *széle*, helyesen: A másik út *széles* (15:4); örömmel *egykoron*, helyesen: örömmel *egykor otthon* (42:3); *Virágzik* a zöld fű, a szótaghiány miatt itt egy szót betoldott a 2. kiadás, az ének forrása (A hit hangjai) szerint az eredeti így volt: *Virágozik* a fű (44:1, a mutatóban hibásan van); Egészség, *kedvező*, helyesen: Egészség, *kedv, erő* (44:2); Valahol az *orv-vadonban*, helyesen: Valahol a

zord vadonban (56:1); Holnap ítéletre *Kiolthatnak* tégedet, helyesen: Holnap ítéletre *Kiálthatnak* tégedet (60:3); *Hit hajócskánk*: nem két szó, egyetlen fogalom, egy szóként írása régen is általános volt, így lett volna helyes: *hithajócskánk* (59:3, 85:3 és 107:1).

Az új tipográfiát szemlélve egyik szemünk nevet. Garamond betűje klasszikus, az első kiadás kopott és közönséges típusát sokkal meghaladja. Örömeink mégsem felhőtlen, a másik szemünk sír. Nem e kiadás korához, az elsőéhez illenek a díszecskék, de ettől a kiadvány szép, nem ez a baj. Megmásították a versszedést. Az igénytelen első nyomtatás szűkebbre–bővebbre mérte a sortávolságot, a strófák közötti spáciumot is szeszélyesen variálta, mégis felülhaladja az új kiadást azzal, hogy versként jelentette meg az énekeket. A prózásításra nem mentség a terjedelem. Versszedés is elért volna 150 lapon (a mostani 146): hisz az első kiadás 128 lap, amennyi az énekek száma; de a mostani dallamszedés pazarló: négy lapon két-két kottasor, nyolc lapon csak három-három van, holott laponként elfér nyolc sor. Mégis, a dallamszedése részben prózaszerű, nem dallamsorok szerint tagolt. Ezáltal nem feltárja, hanem eltussolja a strófa, illetve az énekek versszerkezetét.

Elismerőleg kell emlegetnünk az első kiadástól eltérő (vagy alternatív) dallamok választását. Ezek is főként importált dallamok, a belmissziós mozgalom énekgyűjele kezdettől fogva ezekhez kapcsolódott. Most a temetési énekek dallama az 1948-as ritmizálást követi. Victor János ritmikusan adta közre a zsoltárokat; az ő „Hozsánna!” című gyűjteménye a *Buzgóság* egyik forrása, helyes a ritmikus alak választása. Az „Ó és Új”, majd az 1997. évi „találkozó” énekeskönyv Máté János dallamával közli Borkó Julianna „Halld meg, bűnös ember, Jézus szeret!” kezdetű énekét, most azonban Perkins 6/8-os „Nem csábít földi kincs” kezdetű dallamát találjuk a függelékben (XVIII.) – ez a „Hallelujah!” 148. éneke. Református vonás még ma is a genfi zsoltárok dallamára hivatkozás. Huszonnyolc zsoltárdallamra írott ének (a 8, 23, 28, 32, 35, 42, 77, 84, 89, 91, 134, 137. dallamára) képviseli a *Buzgóság* e sajátos vonalát, ezek jól énekelhetők. 1928-ban nincs utalás a 85. zsoltárra, most van. Jól éneklő gyülekezeteknek elég ma is a zsoltárok kezdősorát említeni: ezzel a második kiadás is megtartotta részben a századokig szokásos ad notam praxist.

A változott szedés az ének mibenlétét érinti. Eldurvult, ének és vers iránt érzéketlen korunkban kár, hogy a szerkesztő nem ragaszkodott az ének versalakját becsülő emelkedett szinthez. Szemléleti változás, hogy az ajánlás szövegekről szól, nem énekekről. Ezt visszhangozza az előszó is. Ilyen elszólások mögött olyan nyelvi-irodalmi felfogás rejlik, amely az éneket szövegével tekinti azonosnak, mellőzhetőnek és esetlegesnek tekinti a dallamot, és megkerülhetőnek fogja fel azt is, hogy az énekvers más dimenzióba tartozik, mint az olvasott, felolvasott vagy szavalt szöveg. Ebből érhető az is, hogy az átszerkesztés ellenére sem az énekek fölött vannak a dallamok, hanem függelékben, s ott sem mind strófaszerkezet szerint tördelt alakban, hanem részben folyószöveg módjára. Lássuk a különbséget, amelyet a szerkesztők nem érzékeltek, írjuk prózaként Tompa Mihály jól ismert, és az előszóban versként idézet sorait: „Dalotokra könnyebben derül fény, Könnyebben kihajt a holt berek. A jelennek bűjút édesítvén, Fiaim, csak énekeljtek!” A második kiadás Borkó Julianna teljes énekeskönyvecskéjével ezt művelte.

Az ezredforduló bajai között fontos az egy évszázaddal előbbi szellemi beágyazódás, amelyből a *Buzgóság* énekei kihajtottak. Vasárnapi iskolai és bibliakörös mozgalommal válaszolt az elidegenült, elpaposodott egyházi-hitéleti jelenségekre a századelő terebélyes irányzata. Egyik prominens képviselője Victor János az 1901-es „Hozsánna!” lapjain a zsoltárok és régi magyar énekek ritmikus dallamjegyzését és éneklését is kezdeményezte, másrészt ő egyengette leghatásosabban az angolszász ébredési (revival) énekek tömeges beáramlásának útját. Borkó Julianna énekei egyes nyugati dallamokhoz elég rosszul illeszkednek (ilyenek például a jambikus lejtésű „Az Úr csodásan működik” versmértékében írottak). A rossz prozódia, illetve prozódiai érzéketlenség a „Hallelujah!” s a „Glaubenstimme” magyarra fordított énekeinek közös árnyoldala. Esztétikátlan és lehangoló volt a 19. századtól általános elnyújtott éneklésmód, de elfedezte a döcögő ritmus éktelenségeit. Az általános és zenei műveletlenség miatt ez az állapot soká megmaradt, megmarad. A 20. század népzenei felvételei azt tanúsítják, hogy jóllehet szabadon, de nem ritmustalanul énekeltek Kórógyon, Szentlászlón s környékén. Így van ez, noha 1877-től az énekeskönyv csupa félkótával közölte a dallamokat.

Ezt folytatta az 1921-es énekeskönyv is. A belmissziós kiadványokat kivéve református forrásokban Borkó Julianna a többi dallamot is csak kiegyenlítve látta, ezt tekintve az előszóban emlegetett „ritmikus forma” az utánajárás elmulasztásából következik.

A belmisszió irányzata nem a templomi énekeskönyv helyettesítésére, hanem a mellette használható énekekkel és kiadványokkal akarta egyházát szolgálni (kapcsolódott ebben a kisegyházak törekvéséhez és gyakorlathoz), mégis előre nem számítható eltolódást munkált. A mozgalom áldásai enyhítették a világháború utáni tragikus életérzést, amelyből a délvidéki magyarságnak bőven jutott. Egyben a teljes közösség istentiszteletétől a házi, kiscsoportos istentiszteletek felé, valamint a török és ellenreformációs időkben megizmosodott protestáns, puritánizmusában is személyes és közösségi kegyesség gyakorlásától a magános, egyéni buzgóság irányába mozdult el a vallásos és egyházi tevékenység. A „devotio moderna” emez újabb fajtája meghatározta Borkó Julianna költészetét. Tartalmilag és formailag egyaránt. Asszonyi horizontja érthetően nem oly tágas, mint az európai protestantizmus szemléletével felvértezett hajdani prédikátoroké. Az üdvözítés fő bibliai és protestáns hittételei nem mind érintik meg, neki előbbvaló az elnyugvás, nem is belenyugvás, hanem megpihenés Jézus lábainál, nem is egyháza jelenkori történetében, hanem majd a földi élet után. E titokzatos Krisztus-misztika és temetőjáró habitus áthatja sorait. Énekeiből nem hiányzik, de halványabb Isten magasztalása, csodálatos útjainak dicsérete, a győzedelmes keresztyén élet, az élet tisztelete és az érette való örvendező hálaadás. Mindezt mintegy átutalja a túlvilágra. Az élet merő gyötrellem, mintha aszkéta vagy keleti hatásra vezeklésnek tekintené, amelyet csak a mielőbbi szabadulás reménye enyhíthet. Énekeinek tekintélyes hányada nem véletlenül, hanem éppen e vonzalom következtében fogant a halottaskönyv dallamaira és versformáiban: „Vízi buborékhoz / Életünk hasonló, / Mint mezei virág, / Oly hamar mulandó. // Mihelyt meg születünk / Már a koporsó vár, / Minden lépésünkben / A halál velünk jár” (60:1) (Dallama: Szomorú a halál a gyarló embernek.)

A nehéz sorsú, kisebbségi és hívő voltukban is megbélyegzett parasztasszonyok között volt ez igazán érthető. A *Buzgóság* szívükből származott énekeit mindenkori tapasztalásuk hitelesítette. Loholó, alig érző és gondolkodó világunkban nem annyira jelképi erejük. Gyászra készítetnek és feladásra hangolnak inkább, mintsem gyönyörködtetnének; amire pedig a *Buzgóság* címe szerint is törekszik. „Nem volna ínyünkre naponta ezt énekelni: Olyan a földi élet, / Mint hamar tűnő árnyék, / Örööm elszéledt, / Mintha sírok között járnék” (88:1) (Dallama: E múandó világban.) – „Vándorutam ha majd lejáróm, / Vég álomra szemem bezárom, / Vidd föl lelkem a dicső honba, / A menyei paradicsomba” (75:5) (Dallama: Hagyjátok el hív keresztyének.)

Hasonló vonások mutatkoznak meg a „szerkesztett” énekversekben. Ez azt is jelenti, hogy azonos téma és hangvétel miatt neki tetsző énekeket, strófákat válogatta, másolgatta énekfüzetébe, helyenként esetleg részben módosítva az énekíró. Erre a folyamatra további vizsgálódás adhat választ. Eddig föl nem derített források is magyarázhatják a Borkó Julianna szövegváltozatát, de az is lehet, hogy hallásból tanult énekek egyes részleteire nem emlékezett pontosan. Példa erre a régi magyar örökséget képviselő Sinka Györgynek egy 17. századi szombatos énekeskönyvben megőrzött éneke: „Seregeknek hatalmas nagy királya” az 1921-es énekeskönyvből, ámde a strófák felét elhagyva (szintén négy, de nem ugyanezen strófákat választotta 1918-ban a kolozsvári „Kis énekeskönyv”). Másutt is hiányoznak strófák. Például Székács József (1809–1876) evangélikus püspök négy strófás énekéből, „Jer Szent Lélek, Isten lelke” (30), az első és utolsó maradt meg. Az akkor még csak néhány éves (1921-es) énekeskönyvhöz dallamok és többek között a halottas énekek kapcsolják Borkó Julianna énekeskönyvecskéjét. Fejes István („Egyedüli reményem”) és Lévay József („Gondviselő jó Atyám vagy”) alkotása az élet bajaival küszködő bibliakörös asszonyok szívéhez szólt, mint asszonytársuk. Más forrásokból valók közül is ezt a típust „szerkesztette” Borkó Julianna. Füzetében az első ilyen kölcsönzött ének: „Testvér, vedd fel a keresztet” (7). Ez napjainkig az Őskeresztyén Gyülekezet énekei között él tovább, ők szintén a pünkösdi gyülekezet „Hitünk énekei” című gyűjteményéből vették át, kézírásban is terjedt, javított alakját a baptisták énekeskönyvének egyik főalakja Csopják Attila (1853–1934) írta és idős Udvarnoki András (1865–1945) az idegen dallamot magyarossal helyettesítette, de Borkó Julianna a 34. zsoltár dallamát jelölte. Ugyancsak baptista eredetű a „Száz juhocska mind együtt legelt”. Az énekek

előtörténete homályos, nem tudhatjuk, hogy iratterjesztés által, folyóiratokból, összejövetelek légkörében melyik hogyan maradt fenn, terjedt el és találta meg az utat a bibliakörökhöz és Julis nénihez. Talán maradtak dokumentumok és emlékek, és a vallásos néprajz helyileg járatos kutatói ezekből eldönthetik, hogy mi tudatos szelektálás eredménye, vagy melyik ének milyen úton-módon öröklődött kéziratban és szájhagyomány által. Például az „Örömmel járdalok vidám kedvvel” a nazarénus, 1866. évi „Új Sion-hárfa” című énekeskönyvből való, azaz ott is megvan, amelynek 1901-ben Szegeden 5. kiadása jelent meg. A baptista énekeskönyvek is sokat merítettek ebből. További bővítésekkel, az Apostoli Egyház (Apostolic Church) még a 20. század közepén (1952-ben) is kiadta Amerikában, ottani magyar nyelvű hívei használatára.

A könyvecske énekeinek témák, műfajok vagy alkalmak szerinti sorba rendezését, a szerkesztettség, az antológia előzetes terv szerinti megformálásának nyomait alig fedezhetjük fel a *Buzgóság*ban. A 128 ének között egymás mellé kerültek a feliratuk szerint ünnepekhez kapcsolódók (31–36.). Itt is van egy, amelynek egyes sorai a Próbáénekeskönyv (1903) egy énekéhez hasonlítanak, egyes sorok azonosak, az egész ének vagy korábbi változat, vagy csak annak mintájára született. Borkó Julianna szerzeményei is nagyjából tömbökben helyezkednek el (például 1–6, vagy 93–115), habár akad közbeszűrva mások szerzeménye (ilyen a 96: „Bémerült az egész világ Szodoma bűnébe”). Az egymás után következő hasonló kezdetű énekekről vélhetjük, hogy egyikről a másik eszébe jutott (17: „Ó, szent Isten, mi Atyánk”, 18: „Édes Atyánk, Istenünk”, 19: „Édes mennyei Atyánk”, 20: „Eljöttünk, Atyánk”), de sem betűrendben (ilyen megoldást a „Hallelujah!” választott), sem más rendszeres elgondolás szerint nem sorakoztatja, vagy csoportosítja az énekeket.

A 19–20. századforduló énekköltészeti sablonjai Julis néninél kevésbé mutatkoznak. Őszinte és elmélyült vallásosságának nincs szüksége erőltetett vagy érzelgős fordulatokra, tölteléksorokra. Keresetlenül, de ügyesen sorakoztatja tiszta rímeit, kínrímekre és az Arany János által megrótt csattogó asszonáncokra nem szorul. A különféle dallamokra készült énekekből az is előtűnik, hogy ösztönösen milyen jól tud többféle formához alkalmazkodni. Falusi környezetben verselő tanítók, kántorok gyakran csupa négysoros strófákban ontották búcsúztatóikat. A *Buzgóság* formailag meglepően változatos és igényes, amint ezt a föntebbi példák is szemléltetik. Nyoma sincs bennük a magyartalanságoknak, amelyek főként a németből adaptált kegyességi énekek korai alakját jellemezték (sorozatos javítgatásuk következtében az incipitek és dallamutalások szövevénye alakult ki, ez Borkó Julianna énekkönyvében is gond; átvett énekeinek nagyobb részének forrását csak további kutatással lehet tisztázni). Kevesebbet használja a divatos költői műnyelv felkapott *dicstrón*, *uralg*, *fénylak*, stb. kifejezéseit. Átvett énekei költőileg és eszmeileg sokszor kevésbé sikerültek, mint az övéi, noha azok többsége otthonosan rímel, és rutinjával, funkciójával mintául szolgál. Prozódiai nehézség bőven akad, ha a németből és angolból fordított belmissziós énekek ritmusát komolyan vesszük. A nyugati nyelvekhez idomult dallamjárás idegenségeit a lassú és kiegyenlített éneklés sem szüntetheti meg.

Csomasz Tóth Kálmán már utalt arra, hogy meghúzódik e kegyesség háttérében a „Szentek hegedűje” és a „Lelki hódolás” biblikus szemlélete, verstechnikája. Helyenként valóban bukkanunk néhány emlékeztető éneksorra. Közvetlen átvétel azonban Szőnyi Benjámintól, Ráday Páltól és követőiktől nincs. Sokkal közelebbiek a kidomborodó hatások, a baptistáké. „A hit hangjai” 2. (1915) és későbbi kiadásaiból vett énekek és dallamutalások mutatják ezt, különösen a karrefrénes, szőlókra s kórusválaszra komponált művek, vagy a kezdőstrófa visszatérése. Ez semmiképpen nem magyar népi vagy őseredetű megoldás, hanem a minták és források követése. Az új kiadás a jellemző „(kar)” megjelöléseket is mellőzte, és a Fejes István-féle énekeskönyvi próbakiadásra való egyetlen forrásutalást.^[3] Ez helyes, mutatja, hogy az énekügyi reform háttérében az átdolgozások és a belmissziós énekszövegek terjedését újra át kellene tekintenünk. Dallamjelölés nélküli ez az ének: „Óh, Szent Isten, mi Atyánk” (17) a *Buzgóság*ban. Dallama van 1903-ban, de helyére most J. B. Dykes (1823–1876) dallama került (ezt Wesley „Lelkem szent szerelmese” kezdetű énekéhez társították, 1948:300). Egy karácsonyi ének, „Óh, nagy napja szent örömmek!” (32) ugyanazon „Próbáénekeskönyv” (1903:94) egyik ünnepi énekéhez igen hasonló, helyenként azonos, de ott az „Óh, ártatlanság báránya” helyett a „Vom Himmel hoch” megmagyarosodott (Az Istennek szent angyala) dallama található. Ez arra mutat, hogy netalán ilyen átdolgozást jelent a B. J. monogrammal nem jelölt hatvan énekből legalább néhány, illetve ezek alapján íródott, vagy pedig ilyen alakban is élt.

A 20. század elején importált nyugatiak mellett Julis néni kevesebb magyar dallamot nevez meg („Ne szállj perbe én velem”, az „Én Istenem, sok nagy bűnöm”, az „Ím, bėjöttünk” vagy a „Tökéletes volt minden tekintetben”, a többi halottas); az egyensúly mégsem borul fel, mert az „Ó ártatlanság báránya” kedvence volt, erre tíz ének született. Énekeinek hangulatát, hívő alkotásának sajátosságait jellemezze még két rövid strófa. „Atdad nekünk szent házad, / Melyben égi ruházat / Kínáltatik azoknak, / Kik engednek Uruknek” (124:2) (Dallama: Kegyes őrző pásztorom = Hozsanna! 221. A „Veni redemptor gentium” himnusz dallam kései, ritmizált változata, a református énekeskönyvben „Jöjj, népek Megváltója”, módosítva.) – „Hála! Hála! Istennek hála! / Ég szívem, mint Noé oltára! / Szálljon édig hálád szent tüze: / Elmúlt a kínok özönvize! / Légy áldott ég és föld Ura! / Mind örökké! Alleluja” (107:3) „Dallama: 28. zsoltár.)

Egymagában a második kiadás nem válthatja valóra azt, amit a maga idején elért az énekfűzet. Mai gyűjteményeknek, énekléseknek, könyörgéseknek, értő tanulmányoknak és a mi korunkba illeszkedő kegyességi gyakorlatnak kell teremnie nyomdokán, illetve ilyenbe kell illeszkednie. Erre azért is szükség van, hogy hatása ne korlátozódjék Szentlászló vidékére és azok körére, akik még emlékeznek Julis nénire, vagy akik között még élnek ezek az énekek. Szükség van az időbeli és szemléletbeli távolszakadás áthidalására, az egykori énekes kegyesség szemléletes megértetésére és megújítására. Dicséretes lépés a *Buzgóság* új kiadása. Főhajtás, a bibliakörös parasztasszony példájának élesztése, őrzése, továbbplántálása, és pedig ugyanazzal a gyakorlati szándékkal, ahogyan ő gyűjtögette és írta énekeit. Borkó Julianna, a Drávaszög nagy könyörgője, bevéste nevét az újkori kegyesség történetébe. Emlékezete legyen áldott, és hagyományozódjék tovább a szívből fakadt éneklés, e fűzet második kiadása zendítse meg az ajkakat és a lelkeket.

(Fekete Csaba)

Jegyzetek

[1] Alább az ének sorszámára, nem a lapszámra, a kettőspont után a strófa száma következik.

[2] Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Bp., 1958. (Régi Magyar Dallamok Tára, I.) 189. sz.

[3] Ld. Énekeskönyv. [A] Magyarországi Ev. Ref. Anyaszentegyház híveinek használatára. Az Egyetemes Konvent által elrendelt próbakiadás. Bp., 1903.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5. A. Molnár Ferenc – M. Nagy Ilona (szerk.): Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2003. (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 4.) 219 old.
- évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Tanulmánykötetünk az önálló tanulmánynak is minősíthető *Bevezető*-vel együtt 15 szigorúan vett nyelvészeti tárgyú tanulmányt tartalmaz. A. Molnár Ferenc öt, M. Nagy Ilona négy, Fekete Csaba három, Demján Adalbert és Karasszon Dezső pedig egy-egy közleménnyel szerepel. A kiadványt rövid német nyelvű összefoglaló után gondos *Rövidítésjegyzék* és *A kötet munkatársai* című fejezet zárja. Demján Adalbert kivételével – aki a beszercebányai (Banská Bystrica) *Bél Mátyás Egyetem Hungarisztikai Tanszékének* munkatársa – minden szerző magyarországi, sőt debreceni.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a kötet tanulmányai rendkívül magas színvonalú tudományos (elsősorban nyelvi-nyelvészeti, de a szükségleteknek megfelelően teológiai-, egyház- és irodalomtörténeti) közlemények. Ezt az is igazolja, hogy a legtöbb tanulmány más szempontokat követve, általában rövidebb formában, más címeiken már korábban megjelent s most, itt, újabb szempontoknak, kutatási eredményeknek megfelelően, általában lényegesen bővítve, újraszerkesztve, új címeiken szerepelnek. A szerzők erre a körülményre az egyes tanulmányok első lábjegyzeteiben, minden esetben, részletesen kitérnek. Mindezt figyelembe véve elmondhatjuk, hogy minden „továbbfejlesztett” tanulmány önálló, új munka, olyan közlemények, amelyek előzményeit saját forrásaikként határozhatjuk meg.

Tartalmilag nagyon nehéz volna a tanulmánykötetet, illetve egyes részeit ismertetni. Jószerint az egyes tanulmányok címei se szolgáltatnak elégséges tájékoztatást a rendkívül gazdag és esetenként eléggé szerteágazó tartalomról. Tartalmi utalásainknál, gyakorlati okokból, mégis az egyes tanulmányok címeiből kell kiindulnunk.

A. Molnár Ferenc első tanulmánya (*Az apostoli hitvallás szöveghagyományáról*, 11-34. p.) kiemelten az Apostoli hitvallás „feltámad, feltámaszt, feltámasztaiból” szavainak igen gondos, finom, történeti-jelentéstani elemzésével, az Apostoli Hitvallás régiségére, magyar nyelvemlék voltára utal. Második tanulmánya sem kevésbé fontos, a Halotti beszéddel foglalkozik (*A Halotti beszéd és könyörgés olvasata és értelmezése*, 35-54. p.). A tanulmány legkorábbi nyelvemlékünk *halottaiból*, *halottaiban* szóformáinak rendkívül finom történeti-jelentéstani elemzése ellenére összefoglaló jellegű és az „olvasat”, valamint az „értelmezés” közti összefüggések-kapcsolatok kutatásának legújabb eredményei mellett kutatás-módszertani kérdéseket is érint.

A. Molnár Ferenc következő két tanulmányát az Ómagyar Mária-siralom olvasati és értelmezési kérdéseinek szenteli (*Az Ómagyar Mária-siralom olvasata és értelmezése*, 55-76. p.; *Az Ómagyar Mária-siralom therthetyk kyul (tertetik kívül = kívülre (ki-) tör, kitör) szerkezetéről*, 77-88. p.).

Külön tanulmánycsoportot képeznek a bibliafordítások nyelvi-, nyelvészeti kérdéseivel foglalkozó közlemények. Ezt a tanulmánycsoportot Demján Adalbert tanulmánya vezeti be (*A latin és görög igenevek fordításáról régi bibliai szövegeinkben*, 89-102. p.). M. Nagy Ilona két tanulmánya is bibliafordítási kérdésekről szól [*A Jordánszky-kódex fordítástechnikai sajátosságairól*, 103-114. p.; *Latin bibliai szinonimavariációk magyar recepciója (örül, vígad, örül, örvend)*, 149-168. p.]. Karasszon Dezső pedig éppen az új protestáns bibliafordításról értekezik (*Az új protestáns bibliafordítás eredményei és feladatai*, 195-208. p.)

Az ugyancsak külön, önálló tanulmánycsoportot képező *Fekete Csaba* írta, részben könyvészeti, de alapvetően himnológiai jellegű közleményei főleg az *Öreg Graduál* (1636) foglalkoznak (*Az Öreg Graduál Zsoltárkönyvének nyomtatott és kézíratos hagyománya*, 115-128. p.; *Az Öreg Graduál első zsoltárának forrásáról*, 129-138. p.; *Az Öreg Graduál ötvenegyedik zsoltárának forrása*, 139-149. p.). Ennél a tanulmánycsoportnál kell megemlítenünk *A. Molnár Ferenc* egyik, tárgya szerint ideillő tanulmányát (*A magyarországi református énekeskönyv nyelvi-, filológiai problémáiról*, 209-214. p.) is.

Nagy értéke tanulmánykötetünknek *M. Nagy Ilona* két nyelvi-, irodalmi-, stílselemző munkája (*A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak hátteréhez*, 169-184. p.; *Változatosság és kéttagúság kapcsolata a kódexirodalomban*, 185-194. p.).

A neves szerzők tanulmányait – melyek között tárgy szerint és kutatási célok, módszerek tekintetében számos kapcsolat, összefüggés van – mindenképpen jó, hasznos, sőt szükséges is így, egy kötetben közreadni. Külön érdeme-értéke kötetünknek, hogy a benne szereplő tanulmányokat újabb eredményekkel bővített és „megszerkesztett” formában tartalmazza. A kötet szerkesztői külön elismerést érdemelnek pontos, tudományosan igényes és hozzáértő munkájukért. A tanulmányok így, összegyűjtve nem csak az e tárgykörökben kutatók, illetve továbbkutatók munkáját könnyítik meg, hanem a szélesebb érdeklődő körök számára is hozzáférhetőbbé válván, érthetőbbek, érdeklőbbek és keresettebbek lehetnek; vitathatatlanul előmozdítva a magyar nyelv, a magyar irodalom; általában a magyar kultúra gyarapításán túl, értékei tudatosítását is.

(Dankó Imre)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
 évfolyam **Fiatal Filológusok Füzetei. (Korai Újkor, 2., 3., 4. sz.) Szeged,**
 2. szám **SZTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, 2003.**
 A. D.
 MMIV

A *Fiatal Filológusok Füzetei. Korai Újkor* sorozat első számát, felvázolva és méltán nagyra értékelve *Keserű Bálint* professzor óriásjelentőségű filológiai munkásságát és iskolateremtő tevékenységét, amibe szorosan beletartozik a *Fiatal Filológusok* közvetlen és közvetett irányításával-vezetésével színre lépő munkaközösség munkája is, volt már szerencsénk ismertetni a *Confessio* hasábjain.[1] Most pedig örvendezve adunk hírt a *Fiatal Filológusok Füzetei* Korai Újkor sorozatának három újabb, a 2., a 3. és a 4. számáról. Mind a három füzet Szegeden jelent meg 2003-ban *Keserű Gizella* szerkesztésében. Az első számtól abban különböznek, hogy bár a 16-17. század szellemi mozgalmaival, a késő reneszánsz, humanizmus, reformáció kora irodalmával foglalkoznak is, ezúttal nem magyar, sőt még csak nem is magyarországi munkákat ismertetnek, hanem olyan írásokat, amelyek sokszor nagyon szövegményes és alig ellenőrizhető módon jutottak el Magyarországra, és fejtettek ki nálunk szűkebb-tágabb hatást elsősorban a protestáns hitéletre és a (teológiai) irodalomra.

A 2. szám *A filozófiai parergon tüköre* címet és a *Henricus Nollius (1590-1626) hermetikus-rózsakeresztes regénye* alcímet viseli. A címdal különben magáért beszél: „*A filozófiai parergon tüköre, amelyben kifejtésre kerül a Bölcsék Köve elkészítésének az „egész világ számára megfontolandó módszere” és problémája. Filozófiai módon leírja, a Tan gyermekei számára pedig világosan elmagyarázza Henricus Nollius. „Amíg veletek van a világosság, higgyetek a világosságban, hogy a világosság fiaí legyetek.” János 12:36. Giesában Casparus Chemlinusnál 1623.*” A „regényt” *Kasza Péter* fordította latinból, a jegyzeteket és a mutatót *Fazekas Sándor* készítette. Fontosabb azonban az, hogy a füzet végén *Keserű Bálint* professzor maga foglalja össze *Henricus Nollius és hermetikus-rózsakeresztes regénye* című remek kis tanulmányában a legfontosabbakat: „határozott és merész intelmet mond ki a szerző Hermésszel a kor hivatalos tudományának vezérszavai ellen:” *Minden más utat, amit Arisztotelesztől, Gelenusztól vagy bármelyik követőjüktől hallottál, tüstént felejtsd el...*”

A 3. szám szellemileg rokon a fentebb ismertetett *Henricus Nollius*-féle művel, amennyiben a nyíltan nem-orthodox *Johan Arndt* filozófiai tanulmánya nemcsak a humanista tudomány radikális bírálata, hanem hermetikus és spiritualista irányba haladó és ható teológia is. *Johan Arndt (1555-1621)* a német protestáns (lutheránus-evangélikus) irodalom igen népszerű alakja volt; életét és munkásságát füzetünkben *Carlos Gilly* tanulmánya ismerteti.

A 4. szám *Juhász Levente* és *Viskolcz Noemi* összeállítása: *A harmincéves háború prófétái és chíliasztái. A tanulmánykötet három, a tárgyban kimagasló írást tartalmaz. A tanulmányok beszédes címei felmentenek bennünket az alól a kötelezettség alól, hogy tartalmukról, illetve a bennük megnyilvánuló tendenciákról bármit is mondjunk [Jürgen Beyer: A harmincéves háború idejének három prófétája és kortárs megítélésük (Johan Werner, Hermann von der Hude, Georg Richard) teológiai vita a prófétákról; Howard Hotson: A Diatribe de mille annis apocalypticis forrásai. Herborni millenarizmus Johannes Piscator, további tekintélyek: égiek és földiek.; Viscolcz Noemi: Jövendölések és váradalmak 17. századi protestáns irodalmakban; „Az intés előtte járjon a büntetésnek”, Illusztrált profetikai röplapok, Chilizmus, Kitekintés, Illusztrációk.] A három tanulmány értékelését, illetve beillesztésüket a 17. század, szorosabban a harmincéves háború heteroteológiai-parateológiai irodalmába maga *Keserű Bálint* végzi el a füzet végén található Utószavában.*

Mindhárom füzet magas szakmai képzettséget és tájékozottságot kívánó tudományos munka. Hiszen a saját korukban is csak részben ismert, egy részük üldözött, titkolt vagy pedig, ami általánosabb; a mondanivalót

többszörös allegorikus kifejezési módokkal, rendszerekkel közvetítő írókról, illetve munkákról van szó. Elsősorban a 16-17. század fordulójának történetét, egyháztörténetét, az új egyházi-teológiai törekvéseket kell ismerünk ahhoz, hogy ezeket a filológiai munkákat ténylegesen érteni, értékelni tudjuk. Feltétlenül ismernünk kell például a chilializmust, a hermetikus (Hermész eksztázisa, stb.) irodalmat, a rózsakeresztes mozgalmat, a rózsakeresztes regényt. Már csak azért is, mert a hermetikus irodalom a múlt század második felében „újjáéledt”, vagy legalább is egy népes és elveiben, írói gyakorlatában közel sem azonos írói csoport (hogyan csak a legnevesebbeket említsük: Yeats, Apollinaire, Strindberg, Proust, Novalis, stb.) a hermetikusok nevet kapta, „nehezen érthető, a szélesebb körű közönségviszhangtól elzárkózó alkotói attitűdjeik miatt”.^[2]

Mindezt a „nehézséget” érezve a sorozat szerkesztése – igen szerencsés és dicséretes módon – minden füzet hátsó borítójának külsején, igen jól összefogottan ismerteti a füzetben közreadott anyaggal kapcsolatos valamennyi fontosnak vélt adatot.

Összefoglalva, ezúttal is elmondhatjuk, hogy a Fial Filológusok Füzetek ezzel a kiadvánnyal is elérték céljukat. A „szegedi fiatalok” eszme-és irodalomtörténeti szempontból fontos, ám nehéz hozzáférhetőségük miatt ismeretlen, vagy alig ismert szövegeket „filológiailag” kiválóan „megmunkálva” adtak közre. Jelentős mértékben hozzájárulva ezzel az európai szellemi forrongás mérvadó szerzőinek, műveiknek, illetve az egykori, de hatásaikban mind a mai napig élő „tudományos iskoláknak” bemutatásához. A kiadványokhoz ezúttal is gratulációkat küldjük.

(Dankó Imre)

Jegyzetek

[1] *Confessio*, 2002. 3. sz. 116-117. p.

[2] Világirodalmi Lexikon. 4. köt. Bp., 1988. 402-405. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

5.
évfolyam
2. szám
A. D.
MMIV

Szarka Géza: A székesfehérvári Belvárosi Plébánia története.
Szerk.: Csurgai Horváth József – Kovács Eleonóra – Mózessy
Gergely. Székesfehérvár, Székesfehérvár M. J. Város Levéltára
– Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2003.
446 old.

Az egyháztörténetírás máig is csekély mértékben művelt iránya az egyes plébániák, egyházközségek, gyülekezetek történetének a feltárása, bemutatása. Kis számú korábbi kéziratos, vagy nyomtatott előzményt követően a különböző felekezetek egyházszerkezeti életének alapegységei történetének a tudományos feltárása a dualizmus végén, a településmonográfiákkal párhuzamosan fogalmazódott meg, és ez időszakban az ilyen igénnyel készült munkák is nagyobb számban láttak napvilágot. Példaként ha csak Sopron város eseténél maradhatok: a millenniumi városmonográfia készítés jegyében 1892-ben jelentette meg Poda Endre apátplébános a város legősibb plébániájának és római katolikus egyházközségének a történetét. Ugyanezen tendencia részeként látott 1896-ban napvilágot a város közéletében ismert rabbi, Pollák Miksa, soproni zsidó hitközségtörténetéről szóló monografikus feldolgozása. Majd' egy generációval később, 1917-ben, a kitűnő egyháztörténész, Payr Sándor, egy tervezett sorozat első köteteként a soproni evangélikus egyházközség kora újkori történetét (a reformációtól az 1681-es soproni országgyűlésig) dolgozta fel, jelentette meg. Munkáját máig kézikönyvként használjuk. Ez a tendencia természetesen nem csak a várost jellemezte, hasonló irányokat tapasztalhatunk több jelentős megyei település esetében. Így a római katolikus egyház győri egyházmegyei történeti feltárását tekintve pl. Farkas Sándor káplán 1887-ben Csepreg mezőváros és plébániáinak történetét írta meg monográfiai igénnyel. A fenti munkákban jelzett irány a két világháború közötti időszakban tematikailag tovább bővült. Valószínűsíthetően a falukutatástól is inspirálva, immáron egy más településtípus, a község szintjén is számos, nagyon nívós községtörténettel egybefonódó plébániatörténet látott napvilágot. Ilyen pl. Eröss István kanonok 1943-ban megjelent ciráki körjegyzőség és plébánia története. Ez utóbbi időszakban, dolgozta ki Vanyó Tihamér bencés szerzetes a plébánia-történetírás módszertanának máig nem meghaladott vezérfonalát. Az egyes plébániák történetét az adott történeti-társadalmi térbe, társadalmi kapcsolatrendszerbe, interakciókba ágyazott kell bemutatni, tűzte ki célul a modern szemléletű, 1941-ben a Regnum hasábjain megjelent munka. Vanyó módszertani írása máig is a plébániatörténetírás meghatározó kiindulópontja, *Szarka Géza* megközelítése is erre megy vissza. Talán az sem túlzás, ha az előbb említett szellemi irányvonal késői reprezentánsaként látjuk a székesfehérvári püspöki könyvtáros, levéltáros Szarka 1950-es években, belső számúzetésben íródott, politikai okokból májd fél évszázadon át kéziratban maradt székesfehérvári belvárosi plébániatörténetét. A kéziratot 2003-ban Székesfehérvár M. J. Város Levéltára és a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár közösen jelentette meg a szerző városi levéltárban található gazdag személyi irathagyatékából (Székesfehérvár M. J. Város Levéltára, XIV. 2.).

A Székesfehérvár kulturális közéletében ismert szerző, Szarka Géza életútjának, munkásságának bemutatását *Kovács Eleonóra* végezte el. Az 1897-ben a Sopron vármegyei Bükön született, korán árvaságra jutott Szarka a Pázmány Péter Tudományegyetem és az elitképzés fellegvára, az Eötvös Kollégium diákja volt, ott magyar-német szakos tanári diplomát szerzett. 1921-től 1948-ig a székesfehérvári leánygimnázium (később Teleki Blanka Gimnázium) tanáraként tevékenykedett, közben 1929-1930 során a berlini Collegium Hungaricumban esztétikát tanult. (E studiumok nyomán írta, és az Ungarische Jahrbücherben jelentette meg Petőfi és a német politikai költészetéről írott tanulmányát.) Az Adyt kedvelő tanár jelentős kultúraközvetítő szerepet látott el. A véle kapcsolatban álló híres művészek sorában ott találjuk Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt, Aba-Novák Vilmost. Aktív közéleti tevékenységét jelzi: 1932-ben alapító elnöke volt a székesfehérvári Vörösmarty Irodalmi és Művészeti Társaságnak. Maga is gyakran vállalt kulturális, szociális

tárgyú előadásokat, de sokoldalúságát érzékelteti az is, hogy énekkari tag is volt. A rendszerrel szembeni kritikus megnyilvánulásai, erős katolikus elkötelezettsége miatt 1948-ban állásában felfüggesztették, majd 1949-ben elbocsátották. Ekkor az 1777-ben Mária Terézia által létrehozott Székesfehérvári Püspökség könyvtárosa, levéltárosa lett. A háború által feldúlt gyűjtemények rendbetétele mellett 1951 és 1956 között írta meg belvárosi plébánia történetét. Bár 1956 során rehabilitálása megindult, az egy 1958-as határozattal hosszú időre abbamaradt. Végleges rehabilitációjára jóval halála után, 2001-ben került sor. 1958 júliusában nyugdíjba ment, de elismertségét kitűnően érzékelteti az a tény, hogy 1972-ben a Nagyboldogasszony Plébánia világi elnökévé választották. 1974. szeptember elején halt meg.

Szarka életútját végigkísérte kiterjedt szépírói működése; első publikációja még 1917-ben, a soproni *Új Élet* hasábjain jelent meg, első regénye, az *Elnémult ajkak* 1928-ban jelent meg, második kötetét, az *Örvény* 1935-ben a Szent István Társulat adta ki. Életrajzi elemeket tartalmazó szépirodalmi munkáit hasonlóan szorgos, szisztematikus adatgyűjtéssel alapozta meg, miként későbbi plébániatörténetét. Különböző műfajú munkáiban egyaránt kívánt szórakoztatni, illetve a kor égető szociális, demográfiai problémáira (pl. egyke kérdésre) hívta fel a figyelmet. Bár írt drámát és misztériumdrámát, rádiójátékot, ifjúsági regényt is, fő műfaja a novella volt. 1964-ben a Szent István Társulat válogatott novelláskötetet jelentetett meg. Nyugdíjas korában gyakran publikált az *Új Ember* és a *Vigília* hasábjain.

Szarka plébániatörténete egyrészt módszertanában követi a Vanyó-féle alapelveket, de messze túl is megy azon. Munkája nemcsak a 20. századig egyetlen belvárosi plébániának a város politikai-, hadi- művelődés és egyházi történetébe ágyazott históriáját adja, hanem a szerző e vezérfonal köré Székesfehérvár katolikus egyháztörténetének legfőbb vonulatait is bemutatja. Tárgyalása míves, a szépíró erényeit hordozó, ugyanakkor gazdag adatolású.

A szerző bár részletesen bemutatja a középkori Székesfehérvár egyházi emlékeit is, itt most mégis a török megszállás utáni időszakról tárgyalásra kerülő részekről szeretnék szólni. A belvárosi plébánia a város egyházi életében betöltött jelentőségét jól érzékelteti az a tény, hogy 1778-ig ez volt Székesfehérvár egyetlen plébániája, tehát a kötetben bemutatott 18. század eleji, pápai döntést kívánó kompetencia-vitáknak (székesfehérvári prépost és a jezsuiták között) fölöttébb nagy jelentősége volt. A székesfehérvári püspökség létrehozását követően, 1778-ban a felsővárosi plébánia megalakításával a plébánia javadalmak, kegyúri kötelezettségek újrendezése is szükségessé vált. Bár a belvárosi plébániatemplom filiával nem rendelkezett, hozzá tartozott a jezsuita, később pálos és ciszter templom is. E szituációból kiindulva Szarka nemcsak a belvárosi plébániatemplom építését, épületét (és itt epigráfiai emlékeit is), oltárát és kegyzereit mutatja be, hanem kitekint a 18. századi katolikus barokk fehérvári megjelenésére, kiépülésének állomásaira. 1720: a ferences, 1731: a karmelita, 1741: a jezsuita, 1741/1751 a ciszterci templom építése (mely utóbbi a betelepült német lakosság szentegyháza lett). A templom bemutatások mellett mind a városi temetők, mind a szakrális szobrok, kőemlékek bemutatását (itt is epigráfiai emlékeinek közzétételét) elvégzi. Miként a városban tevékenykedő szerzetesrendek sorából 1689-1950 közötti ferences gvardiánok archontológiáját is összeállította, ugyanúgy 1304-től adatolva a plébánia (és előd)területén tevékenykedő plébánosok jegyzékét, rövid életrajzát is elkészítette. Külön foglalkozott a fehérvári polgárság hitéletével, az egyház karitatív tevékenységével – amely az új kor századaiban a járványok, elemi csapások idején különösen érvényesült.

Már a forrásfelhasználás is elárulja: Szarka az adatgyűjtésnél is a teljességre törekedett. Ezzel az igénnyel nézte át és építette munkájába Székesfehérvár és Fejér vármegye történeti, helyismereti könyvészetét, ugyancsak ezzel az igényességgel dolgozta fel a középkori forráskiadványokat. (E munka kiterjedtségét kitűnően jellemzi: a Mollay Károly professzor által eredeti és magyar fordításban is megjelentetett híres emlékiratot, Erzsébet királyné udvarhölgye, Kottanner Jánosné korona elrablásáról szóló munkáját, még az 1846-os lipcsei kiadásban használta.) Különös gonddal dolgozta fel a székesfehérvári egyháztörténet publikációit (pl. Károly János, Pauer János műveit), miképpen a város- és egyháztörténet kéziratok feldolgozásait sem kerülte ki. Így Lauschmann Gyula nemrég nyomtatásban is megjelent, máig is egyetlen, egységes szempontú Székesfehérvár történetét, vagy Kuthy István prépostkanonok kéziratait is használta.

Időrendben az 1754-es egyházlátogatási jegyzőkönyvvel megkezdődik a publikálatlan levéltári források feldolgozásának sora. A 18. századi történettől még inkább látható: Szarka nagy kiterjedésű alapkutatásokat folytatott. Engedtetsek meg, hogy a szerző jegyzetelését is felemlítsem, ugyanis azok nem csak a visszakereshetőséget szolgálják, hanem egyesek valósággal város- és egyháztörténeti, topográfiai szócikkek, míg mások az egyházi latin terminológia magyarázatát adják.

A szöveg közzéadóiiban joggal merült fel, hogy Szarka művéhez egy új, napjainkig tekintő, lezáró fejezetet kell írni, aminek elkészítése *Mózessy Gergely* püspöki és székeskáptalani levéltárost dicséri. A jelenkorkutatás buktatókkal jár, kényes feladatát a szerző nagyon gazdag forrásbázison, sűrű adatolással végezte el. Tanulmányában a kegyúri kérdések és templomfenntartás problémái mellett külön hangsúlyt helyezett a templom 1959-1968, 1983-1989 közötti restaurálásaira, az altemplom és az orgona megújítására, 1952-től bemutatta a templom kegyszereinek gyarapodását. Szarka munkájának szerves folyományaként az 1950-es évtől indítva elkészítette a plébánosok, plébániai adminisztrátorok archontológiáját, egy későbbi prozopográfiai vizsgálat alapjául szolgáló adatgazdag életrajzi vázlatait. Külön figyelmet szentelt a liturgikus élet bemutatására, miképpen kitekintett más egyházi emlékek – legfőképpen az egyetlen gótikus egyház-építészeti emlék, a Szent Anna templom – tárgyidőszakbeli sorsára. A tanulmányt az 1945-2000 közötti időszakot felölelő, szentségek kiszolgálására vonatkozó statisztika zárja. A kötet függelékeit az I. világháború székesfehérvári hőseinek névsora adja, amely eredetiben a belvárosi plébániában került örök emlékezéssül megjelenítésre.

Egy elhalt szerző munkájának közzéadása speciális szakmai feladat, hisz a sajtó alá rendezés problémái során az író és a közzéadók, szerkesztők közötti diskurzus alapvetően ki van zárva. Esetünkben a gondos közzéadói munkát nemcsak a szövegközlés technikai része, illetve a kitűnő képszerkesztés mutatja, hanem az is, hogy a szerkesztők amennyiben szükséges volt, úgy a mai állapotoknak megfelelően szerkesztői lábjegyzetekkel kiegészítették Szarka kéziratát. Az ismertetés készítője csak remélheti, hogy a nagyon gondosan megjelentetett, Székesfehérvár egyházi- és köztörténete szempontjából kézikönyvként használatos munka mind e püspökség területén, mind másutt további plébániatörténetek elkészítésére inspirál.

(Dominkovits Péter)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)